

Фрідріх ГОРЕНШТЕЙН

БЕРДИЧІВ

Драма у трьох діях, восьми картинах, 92 скандалах

© З російської переклав Мойсей ФІШБЕЙН

ДІЙОВІ ОСОБИ

Рахіль Капцан, уроджена Луцька

Рузя, Люся, її доньки

Марик, Гарик, її онуки, сини Рузі

Віля, її небіж

Злота, її старша сестра, кравчиня, живе з нею в одному помешканні

Сумер, її брат, завідувач швейної артілі

Міля Тайбер, чоловік Рузі, фотограф на заводі “Прогрес”

Броня Михайлівна Тайбер, його мати

Григорій Хаїмович Тайбер, його батько

Біля Шнеур, двоюрідна сестра Луцьких

Йойна Шнеур, її чоловік, працює в таборі військовополонених, завідує буфетами на залізниці

Пинчик (майор Петро Соломонович), двоюрідний брат Луцьких

Бронфенмахер, сусід Луцьких

Беба, його дружина

Макар Євгенович, сусід Луцьких, швець-кустар

Дуня, його дружина

Луша, мати-одиначка, прибиральниця у дворі Луцьких

Стаська, молода українська полька, мешкає в будинку Луцьких

Колька Дрибчик, Вітька Лаундя, дворові хлопчаки

Сергій Бойко, Фаня Бойко, його дружина – сусіди Луцьких

Зоя, їхня донька

Борис Макзаник, заводський поет

Полковник Маматюк, герой визволення Бердичева, згодом відставник

Полковник Делєв, Герой Радянського Союзу, згодом відставник

Вшиволдіна, дружина полковника

Овечкіс Авнер Ефраїмович і Овечкіс Віра Ефраїмівна, московські євреї

Картини 1-а й 2-а відбуваються одного дня літа 1945 року,
3-я й наступні картини відбуваються в різні роки, починаючи від 1946
й кінчаючи серединою 70-х років.

ДІЯ ПЕРША
Картина перша

Помешкання в будинку з сірої цегли з дебелими залізними балконами, що його збудував ще до революції місцевий бердичівський багатій доктор Шренціс. Велика кімната, очевидно, за давніших часів, за старих господарів, — їдальня. Під високою стелею вздовж стін ліпний орнамент, вельми незграбний, з якихось квіточок і пташечок, тепер, до того ж, запорошений і брудний. Висока, до стелі, кахляна груба також укрита кахляним орнаментом. Вікна видаються вузькими від полуторної висоти. У вікна видно крилате дерево та електричний стовп із залізним капелюхом-абажуром без лампочки. Далі вузький брукований провулок, пустирище, обгороджене колючим дротом, дахи одноповерхових будинків, кілька обгорілих руйновищ і на обрії впирається в небо силует гарної водонапірної вежі, розташованої в центрі міста. Посеред кімнати стоїть старий, але міцний дубовий стіл, укритий цератою, кілька старих стільців і свіжовиструганих табуретів, очевидно, щоб доповнити стільці, котрих замало для родини, що тут мешкає. Вздовж стіни буфет із чашками, стара книжкова шафа й одєжна шафа. Все явно з різних гарнітурів, збірне. На буфеті гіпсове погруддя Леніна та два глечики, з яких стирчать червоні паперові квіти. На стіні, над продавленим диваном — колись із доброї шкіри, а тепер обшарпаним — висить портрет Сталіна. Високі білі двері ведуть до іншої кімнати, там видно залізне ліжко й над ним килимок базарного малярства „Утро в сосновом бору”. Кімнатою гучно й важко ходить Рахіль, жінка років сорока, в обличчі, поставі й жестах якої вчувається щось коняче. Міцними своїми руками вона хапає банки з варенням та сулії з наливкою, що стоять на підвіконні, струшує їх, нюхає, зазирає всередину, куштує. При цьому губи її постійно ворущаться, а очі швидко, по-мисливськи дивляться на Вілю, блілого підлітка. який удає, що не помічає метушіння Рахілі і, стиснувши долонями вуха, читає коло столу книгу. Рахіль не може затіяти гучного скандалу, бо в сусідній кімнаті сестра її Злота приміряє сукню своїй замовниці Вшиволдіній, дружині полковника. Злота маленька, зі скоцюрбленими пальцями, відкопиленими губками, до яких завжди щось приліплено: нитка, лушпинини, хлібні крихти... Злоті під 50, у неї плоскостопість, ходить вона обережно, ставлячи ноги, як на льоду.

Злота (*наспівує, роблячи наметування*). Ті-ра-ра-рай... Пташко, співай...

Вшиволдіна. Зінаїдо Павлівно, під рукою трохи тягне.

Злота. Мене звуть Злота Абрамівна.

Вшиволдіна. А мені більше подобається Зінаїда Павлівна... Ви згодні?
(Сміється).

Злота (також сміється). Пожалуста... Хай буде Зінаїда Павлівна... Ті-ра-ра-рай, пташко, співай... Тут буде зустрічна складка. Зніметься, підітнеться. Я вам зроблю комплімент: я люблю, коли у замовниці добра фігура...

Рахіль (тихо, ніби сама до себе). Пхають ложки... Ложки пхають... Куштують, куштують... Нор ми квикцех... Дістають задоволення... Мої діти ніколи не беруть чуже... (Помічає, що з пляшки забагато випито). Віля, Віля, Віля...

Віля (тихо). Сама ти воровка...

Рахіль (ніби зрадівши, тихо). Я воровка? Щоб ти лежав і гнив, коли я воровка. (Підносить праву руку). От так, як я держу руку, я тобі ввійду в лице...

Віля. На... (Дає їй дулю).

Злота. Ті-ра-ра-рай, пташко, співай... (Вшиволдіній). Почекайте, я візьму зараз нитки для наметування. (Виходить до їдальні, тихо). Боже мій, таж соромно перед людиною...

Рахіль. Ти мовчи... От зараз схопишся за свої косичечки... Зараз почнеш танцювати перделемешка...

Злота (хапається за обличчя). Боже мій... (Виходить).

Віля. На... (Дає Рахілі дулю).

Рахіль. Щоб ти опух, так було б добре... (Ходить, струшує банки й пляшки). Пхають ложки... Куштують... Так було б добре... Так було б добре...

Злота. Мадам Вшиволдіна, пройдіть до дзеркала. (Вшиволдіна заходить до їдальні й починає крутитися перед люстром).

Рахіль (до Вшиволдіної). Ну, як товарищ полковник? Щось я його не бачила на партконференції.

Вшиволдіна. Він поїхав до Західної Білорусії, там у брата неприємності. Покохав дівчину, а батьки проти: за комуніста заміж не піде. Вони всіх руских там називають комуністами.

Рахіль. Так що я — не розумію: політика партії і національний вопрос? Ви з якого года в партії, товарищ Вшиволдіна?

Вшиволдіна. З сорок третього.

Рахіль. Так ви ще молодий комуніст. Якщо нині ми маємо сорок п'ятий, так ви маєте стаж два года. Ну, теж непогано. А я, слава Богу, в партії з 28-го года. Мій муж — теж член партії, убитий на фронт. Ось я вам зараз покажу... *(Дістає з буфета вищертану заповнену паперами сумку, витягає кілька паперів).* Ось написано: пал смертю хоробрих в районі города Ізюм.

Вшиволдіна. Це під Харковом... Да, там у 43-му жах що коїлося.

Рахіль. Жах, а? Так він мав туди потрапити... *(Починає плакати).* Я лишилася з двома сиротами. Молодша, Люся, незабаром має прийти зі школи, отличниця, а старша, Рузя, вчиться у технікум... І ось плем'яник *(показує на Вілю),* круглий сирота, моєї покійної сестри син, а ця моя сестра ледве ходить *(показує на Злоту).*

Вшиволдіна. Не розстроюйтесь, у багатьох на війні загинули рідні. Що ж поробиш...

Рахіль *(схлипує).* Бердичів визволили взимку 44-го года, а влітку я з дітьми вже була тут. Я приїхала по взову горкома партії як старий комуніст. Мій муж теж був старий комуніст, працівник типографії... Ось у мене ключі тут у сумці, бачите? Цей ключ од буфета, а цей од шафи, які я лишила тут 41-го года... Я знаю, де мої речі, де мої меблі... Мої меблі в селі Бистрик... Кажуть, що молочниця, яка нам носила молоко, приїхала з підводою й забрала всі мої меблі. Їй вони сподобалися. Но що, я піду в Бистрик, щоб мені голову зняли? Ось ці всі меблі, ось цей стіл, ліжко, буфет, стільці, диван — це все мені органи НКВД дали. Спочатку мене горком направив завстоловой НКВД. А тепер мене направили на укріплення кадрів у райпотребсоюз. До чого я це кажу, товарищ Вшиволдіна? Тут за стіною живе такий собі Бронфенмахер з горкомхозу, який тільки хоче ходити через моя кухня... Що ви скажете, товарищ Вшиволдіна, він має право влаштувати собі чорний хід через моя кухня і носити через мене свої помий? В землю головою щоб він уже ходив... На милицях щоб він ходив... Що, я не знаю, батьки його були великі спекулянти, їх у 30-му годі розкуркулили.

Злота. Навіщо ти так кажеш? Його отец був простий швець. Я дуже правильна... Я Доня з правдою...

Вшиволдіна (*сміється*). А хто така Доня?

Злота. Це була така революціонерка. Вона завжди любила говорити правда. Так її звали Доня з правдою.

Рахіль. Ось вона вам скаже... Революціонерка Доня була? Сіоністка Доня була. А у Бронфенмахера дядя теж був сіоніст, він у 20-му годі виїхав до Палестини... Якщо я за цього Бронфенмахера візьмуся, так йому стане темно й гірко... Я до Свінарца зайду... Зі мною не можна починати... Він мені буде носити помії через моя кухня. Я його зроблю з болотом нарівні... Рахіль Луцька дехто ще знає в Бердичеві... Я за чоловіком Капцан, але мене в місті знають як Луцька...

Вшиволдіна. Не треба сваритися. (*До Злоти*). Так коли наступна примірка, Зінаїдо Павлівно?

Злота. Зайдіть через три дні.

Рахіль. Зі мною не можна починати. Мене дехто в гóроді Бердичеві знає. Ось, прошу, товарищ Вшиволдіна (*дістає з сумки папірця, читає*). „Мандат номер 413. Капцан Р. А. дійсно є делегатом XIV районної конференції Бердичівського району”. Так цей Бронфенмахер буде носити через мене свої помії...

Вшиволдіна перевдягається в сусідній кімнаті.

Рахіль. На все добре, товарищ Вшиволдіна. Злото, ти добре замкнула двері? Гоім знизу прийдуть що-небудь украсти, а ти потім скажеш, що ти не винна.

Злота (*до Вілі*). Ну, вона від мене рве куски... Я не можу витримать... Якби я не була хвора, я б поїхала куди-небудь (*плаче*) до чужих людей.

Рахіль. Якби баба мала яйця... Ось зараз прийде Сумер чи Биля зі своїм животом (*надимає щоки й показує, який у Білі живіт*), так ти на мене наговориш...

Злота (*плаче*). Сумер — наш брат єдиний, а Биля наша двоюрідна сестра... Я до неї нічого не маю... Вона моя замовниця, дає мені заробити на хліб.

Рахіль. Ша, самашеча... Одразу починає пісяти очима... Одразу вона танцює перделемешка... Ти знаєш, Вілю, що таке танцювати перделемешка? Це коли істерика... А можна ж прожити тихо, мирно... Я з моїми дітьми, Злота з тобою, Сумер із своєю сім'я, хто у нас ще лишився?

Віля (*Рахілі*). Заткнися!

Рахіль *(до Злоти)*. Ну, що ти скажеш? Ти ж кажеш, що тільки ти опікун... Добрий племінничок... *(До Вілі)*. Болячка на тебе... Я зварила трохи варення для своїх дітей, трохи наливки на свої копійки, щоб іноді трохи до чаю, так він пхає ложки в банки...

Віля. Щоб ти так жила...

Рахіль. Щоб я таки так жила... Болячка тобі в лице... Такий залізний хлопець, а винести відро з помиями нема кому... *(Сердито тупаючи, виходить на кухню, чути, як вона гримає відром, як грюкають входні двері. Кричить)*. Злото, прислухайся... Гоім прийдуть, украдуть каструлі чи моя телогрейка, а потім ти скажеш, що ти не винна.

Злота *(до Вілі)*. Навіщо ти їй кажеш “заткнись”?

Віля. А що, я їй мовчатиму?

Злота. Якби Рахіль усе не заносила додому, нам було б погано... Але в неї такий характер, вона нервная...

Віля. Вона все заносить додому? А ти знаєш, коли вона йде получати хліб по карточках на себе й на нас, так вона частину нашого хліба перекладає собі...

Злота *(сміється)*. Я бачу, чогось нам не вистарчає. А вони троє їдять, і їм ще лишається.

Віля. Я їй скажу, що вона воровка...

Злота *(сполохано)*. Ой, я не можу витримати...

Віля *(передражнює)*. Не можу витримати... Ой, вей... І вічно в тебе на губі щось висить. Зніми нитку з губи, дивитися гидко.

Злота *(плаче)*. Це за все добре, що я йому зробила. Я така хвора... Пам’ятай, Вілю, пам’ятай...

Віля. На... *(Дає їй дулю)*.

Рахіль *(вдирається з розпашілим обличчям, із виряченими очима)*. Ой, швидше... Ховай, ховай... Скрізь журнали мод розкидані, скрізь нитки, катушки... Вілю, закрій машину рядном...

Злота. Рухл, не кидай, ти мені всі викрійки порозриваш...

Рахіль (*тяжко дихає*). Злото, швидше... Тут у двір один зайшов... Луша знизу каже, що це фінінспектор. Коли-небудь я залишуся з моїми дітьми через тебе нещасною. Прийдуть і опишуть мої меблі. Всі гоїм знизу знають, що тут живе кравчиня.

Злота. Ой, я мертва...

Рахіль. Коли-небудь я стану через тебе нещасна з моїми дітьми! Вілю, збирай скоріше журнали... Коли-небудь я візьму всі викрійки та всі журнали і спалю їх...

Злота (*плаче*). Це мій заробіток, на що мені жити?

Рахіль. Іди в артель, як усі! Ти не хочеш працювати на госуларство.

Злота (*сідає на стілець*). Ой, мені погано... Я хвора...

Рахіль. Злото, ти робиш уже свої номерочки? Що ти скажеш, Вілю, я хочу їй зле?.. Боже паси... Я понесла відро, мені Луша знизу каже: Рахіль Абрамівно, тут у двір зайшов один, так, здається, це фінінспектор... Сидить і стогне, як квочка... Якщо погано, приймають лікарство... Хочеш трохи варення?.. Вілю, піди намери дві склянки води собі і Злота, з варенням дуже смачно... Який ти хочеш варення: вишневе чи клубнічне?

Злота (*плаче, до Вілі*). Я маю від неї одкраяні годи...

Рахіль. Самашеча... Ти думаєш, чому ці гоїм знизу не присилають сюди фінінспектора? Чуєш, Вілю, вони б давно сюди прислали, але тут у дворі Макар Євгенович робить чоботи, він член партії, але він кустар. А Дуня, його жінка, в'яже на базар кофти. Вони знають, що коли гоїм до мене пришлють фінінспектора, так я до них пришлю фінінспектора. (*Чути стукіт у двері*). Ой, це Люся йде зі школи... Мені щоб було за її кості...

Швидко йде у передпокій і вертається з двома дівчатами років 12—13. Люся темноока, але на Рахіль не схожа, а друга дівчинка бліда й білявенька.

Люся. Мамо, можна Зоя у нас побуде, в них удома нікого немає...

Рахіль (*незадоволено*). Нехай буде... Що ти мала сьогодні за оцінки?

Зоя. У Люсі сьогодні з алгебри 5, з географії 4.

Рахіль. А в тебе?

Зоя. Мене сьогодні не викликали.

Рахіль (до Люсі). Може, на Рузю почекаємо, щоб разом пообідати? Вона скоро має прийти із технікум.

Люся. Ні, мамко, ми голодні.

Виходить із Зоєю на балкон.

Рахіль (бурчить). Ми голодні... Хіба це помітно. *(До Злоти).* Фаня навмисне присилає сюди свою дівчинку, щоб вона у нас харчувалася... Це ще та Фанічка... Живе з гоєм... Вона з веселих та глухих... Їй казали — сядь, вона лягала...

Злота (перелякано). Ша, тихо. Таж Зоя почує.

Рахіль. Нехай чує. Мені кисло в задниці... Вілю, будеш теж обідати?

Злота. Навіщо йому обідати, що, в нього свого обіду нема?

Рахіль. Не хочеш, так не треба... Мені кисло в задниці...

Віля (до Рахілі). Заткни пельку...

Рахіль. Сам заткни пельку... *(До Злоти).* Що ти скажеш? Заткни пельку... Щоб ти опух...

Люся й Зоя виходять з балкона, регочучи і плещучи в долоні.

Люся й Зоя (разом, плещучи в долоні одна одну). Сім-сім-сіма, мати моя Маша, к всім, к всім приємам, мой син піонером...

Рахіль (до Зої). Папа більше не б'є мама?

Злота. Ах, в моїй житті... Що ти питаєш?

Рахіль. А що я питаю?

Зоя (схлипує). Я піду...

Віля (Рахілі). Ти дура...

Рахіль. Ти дурак... От так, як я держу руку, так я тобі ввійду в лице. *(Кричить голосно й верескливо).* От так я дам від себе...

Злота. Боже мій, Боже мій! *(Хапається руками за волосся).*

Люся. Мамо, перестань, мамо... *(Відводить Рахіль до сусідньої кімнати).*

Рахіль *(із сусідньої кімнати).* Він мені буде казати дура, заткнись, воровка... Болячка йому в мозок...

Злота *(Вілі).* Навіщо ти їй кажеш — дура?

Віля *(Злоті).* Ти теж дура... На... *(Дає їй дулю, хапає книгу й вибігає).*

Рахіль *(виходить із сусідньої кімнати. Крізь сльози).* Діти, зараз я вам дам добрий суп із мукі і гов'яжий жир... Зою, ти любиш погризти кісточка? М'яса нема, але кісточка добра, з хрящиками... Сідайте, діти. *(Чути стукіт).* О, саме Рузя вчасно...

Йде відчиняти, чути в передпокої розмови, й вона вертається зі своїм братом Сумером і другою донькою Рузею. Сумер років 55-ти, з відстовбурченими вухами. В його обличчі також є щось коняче, як і в Рахілі, але це не робоча коняка, а веселий, худий огир. Нижня губа товща за верхню, типові губи дошкульного насмішника. Рузя схожа на Рахіль, але 17 років надають витріщеним чорним очам і припухлим губам якоїсь наївної привабливості.

Злота. Дивись-но... Де ви стрічалися?

Сумер. Яка різниця... Я бачу, йде гарна дівчинка... Рузю, чому ти така шейне мейделе? *(Хапає її за руку).* Таку гарну дівчинку треба мацати... Мацай, мацай... *(Рузя регоче).*

Рахіль. Ну, Сумере, що ти скажеш, де взяти доброго жениха?

Злота. А я кажу, їй ще рано заміж... Рузя повинна вчитися, скінчити технікум... Во... Я дуже правильна... Я Доня з правдою...

Рахіль *(Сумерові).* Що ти скажеш на цю Доню з правдою? Сумере, я маю від неї одкраяні роки... Якщо я її витримую, так мені треба дати звання Героя Совецького Союзу, як полковнику Делеву... Ти знаєш Делева?

Сумер. А що, я не знаю Делева? В нього немає ока...

Люся. Мама — Герой Совецького Союзу. *(Сміється).*

Рахіль. Да, я — Герой Совецького Союзу, якщо я від неї витримую.

Сумер *(сміється).* Злото, навіщо ти чіпаєш Рухеле?

Злота. Ти такий же ж, як вона... Ви гадаєте, що обоє розумні, а я — дурепа...

Рахіль. Чуєш, Сумере, ти ж мене знаєш. Якщо я сказала, так це сказано. Віля не такий поганий, як вона його робить поганим. Йому нічого не можна сказати. Недавно діти прийшли, Люся і ось її подруга Зоя. Це Фані Бойко донька. Ти знаєш Фаню?

Сумер. А що ж, я не знаю Фаню, яка замужем за гоєм?

Рахіль. Так я кажу, Вілю, сідай обідати з нами. Він мені відповідає — ти дура, заткнись...

Злота. Ти можеш звести цю стіну з тією стіною.

Рахіль. Щоб я так була здорова.

Рузя. Мамо, ти винна сама. Треба один раз ударити, а ти тільки говориш.

Злота. Нехай того вдарить грім, хто Вілю вдарить.

Сумер *(сміється)*. Злото, навіщо ти лаєш Рухеле? Ну, я піду. У вас тут кричать...

Рахіль. Зажди, Сумере, ти ж токо що зайшов. Сядь-но, розкажи, що нового, як Зіна?

Сумер. Зіна любить гроші... А у квартирі в мене так брудно, що смердить... Моя жінка задрипанка, ти ж це знаєш... *(Нюхає)*. Рухеле, ти ж така хазяйка, чому в тебе смердить?

Рахіль *(нюхає)*. Злото, ти їла редьку. *(Сміється)*.

Злота. Ну, я не можу витримати *(плаче)*. Завжди вона на мене наговорює.

Рахіль *(Сумерові)*. А можна ж прожити тихо, мирно... Скільки нас лишилося. Мій муж загинув, твій син загинув, наша сестра померла, наш молодший брат Шлойма загинув, тато й мама померли у Східній Азії... Скільки нас лишилося... Довкруг самі вороги... Ось тут за стіною живе Бронфенмахер... Ти знаєш Бронфенмахера?

Сумер. А що, я не знаю Бронфенмахера з горкомхозу?

Рахіль. Так він хоче тільки ходити через моя кухня. Ось тут є двері. Раніше це була спільна квартира, жив один хазяїн, тут сам Шренціс колись жив, а тепер ми ці двері замурували. Що ти скажеш, він буде носити через мене помії... Я йому голову зніму... Це Йойни Шнеура товариш, Билиного мужа...

Злота. Вона тільки хоче, щоб я сварилася з Билею.

Рахіль. Якщо Йойна працює в табір військовополонених по забезпеченню, так він думає, що бальшой человек... А вона дує від себе, вона в собі дуже велика. Завжди вона водить знайомство тільки з докторами... Ось так вона ходить і дує від себе *(Кривить обличчя, надимає щоки, витинає живота, ходить і дмухає)*.

Чути стукіт у двері.

Рахіль. Сьогодні веселий день, двері не зачиняються.

Йде відчиняти, заходить Фаня.

Фаня. Драстуйте. Моя Зоя у вас? Зою, ходім додому.

Зоя. Я ще хочу побути в Люсі.

Фаня. Папа вже ліг спати, не бійся.

Рахіль. Ну, посидь, Фаню.

Фаня. Ой, мені соромно перед людьми, дивіться, який у мене під оком синець... Вей із мене юрен...

Рахіль. Ой, вей з мір... Ну, подай до суду, чого ти мовчиш... Що значить, він тебе б'є... Це ж не царський режим тепер...

Фаня (плаче). Ой, Рахілочко, в мене двоє дітей від цього голя... І під час окупації він нас не виказав, переховував мене з дітьми...

Сумер. Де ж він вас міг сховати?

Фаня. Сумере Абрамовичу, він нас у село відвіз... Під Ресю... Тридцять кілометрів од Бердичева. Там у нього піп родич. Сергій дістав папери, що я українка й діти українці. Всю окупацію переховував. А тепер нап'ється, б'є мене, кричить мені — жидовка, і дітям теж кричить — хитрі жиди...

Рахіль. Як тобі подобається, Сумере, таке горе... Так це хоч п'яний гой. А тут за стіною живе єврей, так йому можуть очі повилазити... Фаню, ти знаєш Бронфенмахера?

Фаня. А що ж, я не знаю Ісака Ісайовича? І Бебу?

Рахіль. Це та ще Бебочка. Я пам'ятаю, як вона вдягала великого капелюха й виходила на бульвар...

Злота. Навіщо на людей наговорювати?

Рахіль. Злото, дай, щоб від тебе відпочили вуха... Це ти його боїшся... Він мені каже, якщо йому не дозволять по-доброму носити через нас помії, він ламає стіну... А я йому кажу, ану, спробуй, Бронфенмахере, я хочу бачити... *(Сильний удар у кухні)*. Ой, що це! *(Біжить у кухню й повертається, лементуючи)*. Ой, Бронфенмахер ламає стіну... Ой, ой, ой...

Люся починає плакати. Злота хапається за серце й сідає на стілець.

Фаня. Зою, ходім додому. *(Вони виходять)*.

Рахіль. Ідіть, усі йдіть. Сумере, що ти стоїш з роззявленим ротом? Брат називається, мущина.

Сумер. У вас тут завжди кричать. *(Виходить)*.

Рахіль. Я сама себе буду боронити. Я зараз візьму сокиру. Я цьому сіоністу горло переріжу.

Рузя. Тихше, мамо, він уже перестав ламати.

Рахіль *(голосно кричить і плаче)*. Я йому голову зламаю. Я лишилася без мужа, з сиротами, а він буде ламати стіну мені.

Входить Бронфенмахер та його дружина Беба. Обоє пасують одне одному, низенького зросту, беручки, з сердитими, рішучими обличчями.

Бронфенмахер *(Рахілі)*. Луцька, тебе всі в гóроді знають як скандалістку, але совєцкій закон тобі не дозволять порушувати... Я старий чекіст...

Рахіль. Щоб тобі очі повилазили, який ти чекіст. Ти гнилий спекулянт, і ти кажеш про совєцкій закон. Ти хочеш носити через моя кухня помії. Мій муж убитий на фронт...

Беба. Я тобі зараз наплюю в лице.

Рахіль. Кров'ю щоб ти плювала...

Беба. Поцілуй мене, знаєш куди...

Рахіль. Щоб тебе туди чиряки цілували... Болячки щоб тебе туди цілували... Щоб ти опухла... Щоб ти лежала й гнила... Німа й сліпа щоб ти стала... Болячка тобі в мозок... Щоб тобі кожна кісточка боліла...

Бронфенмахер. Не відповідай їй, Бебо... Луцька, ти цю квартиру взагалі занімаєш незаконно. Думаєш, ми не знаємо, що в 44-му році ти без ордера зірвала замок і вселилася сюди? Тут повинен жити бухгалтер горкомхоза Харик, у нього вісім дітей...

Рахіль. Вийди, бо я зараз візьму сокиру і дам тобі по голові... Я зайду до Свінарца у горком партії, так тобі буде темно в очах... Ти сіоніст... Твій дядя живе в Палестину...

Беба. Щоб тобі так дихалось, яка це правда.

Бронфенмахер. Тихше, Бебо. *(Показує на Вілю, який входить із книгами в руках).* А де твій родич? Я у Палестині не маю близьких родичів, якщо треба, я це доведу. А де твій родич?

Рахіль. Мій муж убитий на фронт, син Сумера теж убитий, і мій молодший брат Шлойма убитий... Я член партії з 28-го года, а ти шмаркач, спекулянт, твоїх батьків розкуркулили...

Беба. Щоб тобі так дихалось, яка це правда...

Бронфенмахер. Тихше, Бебо... Я запитую, де батько цього хлопця? Він заарештований как троцькіст...

Злота *(хапається за обличчя).* Ой, вей...

Рахіль. Тихо... Ти тільки, Злото, не лякайся... Вілю, ти не бійся... Бронфенмахере, це наша дитина... Це моя дитина, така сама, як Рузя і Люся... Ти зрозумів, Бронфенмахере?... Дядя цієї дитини убитий під Харковом за Совецьку владу... А якщо ти ще скажеш слово, Бронфенмахере, так от як я держу руку, я тобі ввійду в лице...

Беба *(Бронфенмахерові).* З ким ти говориш, Ісачок... Це ж базарна баба...

Рахіль. А ти блядюга...

Злота. Ой, Боже мій...

Беба. А ти курва...

Злота. Ой, Боже мій...

Бронфенмахер. Гаразд, ходім, Бебо, ходім. Ми з нею поговоримо в іншому місці...

Беба (Рахілі). Ти, воровка, думаєш, я не помню, яка в тебе була розтрата в Торгсіні в 25-му годі?..

Рахіль. А твоя мати була з веселих ще за Ніколая...

Беба (верескливо). Щоб ви всі повиздихали!

Рахіль. Ви через моя кухня помії не будете носити... На милицях ви ходити будете... Дерево має впасти на вас і вбити обох або покалічити... Машина повинна наїхати і розрізати вас на кусочки...

Беба. Зі своєю сорочкою щоб ти сварилася... Із сорочкою щоб ти сварилася...

Під крики й плач повзе завіса

Картина друга

Двір будинку, що в ньому мешкає Рахіль із сім'єю. Вздовж усього другого поверху тягнеться дерев'яна веранда-балкон. На веранду ведуть гвинтоподібні крутосходи. Навпроти двоповерхового будинку кам'яний флігель, змурований з такої самої сірої цегли, П-подібно до будинку й флігеля дерев'яні сараї. Коло сарая порастає Луша, складає дрова. Під верандою, коло одних із дверей першого поверху, сидить Стаська, молода українська полька, й грає на акордеоні модний мотив із німецького фільму. На дерев'яних східцях флігеля сидять Макар Євгенович, його дружина Дуня, Колька на прізвисько Дрибчик, Вітька на прізвисько Лаундя й грають у карти. Макар Євгенович має вигляд людини статечної, заможної, в роті у нього золоті зуби. Дуня, його дружина, виглядає старшою за нього, кругловида, вдягнена в капот. Луша має вигляд селянки, що нещодавно приїхала до міста. Колька й Вітька — звичайні повоєнні підлітки-хулігани, у військових обносках. Стаська, модна дівчина 45-го року, з тих, хто допізна тиняється бульваром. З другого поверху, з квартири Рахілі, чути крики й плач.

Стаська (сміється). Жиди б'ються...

Луша (вовтузячись з дровами, стомлено). Хоч би вони повбивали одне одного.

Дуня (*сміється*). Тобі що, Лушо, євреї у борщ наплювали?

Луша (*похмуро*). Працювати на них треба. Хай би самі дрова свої потягали. Весь другий поверх євреї зайняли, а знизу ми живемо.

Стаська (*сміється*). Нічого, війна почнеться, вони знов до Ташкента подадуться й усе своє барахло нам залишать.

Колька Дрибчик. Анекдот чули? Зустрічаються троє. Один каже: я лоцман. Другий каже: я боцман. А третьому нема чим похвалитися, він каже: а я Кацман. (*Сміється*).

Макар Євгенович. Ти облиш ці анекдоти, ходи краще з козирів... Дуню, в тебе скільки карт лишилося?

Дуня. По одній не перехибиш.

Вітька (*до Кольки*). Дрибчику...

Колька. Га?

Вітька. ...на...

Колька. Жуї два (*сміється*). Я тебе купив, Лаундю...

Вітька. Дрибчику...

Колька. Ти мене, Лаундю, не купиш.

Вітька. Таких дешевих не купують, їх задурно дають (*сміється*). Я тебе купив...

Стаська (*співає й грає на акордеоні*). Завлекала, завлекала, і тебе я завлеку. Не таких я завлекала, с револьвером на боку...

Вітька. Завлєкьош... Цюцюркою по морді дістанеш, мийкою по очах.

Стаська (*сміється, співає*). Оцем, дроцем, двадцать восьмь, оц а зекел бейнер, аз дер тоте кішт моме, даф нит висен кейнер...

Дуня (*сміється*). Що це значить?

Стаська. Оцем, дроцем, двадцать восьмь, ось лантух кісток... коли тато цілує маму, так ніхто не мусить знати...

Колька. Кріпко ти по-жидовські балакаєш.

Стаська (*сміється*). А може, я жидівка? До жида багатого в жони напрошуся, як вареник у маслі буду... (*Співає*). С неба зв'яздочка упала і друга котіцца, полюбіла лейтенанта і майора хочецца...

Сходами спускаються Фаня й Зоя.

Луша. Фаню, ходи-но сюди... Що там за крик?

Фаня (*сміється*). Бронфенмахер хоче через кухню Луцьких собі чорний хід зробити.

Дуня. А хто це так кричить? Рахіля?

Фаня (*сміється*). І Рахіля, і Беба. Та їй каже, ти воровка, а та їй каже, ти спекулянтка.

Луша. Чого ти туди ходиш, Фаню? Тебе у війну Сергій спас, коли всіх євреїв у ями на аеродром гнали? Спас?

Фаня. А я хіба кажу, що ні...

Луша. Ти йому повинна бути вдячна довіку, а ти до євреїв своїх ходиш і жалієшся на нього.

Фаня. Ой, щоб я так жила, що я на нього нічого не кажу. Зоя вчиться в одному класі з Рахілиною дочкою... Я їй кажу, чого ти туди ходиш? Тато через тебе мене сварить, що я тебе туди посилаю... І Рахіль думає, що я її посилаю, щоб вона там їла. Потрібна нам їхня єврейська їжа... Я зайшла, щоб Зою забрати. Щоб ти не сміла більше туди ходити, Зою... Після школи одразу додому... Думаєте, я не пам'ятаю, Лушо, коли я до війни вийшла за Серьожу, він був веселий такий, молодий, такий футболіст, так усі євреї казали на мене, що я проститутка... Таки правильно кажуть: спасай Росію, бей жидов...

Луша презирається зі Стаською й Дунею, сміються.

Макар Євгенович (*тамуючи усмішку*). Йди, Фаню, на тебе Сергій чекає. Він тут цікавився, куди ти пішла.

Фаня й Зоя входять в одні з дверей на першому поверсі. Повз сараї з помийним відром проходить Борис Макзаник. Це хлопець-переросток з мавпячим обличчям. Згори сходами спускається Віля.

Віля. Боріс Макзаник нас заметіл і, в гроб сходя, благословіл...

Макзаник (*широко всміхаючись*). Привіт... До Цесека не хочеш? До центрального ср... второпав? Сра... Комітету... Ну, до вбиральні хочеш? Ходімо разом.

Віля. Ні, не хочу... А як справи на літературному фронті?

Макзаник. Хочеш, почитаю.

Стаська. Вілю, це у вас сваряться?

Віля. У нас.

Стаська. Чого ж вони сваряться? Клопів би краще душили.

Макзаник (*Вілі*). Ходім трохи пройдемося. (*Відходять*). Тобі Стаська подобається?

Віля. Так вона ж стара. Їй уже дев'ятнадцять, а може, й двадцять.

Макзаник. Зате які в неї сідниці... Ну, ходім сьогодні на бульвар.

Віля. Неохота... Краще тут почитаємо.

Макзаник (*ставить на землю помийне відро*).

Старінний город Петроград

Теперь прозвали Ленінград,

Построен бил ещѣ Петром,

Как много балов било в ньом...

Ти чого? Смієшся?

Віля. Ні, продовжуй, просто закашлявся...

Макзаник. Воспета Пушкіним Нєва

Била красива і стройна.

Но теперь река Нєва

Лучше, чем была тогда...

Колька, підкравшись, б'є Макзаника під зад. Макзаник, схопивши відро, тікає.

Віля (*тікає, кричить перелякано*). Мама!

Макар Євгенович (*тамуючи усмішку*). Ану, Колю, припини...

Колька (*регочучи*). Так я ж Вілю не займаю. Ходи сюди, Вілю, сідай з нами в карти...

Вітька. Він казав, що він гускій... Ти гускій?

Віля. Я хотів сказати, що я рускій єврей, але рускій я встиг сказати, а єврей не встиг, тому що мене срочно додому позвали...

Вітька (*регочучи*). Його додому позвали...

Віля. Ні, правда... Є бухарські євреї в Середній Азії, є грузинські — на Кавказі, а я рускій... Хоча взагалі я наполовину... Моя мати з Польщі... А батько теж не зовсім ясно хто... Я ж на єврея не схожий...

Макзаник (*проходячи з порожнім відром*). Тільки всі євреї схожі на тебе...

Віля. А ти, Бора, вийди з мора, щоб тобі ручки й ніжки обсохли, а животик я тобі витру сама...

Макзаник. Сам жид, а на іншого кажеш.

Колька (*підводиться*). Оторвісь!

Макзаник тікає, брязкаючи відром. Усі сміються.

Віля (*до Кольки*). Дай закурити.

Колька. Сам стрільнув...

Віля. Ну, дай бичок потягнути...

Колька дає недокурка. Віля курить. Чути новий вибух криків і плачу.

Дуня. І не стомляться.

Луша. Ні, це вже не там, це не у Рахілі. Це Сергій Бойко знов Фаню б'є.

З дверей на нижньому поверсі, звідки чути крики й плач, з'являється Сергій Бойко. Він у майці, спортивних шароварах і босоніж. Похмільне обличчя його покривлене злобою, волосся скуйовджене. Сідає поруч Макара Євгеновича.

Сергій. Беркоград клятий. Бердичів — єврейська столиця...

Макар Євгенович. Сергію, навіщо дружину б'єш? Негоже.

Сергій. Хіба жидівка може бути дружиною... Бігає до своїх жидів нагору на мене жалітися...

Луша. Чого ж ти її, Сергію, від німців спас? Навіщо переховував?

Сергій. Так це інше діло. У мене від неї діти. А дітям мати потрібна, того й переховував... Ух, Беркоград клятий...

Макар Євгенович *(усміхається)*. Так кажуть, Бердичів незабаром перейменують... Міськрада вже клопотання подала до Києва, до Верховної Ради... Черняхівськ буцімто буде. На честь загиблого генерала Черняхівського, а хто каже, на честь генерала Ватутіна... Є чутки, що на честь Котовського назвуть, який тут, на Лисій горі, довго перебував, там його казарми були... Чи на честь Щорса... Таж тут музей Щорса є... Чи, кажуть, на честь Богдана Хмельницького, який Бердичів од поляків визволяв...

Сергій. Та киньте ви, Макаре Євгеновичу, ну який рускій генерал чи полководець погодиться дати своє ім'я Бердичеву... А який загинув, сім'я не допустить... Як був він Беркоград, так і залишиться Беркоградом.

Макар Євгенович. Може, знайдеться... Як не генерал, так полковник.

Сергій. Який полковник?

Макар Євгенович *(усміхається)*. Маматюк... Герой визволення Бердичева, командир танкового полку Бердичівської дивізії... Не Бердичів тепер називатиметься, а гóрод Маматюк...

Сергій. І то краще, хоч не по-жидівському... Звідки? З Маматюка... Нічого *(сміється)*.

Макар Євгенович *(усміхається)*. Тихше... Хіба не бачиш, он він іде, полковник Маматюк... Я ще здаля його помітив і згадав.

Через двір проходить, побрязкуючи орденами й медалями, полковник Маматюк.
Зупиняється, підходить до Вілі й видирає у нього з рук недокурок.

Маматюк (Вілі). Сопляк... Хіба за це я воював на фронті, щоб такі сопляки курили... *(До Сергія)*. Ти його отець?

Сергій (ображено). Ну який я йому отець, товарищ полковник? Бойко моє прізвище. А хіба він лицем схожий на Бойка?

Маматюк (Вілі). А де твій батько, гівнюк?

Віля (похнюпившись, зашарівшись, тихо). Загинув на фронті...

Маматюк. А хіба за це загинув твій батько, щоб ти тепер куриш? Ти в якому класі?

Віля (похнюпившись, тихо). В сьомому.

Маматюк. А хто у вас воєнрук?

Віля. Стьопін...

Маматюк. Знаю його... Тільки треба казати: майор Стьопін... Ану, встань, повтори...

Макар Євгенович (Вілі). Встань, з полковником розмовляєш...

Віля (підводиться). Майор Стьопін.

Маматюк. Побачимо, чого тебе навчив майор... Ану, поклади п'ять пальців до рота й скажи: солдат, дай пороху і шинель... Отак-о поклади. *(Показує)*.

Віля вкладає пальці й вимовляє глухо фразу. Полковник б'є його по вуху.

Маматюк (сміється). Куряга... Де твоя військова хитрість? Тебе будь-який противник обдурить... Ти ж мені сказав: солдат, дай по уху і сільней... Другий раз побачу, що ти куриш, не так ще дам...

Іде, брязкаючи орденами та медалями. Всі дивляться йому навздогін. Колька й Вітька сміються.

Сергій. Нехай хоч і полковник, а чого рукам волю дає. Це не положено.

Макар Євгенович. Та він контужений. Він коли комендантом гóрода був, солдатів лупцював. За це його й зняли.

Дуня *(Вілі)*. Боляче тобі?

Віля. Ні...

Луша. Як — ні, вухо розпухло... Ходім до Рахілі, нехай мокрий рушник прикладе.

Віля. Та мені не боляче... *(Починає плакати)*.

Вітька. Заревів... Ти ж гускій... Гускіє ніколи не плачуть...

Сергій *(Вітьці)*. Облиш... Він не од болю плаче, він од обиди плаче.

Колька *(Вілі)*. Послинь пальці й помаж вухо...

Дуня. Йди додому, Вілю.

Колька. Куди додому? Он літер до Стаськи йде... Дай йому, Вілю, щоб він до нас у двір не ходив, і вухо зразу пройде...

У двір заходить лейтенант, озирається, посміхається до Стаськи.

Макар Євгенович. Облиште, хлопці, бійку тут влаштовувати. Йдіть у парк битися.

Вітька *(Вілі)*. Ти ж гускій, чого ж боїшся?

Віля підводиться, підходить до лейтенанта, б'є його ззаду ногою й тікає.

Лейтенант. Ух, гаденя, вб'ю...

Раптом в руках у Кольки з'являється рушничний шомпол, а у Вітьки цеглина.

Лейтенант підбігає до молодого деревця й видирає його з корінням.

Луша. Стасько, пусти його в хату...

Стаська. Нащо він мені здався, щоб вони мені шибки побили... *(Йде й замикає двері)*.

Сергій. Піду з Фанею миритися, а то ще й мені дадуть. *(Іде)*.

Колька *(лейтенантові)*. Оторвісь!

На веранді з'являються Рахіль і Злота. Рахіль упирається ліктями в поруччя. Злота підносить долоню до чола дашком, затуляючись від сонця, щоб краще бачити.

Рахіль. Гоім шлугензех...

Злота. Што такой?

Рахіль. Гоім чубляться...

Колька (лейтенантові). Оторвісь!

Злота. Вус ейст оторвісь? Шо значить — оторвісь?

Рахіль. Оторвісь — ер зол авейген... Щоб він пішов.

Злота. Ну, так нехай він таки піде... Нехай він піде, так вони теж підуть...

Рахіль. Ти якась недоумкувата... Як же ж він піде, якщо вони б'ються?..

Злота. Що-небудь, вона мені каже — недоумкувата... Що-небудь, вона робить мене з болотом нарівні...

Рахіль. Ша, Злото... Ой, вей, там же ж Віля...

Злота. Віля? Я не можу жити...

Рахіль (зукає). Вілю, йди-но сюди... Я тобі пику поб'ю, як ти зараз не підеш додому.

Віля. Оторвісь!

Рахіль (Злоті). Ну, при гоім він мені каже: оторвісь... Язик шоб йому відсох...

Вітька (лейтенантові). Оторвісь!

Лейтенант (озвіривши). Под хрєн ударю!

Злота. Шо він сказав? Хрон?

Рахіль (сміється). Ти таки недоумкувата. Оц а клоц, ин зі а сойхер...

Лейтенант та Вітька й Колька, що його переслідують, біжать за сараї.

Рахіль (кричить). Вілю, ти туди не йди!

Дуня. Рахілю, не бійся, він коло нас.

На веранду виходить Люся.

Люся. Мамо, що тут таке?

Рахіль. Люсінько, зайди в квартира. Може, повинні кинути камінь.

Дуня. От хулігани. Рахілю, ходи сюди.

Рахіль. Це до Стаськи приходили? Треба написати в міліцію.

Макар Євгенович. Попересаджають їх скоро й відправлять на Донбас шахти возстановлювать.

Злота (Рахілі). Пошли Вілю додому.

Рахіль. Як я його пошлю, коли він мені каже: оторвісь? *(Сходить униз)*. Ну, Дуню, ти чула, як я сварилася з Бронфенмахером? Він хоче пробити стіну, влаштувати собі двері до мене на кухню й носити через мене помий... Що ти скажеш, він має право?

Дуня. Тобі потрібен у хату мужчина.

Рахіль. Але де я візьму мушціна, Дуню? Мені сорок років. Молодий на мені не жениться, а старий навіщо мені? Щоб він, ізвініте за вираженіє, мені в ліжку насмердів...

Дуня (сміється). Але ж у тебе в домі молода наречена.

Рахіль. Де ж узяти хороший женіх? Ти ж знаєш, Дуню, Рузічка в мене не тяжка на голові... Я маю на увазі, що це моя дитина. *(Схлипує)*. Я лишилася з дітьми у тридцять сім год. Я член партії з двадцять восьмого года. Мій муж загинув на фронт... Так тепер цей падлюка Бронфенмахер хоче носити через моя кухня помий...

Дуня. Ти Тайберів знаєш?

Рахіль. А що, я не знаю Тайберів? Вони жили до війни в нашому домі по Білопольській... Ви жили на перший поверх, я на другий, а вони жили над аптекою... Вони з Одес, але перед війною приїхали в Бердичів.

Макар Євгенович. Цілком правильно, вони одесити.

Рахіль. Батько фотограф.

Макар Євгенович. Цілком правильно.

Рахіль. Вони мали двоє синів — Міля і Пуля... Міля перед війною женився, а Пуля я не знаю, де тепер.

Дуня. Пуля пропав у війну... Він же ж на руского схожий. Кажуть, його в Германію відправили, і де він — невідомо. А Міля з женою розвівся... Буває невдача... Хлопець хороший, не поранений. Він у війну на Уралі работав. За спеціальністю теж фотограф, як батько. З батьком разом у фотографії працюють вони на Лисій горі у воїнській часті. Там вони мають непогано.

Макар Євгенович. Кожний солдат на фотокартку гроші не пожаліє. По собі пам'ятаю.

Рахіль. Але ж моїй Рузічкє сімнадцять год.

Дуня. А Мілі тридцять один. Якраз. Ти знаєш, скільки у Тайберів денег? Якщо взяти нас усіх на ваги й поставити мішок з їхніми грішми, так мішок переважить.

Рахіль. Ой, що тобі сказати, Дуню. Якби я вдало видала Рузічку заміж, мені б стало світло в очах.

Луша виходить з дитиною на руках.

Луша (до Рахілі). Рахіль Абрамівно, дрова я склала.

Рахіль. Ну, зайдеш, Лушенько, я тобі заплачу... Ану, дай мені твоя лялька... *(Бере дитину)*. Як його звуть?

Луша. Тіна...

Рахіль (посміхається). Тіночка... Агу, агу... Ой, поки ці діти повиростають... Я пам'ятаю, як я була вагітна Рузею, як учора це було, а вже сімнадцять год... Мейле... Гаразд... Пам'ятаю, як я сиділа на балкон, випила склянку молока, мені стало зле, і Капцан, це мій покійний муж, одвіз мене у роддом... Ой, вей з мір... Тіночка, агу, агу... Лушо, але це ж не від німця? А то як я держу її на руках, от так я її кину на землю...

Луша. Що ви, Рахіль Абрамівно... Тут один наш рускій робив у комендатурі істопніком...

Рахіль (*посміхається*). Тіночка, агу, агу...

Дуня. Так, Рахіль, що мені Тайберу сказати?

Макар Євгенович. А що говорити? Я вважаю, нехай познайомляться молоді.

Рахіль (*зітхає*). Нехай познайомляться, в добрий час...

Злота (*кричить з веранди*). Рухл, м'ясо на м'ясорубку робити?

Рахіль (*віддає дитину Лушії*). От вона мені кричить... (*Піднімається на веранду*). Недоумкувата, вус шрайсте? Чого ти кричиш? Гоім повинні знати, що у нас є вдома м'ясо?

Злота (*хапається за обличчя*). Боже мій, Боже мій, вона п'є мою кров... (*Іде*).

Рахіль (*сердито, сама до себе*). Злоте-хухем... Злота-умніца... Верещить на цілий двір... Гоім повинні знати, що у нас є вдома м'ясо... У мене вони б знали, що в задниці темно, більш нічого... (*Іде*).

З-за сараїв з'являється заюшений Вітька.

Вітька (*сміється*). Я вже получив... (*Торкається волосся й показує Макарові Євгеновичу червону, закривавлену долоню. Сміється*). Макаре Євгеновичу, я вже получив...

Завіса

Картина третя

У великій кімнаті накрито стіл у дусі розкошів 46-го року. Стоять емальовані тарелі з оладками з житнього борошна, тарілка з тюлькою, кілька банок американського згущеного молока, смажені котлети горбиком на тарелі посеред столу, картопля в мундирі, рибні консерви, пляшки ситра й сулія спирту. Біля вікна обнова — тумбочка з висувними шухлядами, на ній приймач із програвачем "Рекорд". У кутку ялинка, оздоблена паперовими квітами й ватою. За столом **Рахіль**, **Сумер**, його дружина **Зіна**, **Пинчик** — цупкий приземкуватий майор в орденах і медалях, **Дуня**, **Макар Євгенович**, **Рузя**, **Міля**, його мати **Броня Михайлівна Тайбер**, його батько **Григорій Хаїмович Тайбер**, **Люся**, **Віля**. **Злота** ходить кухнею, брязкотить посудом, часом з'являється у дверях.

Григорій Хаїмович (*весело*). Давайте вип'ємо ще. (*Чаркується з Дунею*).

Макар Євгенович (*сміється, погрожує пальцем*). Григорію Хаїмовичу, тут муж присутній. Броню Михайлівно, ви помітили? Тут будуть два весілля: одне Міля з Рузею й Григорій Хаїмович з моєю Дунею.

Броня Михайлівна (*сміється*). Нічого, я йому дозволяю. Я до сина переїду й буду жити у Рахії Абрамівни.

Рахіль. Будь ласка. Мені ніхто не тяжкий на голові.

Дуня (*сміється*). Люблю одеських євреїв, вони веселі.

Рахіль. Бердичівські євреї теж веселі. (*Бере тюльку, починає її повільно жувати. До Вілі*). Візьми тюльку.

Віля (*тихо*). Не хочу.

Рахіль. Не хочеш, так не треба.

Григорій Хаїмович (*з розпашілим обличчям, співає*). Лоз либен ховер Сталін, ай-яй-яй-яй, ай...

Міля (*хлопець із голеною футбольною потилицею*). Е, батя, так не піде. Где больше двух, говорят вслух. (*До майора*). Правильно, Пётр Соломонович? Где больше двух, говорят вслух. А тут за столом дві нації.

Григорій Хаїмович. Але це єврейська пісня про Сталіна.

Пинчик. Не Сталін, а товариш Сталін...

Макар Євгенович. Раз єврейська пісня, значить треба співать по-єврейськи. У нас усі нації рівні. А ти, Мілю, перекладай мені.

Рахіль. Я ця пісня теж знаю, ми її вчили у клубі “Безбожник”... Ой, вей з мір... (*Показує на Рузю*). Її покійний отец так добре танцював, но коли я з ним познайомилась, я сказала: ти не будеш ходити в гурток, там забагато дівчат. (*Сміється*). Ой, вей з мір... Такий отец у неї був.

Рузя. Ай, мамо, перестань, знайшла час.

Григорій Хаїмович. Лоз либен ховер Сталін, ай-яй-яй-яй, ай...

Рахіль (*підхоплює*). Фар дем либен, фар дем наєм, ай-яй-яй-яй...

Міля (*перекладає*). Хай живе товариш Сталін, ай-яй-яй-яй, ай. За життя за нове, ай-яй-яй-яй...

Рахіль. Фар Октобер революці, ай-яй-яй-яй, ай. Фар дер Сталінс констітуці, ай-яй-яй-яй...

Міля. За Жовтневу революцію, за Сталінську Конституцію...

Сумер (*у такт тим, хто співає*). Лах, лах, лахес... Лах, лах, лахес...

Дуня. А це що за пісня?

Сумер. Це ще за Миколая, коли я служив, уся рота співала, а я кричав: лах, лах, лахес... Мені унтер дозволив, бо я іудейського віросповідання й можу не співати руская пісня. Тоді не казали єврей, но іудейського віросповідання.

Макар Євгенович. Так це ж єврейська пісня.

Сумер. Єврейська? Я її не знаю. (*Сміється*). Я знаю одну єврейську пісню про дружину-задрипанку.

Рахіль. У мене брат дуже веселий... Він хойзекмахер... Він великий насмішник.

Зіна. Але коли з когось треба сміятися. Коли з нього сміються, він не любить. Січас я вам розкажу про мой муж. Коли я з ним іду в кіно і тільки гасять світло, щоб пустити картіна, він зразу засинає. Недавно він уві сні роздяг у кіно калоші й забув їх там.

Сумер (*Зіні*). Ти краще розкажи, як ти ховала мої папіроси... Вона не хоче, щоб я курив, так я заховав папіроси їй у туфлі, і вона не могла знайти. (*Сміється*).

Макар Євгенович. Товаришу майор, скажіть тост, а то народ заскучав.

Рахіль. Пинчику, скажи тост, щоб ми всі були здорові...

Макар Євгенович. Тости не можна підказувати збоку.

Рахіль. Ми не збоку. Він майор, але для нас він Пинчик. Це наш двоюрідний брат із містечка Чуднів. Ой, Боже мій, там усіх його рідних убили, а він був на фронт і лишився живий. Ти пам'ятаєш тьотю Елька, Пинчик?

Пинчик. А що ж, я не пам'ятаю тьотю Елька... Колхозниця, передовик.

Рахіль. Ой, яка вона була колхозниця... Як тільки що-небудь, вона голові колгоспу кричала—ти мене з Ельки не скинеш... Вона тільки по-українськи говорила і по-єврейськи. По-руські вона говорити не вміла... От Злота її добре пам'ятає... Злото, чого ти там на кухні сидиш? *(До Рузі)*. Рузічко, чого ти мовчиш?

Броня Михайлівна. Вона показує свою скромність.

Григорій Хаїмович. Мовчазна дружина — це скарб... *(До Мілі)*. Сину мій, тобі пощастило.

Міля. Мені завжди щастить... Знаєте анекдот... Арон, ти граєш на тромбон? Я ні, но мій брат да... Що да? Теж не грає. *(Сміється)*.

Дуня. Люблю одеситів.

Макар Євгенович *(заспіває, всі підхоплюють, крім Сумера)*. Єслі на праздніке с намі встречаєцца несколько старих друзей, всьо, што нам дорого, припомінаєцца, песня звучіт веселей.

Рахіль *(коло дверей, тихо)*. Злото, куди ти несеш котлети? Таж є на столі.

Злота. Це твої котлети, а це мої котлети.

Рахіль. Вей з мір... Таж соромно перед людьми... Болячка на тебе, таж перед людьми соромно.

Пинчик *(співає)*. Встанєм, товарищі, вип'єм за Сталіна, за богатирскій народ, вип'єм за армію нашу могучую, вип'єм за доблестний флот...

Рахіль. Я зовсім забула вдягти свої медалі... Прошлий місяць мене визвали у воєнкомат і вручили дві медалі: “За победу над Германією” і “За доблесний труд”. *(Дістає з шухляди медалі)*. Всю війну я працювала ив пехотном учіліще. Я мила на кухні такі казани. Кожний казан, як гора. Но зате мої діти мали зайвий шматок каші.

Люся. Мамо, дай я тобі вдягну медалі. *(Чіпляє медалі до Рахілиної сукні, сміється, цілує Рахіль)*.

Рахіль *(сміється)*. Ну, Сумере, що ти скажеш? Ну, Пинчику... Ну, діти... Ви думаєте, що ваша мама якийсь йолд... Якийсь дурень... Ну, Сумере, що ти скажеш?

Сумер. Я скажу — що я вже забув, ти ніколи не знатимеш.

Рахіль. Що мені треба, я знаю, а що мені не треба, я не хочу знати. Правильно я кажу, Пинчику? Ти ж майор, був на фронт, живеш ив Ріге...

Пинчик (з червоним від спирту обличчям, співає). Вип'єм за тех, хто командовал ротами, хто погібав на снігу, хто в Ленінград пробірался болотами, в горло вгризаясь врагу...

Злота (ставить перед Вілею котлети). Їж, Вілю... І ось, пий ситро.

Віля. Не хочу.

Рахіль (Злоті, тихо). Гарно він тобі сказав, я задоволена. (Сумерові). Вона йому дає котлети, він їй каже: не хочу...

Віля (тихо). Заткнися.

Рахіль. Щоб тобі рот вивернуло.

Міля (Рахілі). Теща, може, ви до нас підійдете... А то ви десь ходите... Сядьте коло мене й Рузічки...

Пинчик (підводиться). Товариші! Вже місяць, як перший повоєнний, 1946 рік ступив на нашу совєцьку землю. І так радісно, що зараз якраз створюється щаслива післявоєнна сім'я. За це ми воювали, за це, Рузю, загинув твій отец, за це я маю п'ять поранень... Рузя і Міля, за ваше здоров'я!

Макар Євгенович. Горько! (Міля й Рузя цілуються.)

Рахіль. Ой, вей з мір... (Плаче).

Дуня. Нічого, материнські сльози святі.

Рахіль (крізь сльози). Ой, Дуню, мені так тяжко на серці. Якби її отец дожив... Мені так тяжко...

Дуня. Нічого, тяжко, та приємно... Своя ноша — дитя...

Макар Євгенович. Горько! (Міля й Рузя цілуються).

Віля (нишком). Борька! (Міля й Рузя цілуються). Борька! (Міля й Рузя цілуються).

Рахіль (тихо). Болячка на тебе... Ми шрайт „горько!”, а він кричить „Борька”...

Віля (сметься). Я Борьку Макзаника зову... Борька! (Міля й Рузя цілуються).

Люся щось каже на вухо Рахілі.

Рахіль. Зараз моя молодша дочка Люся, щоб мені було за її кістки, влаштує концерт.

Люся (*співає*). Ех, чіш, чіш, чіш, ану, Люсю, починай... Над країною в'юцца прапори, украшають далі, нам зажиточну життя дав товариш Сталін...

Рахіль (*аплодує*). Мені за тебе, як вона добре співає.

Зіна. А мама цвіте. Нічого, гарна наречена росте. Двері від женихів не зачинятимуться.

Дуня. Добряча в тебе тюлька, Рахіль Абрамівно. І спирт добрячий.

Рахіль. У мене все є, я вмію погостювати. Я коли працювала в столовій НКВД, так начальник НКВД, товариш Сніткін, дуже любив, коли я накривала на стіл... Я ставила завжди багато тарілок. Нехай на тарілці дуля була, але багато тарілок. (*Сміється*). Ось тут за стіною живуть такі собі Бронфенмахери, так минуле літо вони хотіли пробити на мою кухню стіну й ходити через мене з помийними відрами... Але я їм дала помийні відра...

Рузя. Ой, мамо, до чого ти це зараз говориш...

Рахіль. Я знаю. до чого, моя донечко. Ти тільки тепер виходиш заміж, а я знаю, почім фунт лиха.

Міля (Рахілі). Справді, мамо, незрозуміло, що ви маєте на увазі. При чому тут Бронфенмахер? Хіба мало поганих людей на світі, так при чому тут ми, правда, Рузю? (*Сміється*).

Рахіль. Я в тому розумінні, що коли ми були молоді, ми мали гурт. Був цей Бронфенмахер і Капцан, Рузічки батько, працівник тіпографії, і Велвел Файнгелерент, і Зюня Фарштейндікер... Я всіх пам'ятаю. Так ця Беба мене так ревнувала до Бронфенмахера... (*Сміється*).

Рузя (*сердито*). Мамо, перестань.

Міля. Справді. На свадьбі помагаєцца розказувати анекдоти, а не згадувати неприємності.

Зіна. Січас я вам розкажу анекдот про мой муж Сумер. Коли він іде зі мною в кіно, він завжди спить. Потім на екрані вистрілили, він прокинувся... Сумере, про

що картина? Він каже: “Ми гейт арайн, ми шлуфцех ойс, ми тіт а шіс, ми гейт аройс”, *(Сміється)*.

Міля *(сміється)*. Ви зрозуміли, Макаре Євгеновичу, про що картина? Заходять, виспляться, коли вистрілять, тоді виходять...

Сумер. А я вам січас про моя жена Зіна заспіваю єврейської пісні... От ци гехопт ди олте шкробес, ин из авек цим тотен аф дим шобес... От а ід а вабеле, отер гройсе цурес, аз зі из а штінкерин, тейг зі аф капурес...

Міля *(сміється)*. Ви зрозуміли, Макаре Євгеновичу? Вона схопила старі черевики й побігла до батька свого на суботу, й приспів: має єврей жіночку, так він має велике лихо, коли вона задрипанка, то вона надається тільки, щоб її викинути... Точніше, щоб її принести в жертву... Ні, тут не перекладається... Словом, вона ні на що не годиться. Я правильно перекладаю, Сумер?

Сумер *(сміється)*. Правильно, правильно.

Макар Євгенович. А ви цю єврейську пісню знаєте? Ой, разменяйте ви мне сорок мілліонов і дайте мне білетік на Бердічев... *(Сміється)*. Я ж серед євреїв виріс.

Григорій Хаїмович *(співає й стукає виделкою по металевій тарілці з млинцями)*. Іх бин гефурен кин Одес, лечин ди мазоліс. Чай піла, закусіла тейгlex мит фасоліс...

Міля *(сміється)*. Ви зрозуміли, що мій тато співає, Макаре Євгеновичу? Я поїхав до Одеси лікувати свої мозолі, чай пила, закусила галушки з квасолею.

Дуня. Люблю одеських євреїв. *(Регоче)*.

Сумер. Злото, дай мені твою котлету... Я котлету Рухеле їсти не хочу.

Рахіль *(Мілі)*. Ти знаєш, скільки Сумер і Зіна вже живуть разом? З 23-го года, А який у них був син Ізя, золото, а не син... Ой, убили на фронт... *(Плаче)*.

Рузя *(сердито)*. Мамо, перестань... У мене свадьба чи похорон? Чого ти мене оплакуєш...

Міля. Ти, Рузю, теж не маєш рації. Це ми винні, що мамі на нашому весіллі сумно. У нас в Одесі завжди на весіллі розповідають анекдоти.

Сумер. У 23-му році я мав свій магазин, як завертають на Житомирську, на розі. Як заходять у провулок, одразу стоїть будинок. Так було розкуркулення. Так

прийшли босі шкуцим... Босі жлоби із села, і один каже другому: це твій розмір, Іване? — вдягай. А це твій, Степане? — вдягай. А це твій, Микито?.. У мене висіли в магазині добрі шкіряні куртки, так вони все вдягли на себе.

Рахіль. Ай, Сумере, ти ще не ізжил псіхіка капіталіста. Но Советская власть дала ж тобі роботу. Ти заведуючий в артель. Правильно я кажу, Пинчику? Ось Пинчик при Советская власть зробився большой человек, майор. Він живе ив Ріге. А ким був його отец до революції? Злидень. Ти, Сумере, пам'ятаєш, що в двадцять третьому годі держав магазин од вещи, але ти не пам'ятаєш, як наша мама лишулем, покійна мама поставила скільки разів у піч горщики з водою, бо варити їй не було що і було соромно перед сусідами, що їй нема чого варити. Так вона ставила горщики з водою, щоб сусіди думали, що в нас щось вариться.

Злота. Таки до революції були бідні й були багаті.

Сумер. А при Советской власті хіба немає бідних і багатих? *(Сміється)*. Я одне знаю, що у 23-му годі мене добряче поламали... Прийшли босі жлоби...

Рахіль. Сумере, якщо ти так говоритимеш, Макар Євгенович подумає, що ти великий контрреволюціонер. Що ти враг народа. Тобі треба горе?

Сумер. У Макара Євгеновича отец до революції держав фурманку, гужевого транспорт. Що, я не пам'ятаю?

Макар Євгенович *(з червоним від спирту обличчям)*. Після революції я всіх коней Советской власті передав, а сам у Первой конной служив. Стріляти я не любив, а от бліжній бой я любив... Рубка! *(Кричить)*. Шашкі наголо!

Злота. Ой, вей з мір... Я спугалась...

Рахіль. Злото, людина розказує, чого ж ти кричиш „вей з мір”?

Макар Євгенович. А найкраще — атака с казачьімі пікамі наперевес. Тільки треба вміти колоти, бо руку власна піка ламає. Як пустиш піку вперед і трохи піднімеш, білополяк летить через тебе...

Злота *(їсть котлету)*. Я пам'ятаю, як у п'ятнадцятому годі в гастроном у Сури Кац на Поперечній вулиці була забастовка. Робочі хотіли мати більшу зарплату й ходили з плакатами із дикту...

Броня Михайлівна. Це я теж пам'ятаю. Казали, що Сура Кац запитала, чому вони страйкують? Їй кажуть: вони не мають хліба. Немає хліба, так нехай їдять булочки. *(Сміється)*.

Рахіль. Що ти говориш про Суру Кац? Це капіталістка. Але ми маємо двоюрідна сестра Биля, так вона навіть не прийшла до Рузічки на свадьба. Так не треба.

Злота. Ах, Рухл, я не люблю, коли так кажуть. Вона вагітна на останньому місяці.

Пинчик. Я був у них, вона скоро має родити.

Злота. Я до неї нічого не маю. І до Йойни я нічого не маю.

Рахіль. Биля думає, що коли її Йойна працює в табір військовополонених по забезпеченню, так вона багаторічна людина. Чого вона до нас прийде, ми ж не медики. Вона тільки з медиками має справу. Чуєте, Макаре Євгеновичу, вона дуже велика в себе. Вона дує від себе. А хто вона така? Клейнштйтелдике... Вона містечкова...

Макар Євгенович. Так, є такі люди. Як кажуть у нас, у росіян: "Не дай Бог із хама пана".

Злота. Вона дуже хороша. Я Доня з правдою...

Рахіль. Злото, не говори з повним ротом.

Злота (*Сумерові, тихо*). Ну, вона рве від мене куски.

Сумер. Їж, Злото, їж.

Міля (*сміється*). Рузічка мені розповіла дуже смішний анекдот. Рузю, ану, розкажи всім!

Рузя. Ай, всім я не можу...

Григорій Хаїмович. Ну, розкажи, Рузю.. А після анекдота ще вип'ємо.

Рузя. Словом, один єврей пішов у баню...

Дуня (*сміється*). Вже смішно...

Рузя (*говорить повільно, дивлячись перед собою*). Словом, він приходить... І шукає свою жилетку... Ні, він спочатку помився, вдягнувся, прийшов додому... Його питають, де жилетка. Він каже: я не знаю. Тоді його питають, де ти був? Він каже: у бані...

Сумер. Ну, дим шпич... кінець...

Міля. Чого ви її підганяєте, дядя Сумер...

Макар Євгенович. Це один побожний єврей, рабин, приходить додому й кричить: хіба це дім, це бардак... Ой, я згадав, де забув свою парасольку. *(Сміх)*.

Рузя. Ні, коли єврей цей одягався після бані, він вдягнув жилетку на голе тіло. А зверху сорочку. І приходить додому. Його питають: ти був у бані? У бані...

Сумер. Ну, дим шпиц... кінець...

Злота. Я теж знаю анекдот... Це ще до війни, коли Молотов зустрівся з Гітлер, так Молотов заспівав: “Страна моя...”, тоді Гітлер позаду показав йому язик і заспівав: “Москва моя...” *(Сміється)*.

Пинчик. І все-таки не Гітлер у Москві, а ми в Берліні.

Рахіль. Злото, ти що, п'яна? Ди бист шикер? Що за анекдоти ти розказуєш?

Злота. Ну, я не можу... Вона завжди хоче бути наді мною хазяйка... У нас був сусід, так він дуже смішно розповідав цей анекдот.

Міля. А хто по національності був цей сусід?

Злота. Що? Він був парікмахер.

Рахіль. Вона геть глуха.

Злота. Чому я глуха?

Міля *(сміється)*. Справді, чому вона глуха? Вона дуже правильно відповіла на моє запитання. Я її запитав, якої він національності, вона каже — парікмахер...

Рузя. Я згадала... Цей єврей, коли пішов знову в баню, він знайшов свою жилетку. Вона була вдягнена на голе тіло під сорочкою. Але у баню він пішов лише через рік.

Міля. Ні, Рузічко, от я закінчу. Один єврей загубив жилетку, а знайшов її лише через рік... Чому? Тому що він одягнув її на голе тіло, а через рік, коли пішов знову в баню, так він її знайшов.

Григорій Хаїмович. А цей анекдот ви знаєте? Хоча це не анекдот, а загадка... штейт ейнер ун флейшн ин ун бейнер. Ми тіт а кик, из ниту кейнер...

Міля *(сміється)*. Макаре Євгеновичу, ви зрозуміли? Стоїть один без м'яса і кісток, коли поглянуть, так нікого немає. Що це? Я вам зараз загадаю рускую загадку, так

ви зрозумієте єврейську. Разреши загадку і реши вопрос, што стреляет в пятку, а попадает в нос... (*Сміється*).

Люся. Рузю, давай краще про Хаїма і Хайку.

Рахіль (*Люсі*). Ой, щоб мені було за тебе, моя солодка дівчинко...

Рузя. Ти почни.

Люся. Хаїм і Хайка сиділи на дах. І об'яснялись в любовях. Хаїм, ти мене любиш?

Рузя. Обязательно.

Люся. Я красивая?

Рузя. Очаровательно.

Люся. Давай же поженімся.

Рузя. Сіди і не гавкай, как собака. (*Сміх, оплески*).

Рахіль. Ой, щоб те, що має бути вам на одному пальчику, мені було на всьому тілі.

Зіна. Ин ди моме квелт... Мама радіє...

Злота. Ну, вона мама... Слава Богу, що дожили Рузю видати заміж.

Міля. Давайте танцювати.

Рахіль. От я зараз включу проіграватель.

Міля. Поставте якийсь вальс.

Рахіль (*Рузі, тихо*). Рузю, але він тобі подобається?

Рузя. Нічого пареньок.

Міля. Поставте „Тьомная ночь”...

Віля (*співає*). В тьомную ночь по Бердічеву страшно ходіть, потому что разденут тебя до последніх штанишек...

Пинчик (*Вілі, суворо*). Тільки не треба дуріти... Ця пісня помагала нам воювати... Мальчішка...

Рахіль. Ой, Пинчику, що я від нього маю... Він мені кричить — заткнися, кричить — дура, кричить — оторвісь...

Злота. Ай, Рахілю, я не люблю ці балачки.

Рахіль. Ось так вона його завжди захищає.

Пинчик. Я б його відправив до ФЗУ. Нехай навчиться праці, здобуде спеціальність токаря чи слесаря.

Злота (*сердито*). Нехай ваші діти будуть слесарі, а Віля ще буде большой человек, большой врач чи большой профессор, як його отец. Люди ще лопнуть, дивлячись на нього.

Рахіль. Пинчику, ти ж майор, у тебе стільки орденів, і ти нічого не можеш сказати... Так що ж я можу сказати, коли в мене тільки дві медалі? (*Сміється*). Я у нього не маю авторитет.

Пинчик. Якби це був мій син, я б його навчив работать. Єврей має работать удвічі краще за русово, тоді його будуть поважати.

Сумер. Чому вдвічі краще? У нас же ж равноправіє...

Міля. Включіть, Рахіль Абрамівно, проіграватель.

Рахіль умикає, ставить платівку. Звучить "Тьомная ночь". Міля і Рузя танцюють.
Макар Євгенович танцює з Дунею.

Люся (*Вілі*). Ходім потанцюємо.

Віля. Не хочу.

Рахіль (*тихо*). Ох, цей шмок... Люсінько, запроси Григорія Хаїмовича. Я сподіваюся, Броня Михайлівна не буде ревнувати. (*Сміється*).

Григорій Хаїмович. З такою гарною дівчинкою я танцював востаннє років сорок тому.

Люся і Григорій Хаїмович танцюють. Григорій Хаїмович зашпортується.

Сумер (*тихо*). Він уміє танцювати нарівні зі мною.

Пинчик (*Рахіль*). Прошу...

Рахіль. Ой, я вже все забула. (*Танцюють*). Нічого... Що ти думаєш, Пинчику, я завжди була така?.. Я коли йшла танцювати з Капцаном, так усі дивилися. Чому, ти думаєш, Люся так добре танцює, щоб мені було за її кістки? Це тато її добре танцював. (*Стукіт у двері*). Ой, хто це?

Злота. Ой, це, здається, до мене замовниця...

Рахіль (*кричить*). Що значить — замовниця? Що, ти не могла призначити на інший день? У Рузічки свадьба, де ж ти їй будеш міряти?

Злота. Я нікому не призначала, але може людина переплутати. (*Стукіт у двері сильнішає*). Зараз я відчиню, я погляну. (*Виходить*).

Рахіль. Ой, я маю від неї з її замовницями відкряні годи. Коли-небудь прийде фінінспектор і зробить мене нещасною. Перепише всі меблі... (*У передпокої крик Злоти*). Ой, що таке, Злото... Вей з мір...

Рахіль біжить до дверей, але перш ніж вона встигла підбігти, у двері входить Сергій Бойко, його вигляд страшний. Незважаючи на мороз, він у самих трусах, довгих до колін, на ньому немає навіть майки. До голих своїх грудей він тулить немовля, закутушкане в ковдру, і при цьому монотонно киває головою. Німа сцена.

Пинчик. Це хто такий?

Рахіль. Ах ти, сучий сину... Ось так, як я держу руку, я тобі увійду в лице. Це один п'яніц знизу... Ах ти, сучий сину, чого ти до мене прийшов? Що тобі від мене треба? Це тут унизу живе Фаня, єврейка, так вона замуж за цим п'яніц... Як він її б'є, кричить їй "жидовка"... Ах ти, сучий сину, йди геть, щоб тебе не бачити... І дитина з собою приніс... А де Фаня? Під час війни він її ховав від німців, а тепер він їй кричить: "жидовка"...

Рузя. Цю Фаню теж треба гнати... Вона до нас приходить, скаржиться на нього, а потім іде вниз і кричить, що ми жиди...

Міля. Я його зараз витягну за шиворот.

Макар Євгенович. Так у нього ж шивороту нема, він же ж голий... Що, Сергію, до бісіків допився? Він, либонь, Фаню прийшов шукати. Тут Фані нема, іди додому, Сергію, проспися... Чого ти головою весь час киваєш, як контужений?

Дуня. Треба забрати в нього дитину, бо впустить. Ах, срамнющий, у самих трусах на морозі бігати. Чого мовчиш? Давай дитину... Тут Фані нема...

Сергій, продовжуючи кивати головою, віддає Дуні дитину.

Сергій (заїкаючись). Тьотя Дуня, Макаре Євгеновичу, Рахіль Абрамівно... Фаня повісилась... Я прокидаюся, вона висить... Я Мішку взяв і сюди пішов...

Рахіль (кричить). Ой, ой, ой!

Загальний крик і замішання.

Дуня. Коли повісилась? Побігли, може, врятувати можна?

Сергій (весь час киває головою). Ні... Холодна вже... Синя... Зоя у Луші ночувала. Вона ще не знає... Ой, вона без матері не зможе... *(Киває головою).*

Макар Євгенович. Біжимо скоріше, може, врятуємо... “Швидку” треба...

Сергій (плаче). Ні, синя вже... Дуня. Ходім, Сергію, ходім...

Макар Євгенович, Сергій і Дуня з дитиною на руках виходять.

Пинчик. Я піду, може, допомогти треба...

Рахіль. Пинчику, щоб ти мені був здоровий, без тебе обійдеться... Так це мало трапитися в день Рузічкиної свадьби. *(Плаче).*

Злота (плаче). Така хороша жінка була Фаня, така молода, така гарна. Я її пам'ятаю зовсім дівчинкою. За німців вижила, а тепер повісилась. Боже мій, Боже мій, така хороша жінка. Вона мені завжди казала: здрасьті, як ваше здоров'є, тьотя Злота...

Рахіль. Так це мало трапитися на свадьба моєї Рузі. *(З вулиці чути крики і плач).* Ой, Боже мій, Боже мій, це Зоя плаче. Раніше цей гой кричав Фані “жидовская морда”, а тепер він прибіг голий... Щоб його вбило деревом...

Злота (плаче). Навіщо ти його проклинаєш? Він гой, але він отец двох дітей. Він їх тепер повинен виховувати. Боже мій. Боже мій, ця Фаня стоїть мені перед очима.

Рахіль. Ой, майн мозел... Моє щастя... Люся, виключі пластінка, поламається проіграватель.

Міля (*Рахіль*). Заспокойтеся, мамо, нічого не вдієш... Тим більш, кажуть, що покійник — це на добро... Отже, ми з Рузічкою будемо щасливі...

Завіса

ДІЯ ДРУГА

Картина четверта

У великій кімнаті — перестановка. Біля вікна стоїть стара швейна машина з нижнім приводом, перенесена зі спальні. Тут-таки два залізні ліжка, від чого кімната стала тісніша. У спальні видно бильце нового нікельованого ліжка з шишечками. Зникла тумбочка з приймачем “Рекорд”, очевидно, перенесена до спальні. За столом сидять Віля й Люся і грають шашками у чапаєвців, себто щиглем по своїй шашці намагаються вибити з дошки шашку супротивника. Поруч за столом сидить Сумер у зимовому пальті, вушанці й спить, похиливши голову на груди. Тут-таки сидить Рахіль. Перед люстром Злота приміряє сукню Білі, своїй двоюрідній сестрі, чорнявій жінці років 35-ти.

Злота (*співає*). Тіра-ра-рай. Пташко, співай... Тут буде зустрічна складка...

Рахіль. Билю, ти ж мене знаєш, якщо я кажу, так це сказано. Рузя повинна була позбутися цього одеського вора ще два роки тому... Щоб йому сохла й боліла кожна кісточка...

Злота. Ай, Рухл, перестань проклинати...

Рахіль. Ось, Билю, защітнік. Якби не цей защітнік, моя дочка давно б його позбулася.

Злота (*сердито*). Це ти хотіла, щоб Рузя вийшла заміж, я була проти. Я сказала, Рузя повинна скінчити технікум.

Біля. Злотно, не нервничай, Злотно...

Рахіль. Кінчати технікум... Хіба це помітно, кінчати технікум...

Злота. Да... Я дуже правильна... Я Доня з правдою... Рузі тоді було сімнадцять років, а ти сказала, я не маю звідки її утримувати. *(Плаче)*.

Биля. Злотно, не нервничай, Злотно...

Рахіль. Билю, ти ж знаєш, якщо я сказала, так це сказано. Ти Злоту не слухай. Рузя не хотіла вчитися, вона мала самі двойки. Якби вона хотіла вчитися, я б знайшла, звідки її утримувати. Я б їла шматок хліба з водою. *(Плаче)*.

Биля. Рахілько, що можна вдіяти, Рахілько... Це ще не найгірше... У людей буває таке горе... Візьміть ваших сусідів, Бронфенмахерів...

Злота. Ой, я не можу витримати. Коли прийшли і сказали, що на них наїхала машина й розрізала Беба на кусочки, а Бронфенмахер лежить у лікарні, я три дні плакала. *(Плаче)*. Саме на перше мая... А вже дікабрь...

Рахіль. Ой, вей з мір, Беба вже вісім місяців лежить у землі... Я Беба і Бронфенмахер знала з 1926 года.

Злота *(кричить Рахілі)*. Це ти їх прокляла... Я Доня з правдою...

Рахіль. Ну, Билю, так від неї можна витримати... Якби моя сестра могла на мене сказати, що я Гітлер, так вона б це сказала... Тут два роки тому, саме на Рузічкіна свадьба, в лиху годину повісилася Фаня Бойко... Так якби Злота могла сказати, що я її повісила, вона б сказала.

Биля. Так, я чула, в гóроді казали, в городі... Він її переховував при немцах, не видав її, а потім він її бив і кричав їй „жидовська морда”, він їй кричав... Я чула...

Злота. Ой, ця Фаня стоїть мені перед очима... І як цей гой прибіг пізно ввечері голий по снігу і плакав...

Рахіль. Ось так Міля повинен бігати... Тільки без моєї Рузі. Моя Рузя нехай буде жива й здорова, а Міля повинен танцювати перделемешка...

Злота. Ах, ну вона його ненавидить...

Люся *(сміється)*. Сумере, перестань хропіти.

Рахіль. Це називається, що він прийшов у гості до сестер... Раніше цього не було. Ось так, Билю, він приходить іноді о сьомій годині ранку, іноді ввечері, коли він має час. Так одягнений сяде, виспитья коло столу і йде. Сумере, перестань хропіти...

Злота (*підходить і торкає Сумера за плече*). Сумере, роздягнися, ляж на диван. Ти ж вийдеш надвір і застудишся.

Сумер (*прокидається й кричить сердито*). Ідіть ви обидві до чорних літ... Чого ви мене чіпаєте...

Злота. Ой, вей з мір...

Рахіль. Ось ви маєте ще одного самашечого.

Сумер. Якби цей самашечий не годував вас у Сре́дній Азі́ї, ви б усі подохли з голоду. Я їх знайшов у чайхана, коли їх привезли. Вони всі сиділи закутані в ганчір'я, у старі ковдри. (*Сміється*).

Віля (*нервово кричить*). Ти і твоя Зіна під час війни жерли булочки і шоколад.

Злота. Ша, Вілю, ти не кричи...

Віля (*Злоті*). Сама заткнися...

Рахіль. Що ти скажеш, Билю... Добре, я рада... (*До Вілі*). Ти, шмаркачу, от як я держу руку, так я тобі увійду в лице.

Злота. Ша, Рахілью... Тільки що — я тобі дам, я тобі дам...

Рахіль. Ну, раз так, нехай він тобі сяде на голову, я нічого не скажу.

Віля розкидає шашки і йде на кухню, чути, як він одягається. Злота йде слідом за ним.

Злота. Куди ти йдеш, таж треба вечеряти.

Віля. Не твоє діло, куди треба, туди йду. (*Виходить*).

Рахіль. Нехай він іде, стане голодний, прийде... Це другий Мілечка росте... Нещасна жінка, яка попаде йому в руки...

Злота. Про своїх дітей так говори. Віля ще буде бальшой человек. Люди ще лопнуть, дивлячись на нього.

Біля. Тут таки самашечий дом, тут таки...

Сумер. І вони ще мене називають самашечим. Я ще поганий. Якби я не годував їх у Сре́дній Азі́ї, вони б усі подохли з голоду.

Рахіль (*Сумерові*). Азой... Ти нас годував? Билю, коли Злота була хвора, він не дав ні копійки...

Сумер. А хто їй купив швейну машинку? (*До Злоти*). Хто тобі купив швейну машину? Людина повинна сама собі заробляти...

З вулиці чути сміх, тупіт, два голоси, чоловічий 1 жіночий, завели пісню:
„Налівайте мне да кружку чаю, до свіданія, да я в'їзжаю... І-і-і-і, да ха-ха-ха, до свіданія, да я в'їзжаю...”

Рахіль (*дивиться у вікно*). Це Сергій Бойко зі Стаською... А, реформа на вас... Щоб із десяти став один...

На вулиці Бойко співає: „Азохен вей, сказал єврей, куплю штани за пять рублєй”.

Рахіль. Як тобі подобається... Єврей азохен вей. (*Стає на стілець і кричить у квартиру*). Ти Гітлер, Гітлер!

З вулиці чути сміх, і Стаська заспівала: “Оцен-дроцен, двадцать восемь, от а зекел бейнер...”

Злота (*Рахілі*). Чого ти йому кажеш — Гітлер? Якщо ти йому скажеш — Гітлер, він тобі скаже — жид.

Рахіль. Нічого, це ти їх боїшся, а я їх не боюся... Реформа на них... Тут унизу живе Стаська, полячка, так вона розмовляє по-єврейськи... Я не люблю, коли гой розмовляє по-єврейськи.

Біля. Злотно, через три дні на примірку, через три дні?

Злота. Через три дні... Поки їх нема, перевдягнися у спальні...

Рахіль. Боже паси... Билю, щоб ти мені була здорова, краще в кухні перевдягнися. Потім Мілечка скаже, що ми в нього щось узяли.

Злота. Відтоді, як вони тут живуть, моїм замовницям нема де перевдягатися.

Біля. А де вони тепер?

Рахіль. Вони пішли в гості до його батьків. До Броні Михайлівни та Григорія Хаїмовича. Лиха звістка на них обох: і на Броню Михайлівну, і на Григорія Хаїмовича... Поганий сон на них обох... Відтоді, як була свадьба, вже два года

тому, вони, може, разів зо три були тут... Дуже добре... Як я на нього не можу дивитися, так я на їхні лиця не можу дивитися. Я їх ненавиджу, як павука на стіні.

Биля. Вже два года, вже два... Час летить... Моїй Мерочке вже півтора року... Тут саме Пинчик був із Рігі, коли я родила...

Рахіль. Боже паси, Билю, такого зятя, як Міля.

Биля (*посміхається*). Ну, поки Мерочка виросте, мені щоб було за її кістки.

Рахіль. Моя Рузя сама винна. Коли я її запитала: Рузю, але він тобі подобається, вона мені відповіла: нічого пареньок... На Міля... Щоб зараз, коли він вертається від своєї мами, нехай поламає обидві ноги...

Злота. Ах, диви, на ці прокльони... Я була проти їхня свадьба, а тепер я щітаю, треба все зробити, щоб було добре. Рузя скоро повинна родити, у дитини має бути отец... Мало в нашій сім'ї сиріт? (*Плаче*).

Биля. Злотно, не нервничай, Злотно. (*Виходить на кухню перевдягатися. Злота йде за нею, витираючи очі*).

Рахіль. Тільки що — вона пісяє очима. (*До Сумера, показує на Люсю*). Зате ця в мене тиха солодка дівочка. (*Цілує Люсю*).

Сумер. Люся — викапаний Капцан із тіпографії, його не чути було.

Рахіль. У мене був муж — золото. Так треба було, щоб його вбило на фронт. (*Плаче*). Якби він був живий, Рузічка ніколи б не попала в погані руки. Він мав броня, так він сказав: я комуніст, я повинен іти на фронт... Ах, Сумере, ти ж пам'ятаєш, Капцан був хароший, але всі годи я, а не він, вела господарство, я завжди більше заробляла. Що він мав — зарплата в тіпографії.

Сумер. Давай-но я піду. У вас тут кричать...

Рахіль. Сиди, Сумере, ти ж тіки шо зайшов. Я хочу з тобою поговорити. (*Притишивши голос*). Я при Билі не хочу говорити, буде знати весь гóрод, вона ж сплетніца.

Биля (*зазирає*). До побачення, Рахілью, до побачення, Сумере.

Рахіль (*Билі*). Ходи здорова... Привіт Йойні...

Биля. Пасіба. (*Виходить*).

Рахіль. Як тобі подобається, Сумере, яка вона велика в себе. Ходить і дує від себе.

Злота. Вона завжди любить наговорювати на людей. Биля дуже хороша.

Сумер *(сміється)*. Якраз попасти до Рухеле в рот...

Рахіль. Турбуйся про свій рот, турбуйся... Канешно, мій муж лежить у землі, а вона мадам Шнеур. Вся крупа, і вся мука, і всі жири, і все, що є доброго в лагерь воєнноплених, так це у них удома. А зараз, коли лагерь воєнноплених ліквідують, Йойна, кажуть, отримує призначення на вокзал, начальником ресторану. І буфети в нього будуть по всій лінії до Козятина. Там уже він буде мати...

Сумер *(сміється)*. Рухеле, ти завжди заздрила чужим деньгам.

Рахіль. Боже паси. Я заздрила тільки чужому щастю. Так із цим Мілею, із цим негодяєм мене мало так поламати.

Сумер. Мені час іти. Якщо ти це мені хотіла сказати, так це я вже чув.

Рахіль. Ах, брат називається. Ні про що з ним не можна порадитись.

Злота. Чогось Вілі довго нема. Я вже непокоюсь.

Рахіль. Ніде не дінеться твоє золото, не хвилюйся. Він ще тобі й мені сьогодні дасть пару дуль і скаже: дура, заткнись.

Злота. Нічого... Він хороший, тільки він занадто швидкий... Якби його мати і отець були живі, усе було б інакше... Я б жила з ним у Києві. *(Плаче)*.

Рахіль. Злото, дай, щоб спочили від тебе вуха... Сумере, я маю од неї відкряяні годи.

Сумер. Так ти будеш говорити чи я йду...

Рахіль. Ти пам'ятаєш, що я розповідала тобі про моє нещастя, що заїздили в магазин до мене і вкрали продукти?

Сумер. Ну, пам'ятаю. Так ти ж казала, що вже все в порядку.

Рахіль. Почекай, що я тобі кажу. У мене не може бути безпорядок... Що я, воровка? Якщо мені треба щось узяти, так вони у мене можуть знати, що темно в задниці. *(Сміється)*. Перед реформа був саме партактив з приводу роботи з населенням во время реформи... Так ти ж розумієш, що на партактив завезли ті ще

продукти... Так залізли і взяли водка, ковбаса, вино... Цукор не взяли, сукно теж не взяли...

Сумер. А воров зловили?

Рахіль. Ні, їх поки що не зловили... Нічого... Ми закрилися на переучьот... Пішов Фрум, ти знаєш Фрума?

Сумер. А що, я не знаю Фрума? Ми ще були пацани, так я його знав... Ми з ним пісяли в одну ямку. *(Сміється)*.

Злота. Ти і Рахіль — два грубіяни.

Рахіль. Усі в неї грубіяни, тільки вона хороша.

Сумер. Ти будеш розповідати чи я піду...

Рахіль. Пішов Фрум, щоб він ходив востаннє, щоб на нього наїхала машина й розрізала на кусочки, пішов Фрум і привів ОБХС.

Сумер. Ну, він же ж об'язан як заведуючий.

Рахіль. Ти слухай далі. Того дня, коли була крадіжка, я вторгувала шістдесят тисяч карбованців. Ти ж знаєш товарний учьот. Деньгі мають дорівнювати товару.

Сумер. Ну, дим шпиц... Кінець.

Рахіль. Коли Фрум, щоб він ходив на милицях, привів ОБХС, так мені кажуть: скільки денєг украли? Я кажу: деньгі не взяли... Як ви знаєте? Ось вони... Я кажу — ось вони... Ось деньгі... А я взяла того вечора деньгі додому, і всі діти в мене разом зі мною щітали деньгі... І Люся, і Біля, і Рузя... Ось тут, за цим столом. Вони думали, що деньгі вкрали, а деньгі є.

Сумер. Старі деньгі?

Рахіль. Канєшно, старі... Це ж було перед реформою. А я ж не мала права стільки торгувати перед реформою. Була інструкція — перед реформою не торгувати. Але якщо секретарь горкома Свінарець, і секретарь райкома, і прокурор, і работнікі горсовєта набирали товар у борг на базі упродовж тривалого часу — і промтовари, і продукти, так вони постаралися перед реформою віддати борг старими деньгами, щоб не віддавати новими... Ти мене розумієш? Ой, Сумере, що я мала... Мільмана заарештували, це так.

Сумер. Про Мільмана я знаю, він має чотири года.

Рахіль. Але до мене вони причепитися не змогли... Вони до мене причепляться... Щоб до їхньої задниці чиряки причепилися...

Сумер. Так таки добре.

Рахіль. Зажди... Прошлий тиждень мене викликають у райком... Ти Комара знаєш, інструктора райкома партії?

Сумер. Що, я не знаю Комара? Він у нас в артелі шив собі пальто, так він замовив із доброго сукна, а заплатив за третій сорт.

Рахіль. Болячки на нього, щоб він лежав паралізований... Так він мене визиває і каже мені: товаришко Капцан, у нас єсть свєдєнїя, що ви получили з Америки від родичів п'ять посилок... Я йому кажу, товаришу Комар... Він мене перебиває: я не Комар, а Кóмар, ударєнїє на о. Я собі думаю, щоб тебе вже грім ударив. Це я думаю, а кажу: товаришу Кóмар, я ніяких посилок із Америки не получала. Я там нікого не імею. Я тільки імею комуністичєское серце... Добре я йому сказала?

Сумер (*сміється*). Чому ні? Ти добре сказала...

Рахіль. Я кажу, тут коло базару живе сім'я Капцан, але до мене вони ніякого відношення не мають, однофамільці. Це вони, мабуть, получили посилки, ви перевірте. І що ти думаєш, це дійствітельно так воно і є. Пошта дала в райком неправильні свєдєнїя. Фамілію назвала правильно, а ім'я-очєство переплутала.

Стукіт у двері.

Злота. Це Віля йде, слава Богу.

Рахіль. Ша, Злото, не поспішай так. Я завжди боюся, що він упаде.

Злота (*повертається*). Це не Віля, це Бронфєнмахєр.

Рахіль (*тихо*). Ось ти маєш гостя в задницю.

Входить Бронфєнмахєр на милицях.

Бронфєнмахєр. Добрий вечір.

Рахіль. Ой, коли я бачу його на милицях, я не можу жити. Я ж його знаю з двадцять п'ятого года, я його отца пам'ятаю, вони тоді жили на Малой Юрідіке.

Хароший був єврей, красивий... Бронфенмахер, дай я поможу тобі сісти.
(Допомагає йому, він обережно сідає, ставить поруч милиці).

Бронфенмахер. Нічого... Гурништ... Це воно є... Азой ідис... Ну, так, коли знімуть гіпс, я буду кульгати... Але погано тому, хто лежить у землі. (Плаче).

Рахіль. Ой, вей з мір. (Плаче).

Злота. Беба стоїть мені перед очима. (Плаче).

Сумер. Як ти на больнічном, Бронфенмахере?

Бронфенмахер (втирає очі хустинкою). Я зовсім пішов з горкомунхоза. Людина потрібна, коли вона здорова.

Рахіль. У кожного своє горе... Ти хоч знаєш, на тебе і на Беба, нехай земля їй буде пух, наїхала машина, а моя Рузя... Ой, Боже мій... Так вона мала попасти в руки цих Тайберів...

Бронфенмахер. Що, я Тайберів не знаю... Це одескіє вори... Вони перед війною переїхали в Бердичів, бо на отця в Одесі готувалося дело.

Рахіль. Вори хоч повинні мати гроші... Мені казали, що в них багато грошей... Де ж ці гроші? Раніше вони работали на Лисій Горі у воїнської часті, тепер їх звідти вигнали... Так Міля пішов фотографом на завод "Прогрес", а зробилася реформа, так їхні гроші стали взагалі ізвініте за вираженіє...

Бронфенмахер. Нічого, хай розв'яжуть капшук, у них ще мають бути золоті п'ятірки від Миколая... Як тобі подобається, Сумере, Тайбери не мають грошей. Не смішіть мене... Друге діло, що це великі жмикрути.

Рахіль. Ой, якби тільки жмикрути. (Плаче). Моя дочка не встигла...

Бронфенмахер. Ти сама винна. В мене для Рузі був хороший жених, товариш мого сина, теж інженер... Рузя жила б у Москві.

Рахіль. Хто ж знав, Бронфенмахере, що таке вийде... Хіба людина хоче собі погано? (Плаче).

Бронфенмахер. Навіщо тобі було спішити із одруженням Рузі?

Злота. Рузя вийшла за муж у сімнадцять год. (Плаче).

Бронфенмахер (до Рахілі). Тобі самій, Рахілю, треба поспішити.

Рахіль. Мені? Куди мені спішити? Самашечий. Я вже своє відспішила.
(Сміється).

Бронфенмахер. Ти чуєш, Сумере, вона вже відспішила. Сорок п'ять — баба ягодка оп'ять.

Рахіль. Мені всього лише сорок два. (Сміється).

Люся (сміється). Мама невеста, мама невеста...

Рахіль (сміється). Вони мені не дозволяють... Діти...

Бронфенмахер. Все життя будувати на дітях? Треба жити для себе теж. От у мене у Москві син, так я бачу, як він любить тата, який інвалід і нічого не може йому дати більше.

Сумер. А хто тебе доглядає, Бронфенмахере?

Бронфенмахер. Тут одна жінка заходить, вона щодня їде із Семенівки в Бердичів мити підлоги. Купує те, що мені треба... Валя її звуть.

Рахіль. Якщо вона недорого бере, пришли її до мене. Я не маю сили мити підлоги, а Рузя тепер вагітна, а Злота хвора... Якби був хороший зять, так він би був хазяїн у домі. А це порожнє місце. І він незадоволений. Я влаштувала свадьба за свій шот, я їм віддала та кімната із меблі, купила нове нікеліроване ліжко, дала радіоприйомнік, простирадла, наволочки. Що я мала. Так він незадоволений. Він хоче, щоб ми перебралися в маленька кімната, а йому віддали велика. (Згинає лікоть, виставляє його перед собою і б'є по ньому долонею). О, фин дим бейн... Із кістки він може в мене мати... І ще він каже, що йому тут нудно... Йому тут нудно... Якщо йому тут нудно, нехай залізе Пайдуцеру в задницю...

Сумер (сміється). Люся, ти знаєш, хто такий Пайдуцер? Це був знаменитий єврейський музикант, він завжди грав веселу музику.

Рахіль (сміється). Нехай залізе Пайдуцеру в задницю. Він хоче у мене велику кімнату...

Злота. Це не може бути... А де мені работать? А якщо до мене приходять замовниці?

Рахіль. Ша, Злото, ти не кричи... Велику кімнату він хоче в мене получить... Хоче, нехай робить губами.

Люся (*відкриває й закриває рота, сміється*). Мамо, я роблю губами.

Рахіль (*сміється, цілує Люсю*). Солодка моя дівчинко... Хоче, нехай робить губами. Якщо я бачу якусь смачну їжу, але це не моя, я можу тільки робити губами.

Бронфенмахер (*сміється*). Рахіль якщо скаже, так це сказано.

Рахіль. Бронфенмахере, він кричить, що Рузя дає нам його деньгі. (*Плаче*). Щоб він мав стільки деньгі собі на похорони, скільки він нам дає.

Стукіт у двері.

Злота. Це Віля. (*Виходить і вертається з Вілею*).

Рахіль (*плаче*). Мої діти лишилися без отця. (*Показує на Вілю*). Цей хлопець лишився круглий сирота, син нашої покійної сестри... Так він нам дає...

Злота. Вілю, будеш вечеряти? Я зараз нагрію котлети із квасоля...

Рахіль. Що в нас є, це для дітей... Сумере, пам'ятаєш, до революції, коли мама зварила суп із картоплі, так у нас був веселий день... Але чужого ми не брали. (*Плаче, показує на Злоту*). Вона така хвора...

Злота (*плаче*). Я мушу кожна копійка заробляти своїми пальцями.

Рахіль. Так він нам дає... Щоб Бог дав йому болячку в лице... Щоб Бог дав йому кольку в боки... Щоб упало дерево і його покалічило... Щоб наїхала машина і розрізала його на кусочки... Я коли проклинаю людину, так це ще те прокляття...

Бронфенмахер (*починає кашляти*). Я піду...

Рахіль. Куди ти спішиш, Бронфенмахере? Дай, я тобі поможу підвестися.

Бронфенмахер. Нічого, нічого, я сам. (*Підводиться, спираючись на милиці, й виходить*).

Злота (*сплескує руками*). В моєму житті...

Рахіль. Злото, чого ти плещеш у долоні? Я хотіла, так я так сказала... Ти думаєш, я не пам'ятаю, як два роки тому він хотів носити через моя кухня помиї? Як він підбіг і стукав у стіна, щоб поламати і зробити на моя кухня свої двері... Ти думаєш, я не пам'ятаю?

Сумер *(сміється)*. Але ж він прийшов, щоб свататися до тебе...

Рахіль *(сміється)*. Мені треба цей старий інвалід, щоб він мені насмердів у ліжку... *(Стукіт у двері)*. Ша, ось вони вже йдуть... Щоб було тихо, щоб ніхто не озивався...

Рахіль іде відчиняти. Входить Міля, з упертою, міцною, голеною потилицею. Стрижений під бокс. Рузя вагітна, з великим животом. Обоє, ні слова не кажучи, проходять через велику кімнату до себе і зачиняють двері. Чути, як вони там шепочуться. Рахіль притуляє пальця до губів. Злота ставить перед Вілею тарілку й сама сідає до столу зі своєю тарілкою.

Злота *(тихо)*. Вілю, хочеш ковбасу? *(Бере шматочок ковбаси, притуляє до нього ножа гострим боком, пальцем натискає на ніж згори і стукає ножем разом із ковбасою по столу)*.

Рахіль *(тихо)*. Ну, я цього ще не бачила, Сумере... Злото, що ти робиш? Щоб рубати ковбасу, як рубають цукор?

Злота. Як мені зручно, так я й роблю.

Рахіль. Люсю, посунься, дай їм повечеряти.

Сумер. Я піду.

Злота. Сиди, куди ти спішиш? Хочеш ковбасу?

Відчиняються двері, на порозі з'являється Міля, дивиться, як вечеряють Злота і Віля.

Міля. Я вже бачу, куди денешкі мої йдуть... На питаніє тьотушки і плем'янина.

Рузя *(сердито)*. Зачини двері! *(Підходить, тягне Мілю за руку й зачиняє двері)*.

Рахіль. Ну, Сумере, ти чув?

Злота. Ша, тихо...

Рахіль. Що значить — тихо... Він нас годує. Ми все життя самі годували своїх дітей... І Люся, і Рузя, і Віля...

Міля *(різко відчиняє двері)*. Дядя Сумер, от ви з їхньої сім'ї, скажіть чесно, у мене тут життя? В цьому закапелку...

Рахіль. Ну, іншого я не маю... Твоя мама багата, а я бідна... Я вдова...

Міля. Моя мама не багата, вона просто добра людина, вона гуманна людина... Якщо ми будемо жити у нас, ніколи до Рузі не буде такого ставлення, як тут до мене... Тут взагалі неможливо жити... Тьотушка, племяннік, крики, скандали...

Рахіль. Крім тебе, тут ніхто не кричить.

Міля. Ви чуєте, дядя Сумер, крім мене, тут ніхто не кричить... Скажіть чесно, хіба тут у мене життя?

Сумер. Він таки має рацію.

Міля (*Рахілі*). Ось ваш рідний брат зі мною згоден.

Рахіль. Що ти кажеш, Сумере? Він має рацію? Він нас годує?

Сумер. Коли я служив за Миколая, так один солдат сказав на другого, що той з'їв його порцію каші... Тоді унтер звелів тому сісти на параша і як скомандував: "Надуйся!" І той таки зробив більше, ніж від однієї порції каші. (*Сміється*).

Міля. Ваші сімейні анекдотики мені остогидли. (*Кричить*). Я вам не мальчішка, який вчиться у сьомому класі... Я вам не мальчішка!

Віля. Заткнися!

Міля (*заходить у кімнату*). Я тобі дам "заткнися", шмаркач... Я тобі так дам, що місяць лікуватися будеш...

Рахіль (*заступає дорогу до Вілі*). Мілю, якщо ти займеш сирота, так що я маю у руці, я тобі дам по голові.

Рузя (*кричить*). Мілю, йди сюди!

Сумер. Дай-но я піду. (*Підводиться й швидко виходить*).

Міля. Бачиш, Рузю, навіть їхній рідний брат не витримує... Словом, так. Я тут більше жити не можу... Одягайся, підемо до моїх батьків, будемо жити там...

Гасне світло.

Рахіль. Ось якраз електрика погасла. Це знак, що Рузі ніде не треба йти. Вона вагітна, де вона піде? (*Визирає надвір*). На всій вулиці темно. Тільки у воєнном

домі є світло. Падлюки, ця електростанція, то вона дає світло, то вимикає. Злото, де свічки?

Злота. На кухні, за піччю.

Міля. Одягайся, Рузю.

Рахіль (*входить із запаленою свічкою*). Куди вона піде, вагітна, у темряву... Ти хочеш, іди... Тому, кому тісно, нехай іде...

Міля (*до Рахілі*). Я не з вами розмовляю.

Рахіль. Яз тобою теж найменше хочу розмовляти... Рузю, лягай спати, вже пізно.

Міля. Рузю, так я йду...

Рузя. Іди, іди. (*Кричить*). Іди!

Міля мовчки вдягається, проходить через велику кімнату 1 в передпокої сильно гримає дверима.

Рахіль. А щоб йому стукало в голові, як він грюкнув двері... Давайте лягати спати, світла нема, треба спати... А він нехай іде, але щоб він туди не дійшов і назад не вернувся. Вілю, ану поклади книгу, я не маю звідки платити за свічки... Треба спати... Злото, стели... (*Продовжує говорити весь час, розстеляючи постіль*). Нехай він іде... Дитину ми самі виховаємо... Коли я спитала на свадьбі: Рузічко, але він тобі подобається? Вона відповідає: нічого пареньок... На Мілечку вона каже: нічого пареньок... Чому він не здох до того дня, як я його знала?

Рузя (*із сусідньої кімнати*). Мамо, замовкни.

Рахіль. Тепер вона каже, замовкни, а тоді вона сказала: нічого пареньок... Якби вона добре вчилася в технікум... Я б її так рано не видала заміж... Але вона ж була двоєчниця...

Рузя (*кричить із сусідньої кімнати*). Мамо, замовкни, чуєш!

Рахіль. Чого ти кричиш? Я тебе боюся?

Злота. Рухл, дай спати. Ти ж сама казала, що час спати.

Рахіль. Час спати... Ніби я можу спати... Йому тут нудно... Нехай залізе Пайдуцеру в задницю... Він хоче — нехай робить губами...

Рузя *(кричить)*. Мамо, замовкни! *(Вибігає босоніж, у сорочці, сідає на підлогу й починає бити себе кулаками у живіт, кричить)*. Замовкни, замовкни, замовкни! *(Кричить у такт ударам у живіт)*.

Рахіль намагається схопити Рузю за руки. Між ними боротьба. Люся починає плакати. Всі бігають у білизні по темній кімнаті.

Рахіль *(кричить)*. Злото, запали свічку... Свічка на кухні... Ой, вона б'є себе кулаками у живіт...

Віля. Не треба, Рузю... Я за тебе, я за тебе...

Злота. Ой, мені зле... *(Іде на кухню)*.

Рахіль. Рузю, не бий себе! *(Чути, як рветься тканина)*. Ой, вона розірвала на мені сорочка! Ой, вона розірвала на мені сорочка! Ой, вона розірвала на мені сорочка! Ой, вона розірвала на мені сорочка!

Злота *(кричить на кухні)*. Свічка впала мені з рук... Ой, пожар, пожар!

Рахіль. Гволт! Пожар!

Тремтливий відблиск полум'я з кухні освітлює кімнату. Віля хапає з тумбочки якусь ковдру й біжить із нею на кухню.

Віля. Зараз я накину ковдру на вогонь, зараз погашу... Ой... *(На кухні ще більший спалах вогню)*.

Злота *(кричить)*. Вата горить! У ковдру було загорнуто вату... Я не можу жити... Пожар... Гволт!

Рахіль. Пожар! Си брент! *(Люся плаче. Рузя сидить мовчки на підлозі. Сильний стукіт у двері)*. Заждіть відчиняти, я в роздертій сорочці.

На кухні чути метушню й голоси сусідів. Рузя швидко йде до себе і зачиняє двері. З'являється Бронфенмахер. Він у сподньому, валянках, куфайці. Стрибає на милицях.

Бронфенмахер. Я думав, у вас убивство.

Рахіль *(у пальті поверх білизни)*. У нас пожар... Хлопчик кинув ковдру на вогонь, а там була Злотина вата, що їй принесли замовники...

Бронфенмахер. Хіба можна так кричати? Пожар, так треба гасити. Ось уже погасили... Ось горіла вата валяється, підберіть...

Рахіль (*сідає на стілець, починає гучно плакати*). Ой, у нас пожар, ой, у нас пожар, ой, у нас пожар...

Люся. Мамо, не треба...

Бронфенмахер (*Вілі*). Хлопчику, дай своїй тьоті води, щоб вона заспокоїлася. Вже ніч, люди повинні спати.

Віля приносить воду, Рахіль п'є й затихає на стільці. Поряд неї сідає, тримаючись за серце, Злота.

У тиші й напівтемряві пливе завіса.

Картина п'ята

У великій кімнаті знов перестановка. Либонь, нещодавно був ремонт. Під стелею нова люстра, залізні ліжка зникли, немає старого продавленого дивана, в кутку тристулкове дзеркало. Поруч зі старим буфетом нова дзеркальна шафа, книжкова шафа, на якій, як і колись, старий гіпсовий бюст Леніна. Осінь. Там, де було обгороджене колючим дротом пустирище, тепер двоповерховий будинок у дусі архітектури 50-х років, який заступає перспективу,— за ним видно лише верх водонапірної вежі в центрі міста. Рахіль сидить за столом в окулярах, перед нею рахівниця, на якій вона перекидає кісточки, й щось записує. Тут-таки купа накладних. За столом сидить Сумер у картузі й синьому китайському плащі. Злота приміряє перед люстром сукню дружині полковника Делєва.

Злота (*співає*). Тіра-ра-рай, пташко, співай... Підніміть руку... Не тягне?

Делєва. Ні, добре.

Рахіль (*знімає окуляри*). Товаріщ Делєва, що ваш муж каже нащот венгерськіє собитія? Все-таки він большой человек, Герой Советского Союза, хоч він не має одне око.

Делєва. Око він під Кенігсбергом втратив.

Рахіль. Ах, щоб ці контрреволюціонери вже голову втратили... Я кажу, була така війна, ваш муж втратив око, а мій муж втратив жизнь... У нашій сім'ї стільки вбитих... Так тепер у Венгрії контрреволюціонери мають таке виробляти... І ця Надя, Надя... Там що, жінка — главный враг народа?

Делєва (*сміється*). Імре Надь. Це мущина.

Рахіль. Мущина? Щось у них усе навпаки.

Злота. Вже, напевно, будуть присилати посилки з Венгрії.

Рахіль. Ось, прошу, вона скаже. При чому тут посилки, коли вбивають людей. Стільки чесних комуністів убили, стільки чекістів убили...

Злота. Коли почалася польська війна в тридцять дев'ятому році, так присилали посилки. Добру польську тканину мені замовники приносили... Креп-гранат, креп-жоржет... І після цієї війни теж присилали посилки з Німеччини...

Делєва. Ну, війною це назвати не можна, але жертви є.

Рахіль. Ви кажете, є багато жертв? Я сьогодні дивилася газети, як лежать убиті люди і як ніж стирчить у роті і поруч розбитий портрет Леніна... Що, я не розумію? Я з 28-го року в партії... І кажуть, серед бердичівських воєнних є вбиті...

Делєва. Полковника Вшиволдіна вчора привезли... Завтра будуть ховати.

Рахіль. Я ж його знала, ми бачилися на партконференції... Такого чоловіка... Ой, Боже мій, Боже мій... Злото, це ж твої замовниці муж...

Злота. Вшиволдіна? Ой, я не можу жити...

Делєва. Якийсь мальчишка його в Будапешті застрелив.

Злота. Ой, я не можу жити...

Делєва. Весь гарнізон по тривозі підняли, якраз кіно було... Думали, учебная тревога, а як видали каски, бойові патрони, одразу затужили.

Злота. Ой, я не можу жити... Коли стало трохи легше, так знову почалася війна...

Делєва. Ну, війною це назвати не можна, радше — контрреволюційний путч.

Рахіль. Як ви сказали? Путч? А я вам скажу, в чому дело. (*Притишує голос*). У всьому винен цей кукурузник. Спочатку їздили по всьому світі ці Хрущов і Булганін, а тепер сидять удома і не знають, що робити. Сталін ніде не їздив, але в нього був порядок. Кажуть, культ, культ, а він у мене висить. (*Показує на портрет Сталіна в кабінеті*). Взяли й демобілізували старих полковників, що вони таки давали польза...

Делєва. Це точно. Наш знайомий полковник Маматюк цілком міг би ще служити, а його у відставку.

Рахіль. Що, я не знаю Маматюка? Товариш Маматюк тепер на сахарном заводі працює. Його дружина завжди зі мною вітається...

Сумер починає хропти.

Злота. Сумере, роздягнися, ляж на тахта.

Сумер (*крізь сон*). Ай, чепе мех нит... Не чіпай мене...

Делєва (*сміється*). Да, є такі мушціни, я теж знаю таких...

Рахіль. Ні, він раніше таким не був. Ну я вам скажу, вже годи... Я сама загорилася... Ось мушу вдома робити отчюот.

Делєва. А скільки вам до пенсії?

Рахіль. Я ще мушу поработать чотири года... Якраз моя молодша донька кінчить пединститут. Вона в Житомирі вчиться. Отличниці... Ми хотіли поступать у Вінницю в мед... Але не прийняли... Ладно... Так вона буде вчителька, а не доктор...

Делева. Вона заміжня?

Рахіль. У неї є один... Він сам із Житомира. Тут у неї було багато женихів, но вона нікого не хотіла. (*З вулиці забігають двоє хлопчаків-підлітків і починають зі сміхом ганятися одне за одним*). Тут у Люсі багато було, але вона нікого не хотіла. (*До хлопчаків кричить*). Марик і Гарик! Це старшої моєї доньки Рузі діти.

Делєва. Вони близнюки?

Рахіль (*сміється*). Ні, цей старший... Скажи тьоті, як тебе звуть.

Марик (*регоче*). Звать — разорвать, фамилия — лопнуть.

Рахіль (*сміється*). Це Марик... А той Гарик... Щоб мені було за їхні кістки.

Злота. Один старший за другого на год.

Марик (*задирає голову, заплющує очі й відкриває рота*). Я жертва венгерской контрреволюції. (*Регоче*).

Делєва. Як тобі не соромно, з чого ти смієшся... Ти піонер чи комсомолець?

Рахіль (*Маріку*). Ось я мамі скажу, так вона тебе так одлупцює, що задниця червона буде.

Марик. А в чьом дело?

Гарик. В шляпє.

Марик. А шляпа?

Гарик. На папє...

Рахіль (*сміється*). Ну, бандити. Що ви скажете, товарищ Делєва?

Гарик (*штурхає Сумера*). Сумере, прокинься, дай на морозиво.

Сумер (*прокидається*). Іди до свого тата проси...

Рахіль. Ви вже уроки вивчили? Вивчіть, я вам дам... Од тата вони діждуться... Я дам... Ти ж знаєш, що коли баба сказала, так це сказано...

Гарик. Я вивчив... Часть речі, которая упала с печі і ударілась об пол, називаєца глагол. (*Рєгоче*).

Рахіль. Я тобі дам такі слова говорити при постороннем человеке...

Марик (*Рахілі*). Заткнися, бабо... Закрой пасть...

Рахіль. Я тобі дам — заткнися... Ось так, як я держу руку, так я тобі увійду в лице... Собака такий... Я мамі скажу... (*Марик і Гарик вибігають*). Теперішні діти розбалувані, вони все мають. Мої діти, якщо мали кусень хліба, так вони були раді. Ви ж пам'ятаєте, товарищ Делєва, як було після війни. Но мої діти ніколи мені поганого слова не говорили. Ні Люся, ні Рузя, і тут жив у нас племя'ник, що він тепер на Урал... Ніколи поганого слова не сказали... Боже паси!

Сумер (*прокинувшись, посміхається*). Це якраз так, вона має рацію...

Рахіль. Ось мій брат підтвердить... Ні Рузя, ні Люся, ні Віля ніколи мені поганого слова не сказали.

Делєва. Да, тепер діти балувані ростуть, у розкоші. А дочка з вами живе?

Рахіль. Ні, вона живе з батьками мужа, але діти весь час тут. І вони теж часто тут бувають. Обоє вони працюють на заводі “Прогрес”, так їм на обід далеко йти додому. Так вони варять обід тут і на перерив приходять сюди. Що мати не зробить заради своєї дитини? Ось Міля скоро має прийти сюди обідати, у них на заводі о першій починається перерив.

Делєва *(дивиться на годинник)*. Ой, уже скоро перша, мені час... Коли на примірку, Злото Абрамівно?

Злота. Через три дні. *(Проводжає Делєву, та перевдягається в сусідній кімнаті і йде)*.

Рахіль *(вдягає окуляри й рахує, потім знімає окуляри, говорить тихо)*. А як тобі подобається Віля?

Сумер. Де він зараз?

Рахіль. Десь Нижній Тагіл. Ай, він ніколи человеком не був. Але не можна сказати, Злота кричить... Ну, закончив, так працюй, женися... Ні, він кинув робота... По-моєму, він взагалі не працює, десь їздить... Ой, Боже мій, що мені про нього думати, я маю свої діти... Но Злота переживає... Вона така хвора, послала йому посилку.

Злота *(заходить із кухні, кричить)*. Гадаєш, я глуха? Сумере, вона рве від мене куски... А ти своїм дітям не посилаєш, що вони влаштовані і в теплі... Ти Люсі посилаєш кожен тиждень, а я Вілі теж пошлю, коли зможу... А Рузі ти не даєш? Ти їй дала меблі, й купила килим, і годуєш її дітей, а я за ними прибираю й варю обід...

Рахіль. Злото, щоб ти таки стала німа й глуха, як ти кричиш.

Злота *(Рахілі)*. Щоб тобі самій рот набік вивернуло, якщо ти на Вілю погано говориш. *(Плаче)*. Люди ще лопнуть, коли подивляться на нього... Він буде бальной человек.

Рахіль. Да, бальной человек він буде... Нехай він хоча б женився й мав власний дах. *(Плаче)*.

Злота. Коли він прошлий год приїхав такий худий і блідий, як мертвяк, я тиждень плакала. *(Плаче)*. Ой, там Рузин суп кипить.

Рахіль *(Злоті)*. Сиди, я сама погляну... Чуєш, Сумере, ми ще мусимо варити Мілі обід і прибирати за ним, за цей падлюка... Йому далеко від роботи їхати додому,

що ти скажеш... Мілі далеко, він на дісті... Си тіт ім вей дер бух... Йому живіт болять... Зараз я погляну суп, і я тобі розповім про Мілю, так ти будеш сміятися. *(Йде на кухню)*.

Злота *(Сумеру, тихо)*. Вона рве від мене куски... Щоб я не посилала Вілі посилки... Що я йому посилаю? Трохи перетопленого сала, коржики... Йому так погано... *(Плаче)*.

Сумер. Ай, що ти, Рухеле не знаєш?

Рахіль *(повертається з кухні)*. Чуєш, Сумере, Міля прошла зима їхав у Кісловодск лікувати живіт. Так він там жив ув одній кімнаті з кількома гоїм. Так уночі, щоб не виходити на холод, він собі мав пляшечку і він туди пісяв... Ер от гепишт ін дим флешеле... *(Сміється)*. Ти ж розумієш, Сумере, гоїм люблять, коли при них пісяють у пляшечку... Він думає, що це він тут сідав на відро, так можна було задихнутися...

Злота *(сміється)*. Но він і Рахіль одне одного ненавидять.

Рахіль *(сміється)*. Так коли ці гоїм побачили, що він пісяє у пляшечку, вони взяли його речі й викинули їх надвір... Так він швидко приїхав назад... Але чому він не попав під паровоз, коли він їхав назад...

Злота. Навіщо ти так кажеш? Він отець двох дітей...

Рахіль. Отець... Хороший отець... Храбрець великий... Ти знаєш, що він подав заявлення, щоб їхати доброволець воювати проти Ізраїль... Він же знає, що його не візьмуть, так він подав, щоб заслужить авторитет... Хороший комуністическій доброволець з язвою желудка.

Сумер. А що, приймають такі заяви? Куди ж він подав?

Рахіль. У воєнкомат, як офіцер запас... Ти, Сумере, ніби на небі живеш... Ти що, не читаєш... Ти що, не читаєш газети, що зараз коїться у Венгрії, яка там контрреволюція... Так треба, щоб євреї теж виступили... Ці сіоністи... Іделе-как... Так був мітінг на завод "Прогрес" два дні тому, і мболодеж, комсомольци, комуністи почали подавати заявлення, щоб їхати добровольно захищати Єгипет від сіоністів... Це не тільки в Бердичеві, це по всьому Союзу, так Міля теж подав заявлення. Ой, Рузя так переживає, вона так плаче. А я їй кажу, хто його візьме, кому він треба? Коли була та війна, так він був на Уралі... Мій муж загинув на фронт, а він був на Уралі. Я кажу, Рузю, чого ти так хвилюєшся за Мілю, він ніде не поїде. Туди, де стріляють, він не їде.

Злота. Ой, Сумере, ти знав Вшиволдіна? Його жена була моя замовниця.

Рахіль (*перериває*). Так його вбили у Венгрії... Си ці ци ім гоішер шейге ин от ім дараргет... Підбіг у Будапешті гоішер пацан, його вбив... Як тобі це подобається... А я чула, за те, що євреї напали на Єгипет, араби в Ізраїль устроїли такі погроми на євреїв, що дим ішов... А я рада... Гіт... Нехай сидять тихо... Іделе-как...

Сумер. Ой, Рухеле, ді бист кліг зейве майн бобес ціг... Ти розумна, як моєї бабусі коза...

Рахіль. Нічого, зорг сех... Дбай про свій розум...

Вбігають Марик і Гарик.

Гарик. Сумере, дай три рублі на морозиво.

Сумер. Я тобі вже давав... Тепер я дам Марику.

Сумер дістає мішок кілограмів на два, в якому господині тримають крупу, й витягає з ущерть набитого мішка пачки грошей, дає три карбованці Марику.

Рахіль. Сумере, що це за мішок із деньгами в тебе?

Сумер (*сміється*). Ти що, не бачила мішок із деньгами, ти думаєш, що це мої? Це з артелі виторг. Але коли я його беру додому, так я його мушу ховати... Якщо Зіна хоче йти на базар і бачить у мене цей мішок, так вона пхає туди руку й скільки деньгі може набрати у жменю, стільки бере. (*Сміється*).

Марик (*сміється*). Чем торгуєш?

Гарик (*сміється*). Мокрим рісом.

Марик. Чем страдаєш?

Гарик. Сіфілісом.

Рахіль. От як я держу руку, так я обом увійду в лице.

Марик. На... (*Дає Рахілі дулю*).

Рахіль. Щоб тобі рука відсохла...

Злота. Диви на ці прокльони... Баба так може проклинати своїх онуків?

Рахіль. Хароші онуки... Мілечкині діти... Дітей треба мати? Каменюки треба мати.

Гарик. Бабо, закрой пасть...

Рахіль. Зажди, я мамі скажу, вона вам морду поб'є...

Злота. Ой, я не можу бачити, коли Рузя їх починає бити.

Рахіль. Зажди, я мамі скажу.

Гарик. Бабо, заткнися...

Марик. А в чьом діло?

Гарик. В шляпє.

Марик. А шляпа?

Гарик. На папє.

Марик. А папа?

Гарик. На мамє.

Рахіль. Ах ти, сволото, які слова говориш... Я тобі дам — мама на папа...

Марик *(регоче)*. А мама?

Гарик *(регоче)*. На діванє.

Марик. А діван?

Гарик. В магазінє.

Рахіль. Іди геть, щоб тебе не бачити.

Марик. А магазін?

Гарик. В Берліне.

Злота *(Гарику)*. Марик, не стрибай в лице.

Гарик *(регоче)*. Я Гарик, а ти, Злото, заткнися.

Марик. А Берлін?

Гарик. В Європе.

Марик. А Європа?

Рахіль *(підводиться)*. Іди геть, щоб тебе не бачити...

Гарик і Марик, регочучи, гасають довкола столу.

Гарик *(кричить, речогоє)*. А Європа в жо... в жо... Жолудь зельоний...

Марик *(співає, бігає довкола столу)*. Я сєводня бил в садок, соловей мнє сєл на бок, я хотел єво поймать, он удрал к Беніной матері...

Рахіль. Ну, що ти скажеш, Сумере? *(Сміється)*. Одеські вори... Цей молодший типовий зейделе... Це дідусь, Григорій Хаїмович... А це Мілечка з кістками... Це тато... Мілечка...

Марик. Заткнися!

Гарик. Закрой пасть... *(Вибігає)*.

Рахіль. Ну, що ти скажеш, Сумере? Потім Рузя має до мене претензії, що вони тут у дворі вчать від хуліганів. У нас таки жахливий двір. Тут є Колька Дрибчик і Вітька Лаундя, як тобі подобаються ці імена? Так скільки є тюрем, вони вже в них були... А тут унизу є Стаська, полячка, так вона ночує тепер на чердаку... І сусіди мають до мене претензії, що я її пускаю на чердак... Як я її не пущу? Щоб вона мені побила шибки. Визовіть участкового і не пускайте її самі.

Злота. Ой, Стаська мені так шкода.

Рахіль. Отц а клоц... їй шкода... Ця Стаська завербувалася на Донбас, получила подйомниє і поїхала. Так у її кімнату поселили іншу сім'ю. А тепер вона приїхала, вона втекла звідти, але кімнати нема. Так вона ночує на чердак. Коли холодно, так вона лежить коло труб.

Сумер. Що мені ця Стаська? Ти краще про Люсю розкажи. Вона таки виходить заміж?

Злота. Я скажу... Я Доня з правдою... Рахіль її тримала коло себе, а всіх, із ким вона ходила, виганяла.

Рахіль. А що ж, мені треба другий Мілечка?

Злота. А тепер Люся поїхала вчитися в Житомир і одразу там познайомилася з парень.

Рахіль. Його фамілія Лейбзон... Петя Лейбзон... На Октябрськіє вони вже мали розписатися. Так Рузя сказала...

Злота. Яка Рузя?

Рахіль. Тоїсть Люся... Так Люся сказала, що вона не хоче брати фамілію Лейбзон, вона хоче бути Капцан. Тоді Петя каже, якщо тобі не подобається моя фамілія, так значить, я тобі не подобаюсь. Словом, вони посварилися. А тепер вони вже знов помирилися.

Сумер. Але він тобі подобається?

Рахіль. Ой, хто може знати... Так нічого парень, но він некрасивий... Великий ніс...

Злота. Я не люблю, коли так кажуть... Він тобі має подобатись? Він має подобатись Люсі.

Сумер. А яка в нього спеціальність?

Рахіль. Він по історії... Кінчив у Львов університет... Но поки що працює фізкультурником по баскетбол... Ти ж розумієш, а ід... Єврей, так він не може устроїцца по історії...

Злота (коло вікна). Он Міля вже йде на обід із якимось товариш.

Сумер (підводиться). Я йду. Я не хочу його бачити... Я до нього нічого не маю. Він звичайний солдат по характеру... Простий солдат... Він має їсти кашу з казанка, а ти йому вариш курячий суп.

Рахіль. Що ти скажеш, Сумере? Мало того, що ми його маємо обслуговувати, так він ще товариша веде. Отруту щоб він їв, щоб його змучило кров'ю...

Злота. Ах, Боже мій, чого ти його так проклинаєш? Він поганий, але він отець двох дітей.

Рахіль. Давай-но я теж вийду, мені треба винести відро.

Злота. Рухл, прибери свої папери зі столу. Мені ж треба їм дати обід. *(Вдягає фартуха).*

Рахіль (*прибирає папери й рахівницю*). Я б йому дала обідати помії. Щоб його вже черви їли.

Виходить із Сумером. Злота метушиться на кухні, бряжчить посудом. Входить Міля. Він дещо постарів, але, як і раніше, стрижений під бокс. Мовчки проходить повз Злоту, не привітавшись, ставить на стіл пляшку горілки, дві банки овочевих консервів, кладе ковбасу. Злота обережно переступає вивернутими від плоскостопості ногами, тримаючи обома руками повну тарілку супу, ставить суп перед Мілею.

Міля (*сердито поглядаючи на Злоту*). Ви мені обід не подавайте. Я сам собі візьму. Мені гидко, коли ви мені подаєте. У вас завжди пальці в супі вимазані.

Хапає тарілку супу й виносить її на кухню. Злота мовчки підносить руки до голови й поквাপливо виходить до себе в кімнату.

Міля (*відчиняє балконні двері, кричить*). Толік, сюди... У двір і на другий поверх дерев'яними сходами... Ну, ладно, я тебе зустріну. (*Виходить. Повертається Рахіль, гримаючи порожнім відром*).

Рахіль. Він привів сюди якогось п'яниці, я його бачила у дворі, коло туалету. Я Рузі скажу. Привести додому п'яниці...

Злота. Бог щоб спас. Ти хочеш крики. Мені Міля сказав: ви мені не подавайте, мені гидко, коли ви мені подаєте.

Рахіль. Болячка йому в лице. Я Рузі скажу.

Злота. Ти хочеш, щоб тут було убивство... Я тебе прошу: ша, он вони йдуть... Давай трохи вийдемо на балкон, я зараз одягну хустку.

Входить Міля, ведучи за плечі чоловіка спортивного вигляду. Чоловік напідпитку.

Міля. Толю, ти легко знайшов?

Толя. Туалет? Запросто. Тільки він у вас увесь у поносі. (*Регоче*). Анекдот чув? Один п'яний запитує іншого п'яного — чому в тебе дзюрчить, а в мене — ні? Той відповідає: тому що ти пісяєш на панель, а я на твою шинель. (*Регоче. Бачить Рахіль і Злоту, які проходять на балкон*). Здрасьте, девушки. (*Рахіль і Злота проходять повз нього*).

Міля (*тихо*). Не звертай уваги... Дві обізяни...

Толя. Хороший був мітинг на заводі проти ізраїльської агресії... Макзаник добре виступив, з відділу технічної інформації.

Міля. Борис? Це з нашого відділу. Я не знаю, чому з нього сміються, чому кажуть, що він самашечий. Це місто — самі сплетнікі, Беркоград.

Толя. Беркоград. (*Сміється, розливає горілку*). А приємно, коли євреї все-таки за Совецькую вдасть... В захіту Єгїпта. Макзаник добре виступив. Я, каже, совецькій гражданін, готов плечьом к плечу со своїм арабским братом... Харашо... Ну, поїхали... (*Цокаються, випивають*).

Міля (*поквалливо гризе ковбасу*). З цього Макзаника в гóроді весь час сміються. Самі ідіоти, а сміються з харошого хлопця. Кричать йому: Пушкін, Пушкін... Ну то й шо, як він пише вірші? В нього таки є непогані вірші. От сьогоднішня многотіражка „Прогресовец”. Дивися, карикатури й вірші Макзаника до них... „От священних основ ленінізма рушацца стени капіталізма. От пролетаріата всево міра мечуцца в тісках железних банкіри”... Дивися, молотом по шляпє (*регоче*), клєщами за горло.

Толя. Це кабачкова ікра?

Міля. Добра ікра.

Толя. Я раніше за команду житомирського „Динамо” грав, левим крайком. Крепко я по краю тягнув. А потім нас замість чорної ікри почали кабачковою годувати. Я кажу: яка ікра, така і гра. (*Регоче*). Вип'ємо...

Цокаються, випивають, Толя цілує Мілю. З балкона до своєї кімнати проходять Рахіль і Злота.

Рахіль (*Злоті, тихо*). А гой, а хозер...

Толя. Міша, що вона сказала?

Міля. Не звертай уваги.

Толя. Вона мене виругала. Що таке гой, я розумію. Сказати на русково гой — все одно, що сказати на єврея жид... Нехарашо так, мамаша, у нас все нації равниє.

Міля. Не звертай уваги на цих старух, вони вже віджили своє.

Рахіль (*із сусідньої кімнати*). Я ще тебе переживу.

Злота. Рухл, ша...

Толя (*сміється*). А мені подобається, бойова мамаша... А ось ти мені скажи, що товариш Дзержинський чекістам радив?

Міля. Що? Бить преданим своєї родіне.

Толя. Бить преданим родіне... Що це, піонери чи школярі, щоб їм дитячі поради давати? Товариш Дзержинський чекістам радив: бережіте нерви... бережіте нерви... Я коли за житомирське „Динамо” грав, наш тренер завжди перед грою нам казав: що товариш Дзержинський чекістам радив? Бережіте нерви... Але ти не ображайся, ти молодець, записався добровольцем...

Рахіль (*із сусідньої кімнати*). Хороший доброволець... Туди, де стріляють, він не йде...

Злота. Рухл, ша...

Толя (*цілує Мілю*). Молодець...

Рахіль. Ман тухес ін дер митен... Моя задниця посередині...

Толя (*жує ковбасу*). І Макзаник добре сказав... Плечьом к плечу...

Міля. Стіхі він хороші на мітингу прочитав, свої стіхі з многотіражки... Здорово він написав про палестинського мальчіка, у серце якого метіт сіоністський штик... Я, Борис Макзаник, прікрою тебе, мальчік...

Толя. Він прікроєт... Ми пахалі, но плуга не відалі, ми стоялі на подножке і толкалі паровоз... Борис Макзаник прікроєт... Рускій солдат, от хто прікроєт... Що Суворов казав? Где олень не пройдьот, там рускій солдат пройдьот. Хто Європу від Гітлера прикрив? А яка нам вдячність... Венгерська контрреволюція голову підвела... Мені друг розповідав... Підїхали на танку—виходь... Стріляють... Дали раз із пушкі — вийшли... Сама дрібнота, пацанва... Ех, правильно маршал Жуков казав: закрасіть все страни народной демократії в красний цвет.

Міля. Нічого. Є Київський обком партії, є Житомирський обком, є, приміром. Новосибірський обком... Колись ще існуватиме Палестинський обком партії.

Толя. На чолі з товаришем Тайбером... Твоє прізвище Тайбер? Міша, ти тільки не ображайся...

Міля. Я не ображаюся... Знайдеться хтось розумніший за мене у Палестинський обком.

Толя. Міша, я тобі чесно по-руські сказав: виступив ти правильно, а стіхі — гавно...

Міля. Так це ж не мої стіхі, це стіхі Макзаника Бориса.

Толя (*рече*). Пісать на стенах туалетов, уви, мой друг, немудрено. Середі гавна ми все поети, середі поетов ми гавно... (*Рече*). Ось я тобі краще про Хас-Булата прочитаю... Чи заспіваю... Оце путьовіє стіхі. (*Починає співати*). Хас-Булат удалой, бєдна сакля твоя... (*Замовкає, якийсь час сидить мовчки*). А далі як? Ти не знаєш, Міша?

Міля. Ні...

Толя. Як це, я ж учора цю пісню цілий вечір співав...

Міля. Толю, ти не журись, я тобі іншу пісню заспіваю. (*Починає співати*).

Когда немцы на Бердичев наступали,
В Біробіджане бил переворот,
І жиди с чемаданами бежали,
І крічали: “За Родіну, вперед!” (*Сміється*).

Рахіль (*Із сусідньої кімнати*). Ди цейн зол дір аройс... Щоб тобі зуби повискакували...

Злота. Рухл, ша...

Толя. Мамаша знов нас ругає... Може, підемо?

Міля. Сиди, сиди, не звертай уваги, я тобі зараз м'ясо принесу... (*Виходить і повертається з м'ясом*).

Толя. Свинина? Нічого. Але я більше варену свинину люблю... Як казав один мій знайомий білорус: сварил. Сало абрезал і в холодильник.

Міля. Я теж сало люблю, але мені не можна.

Толя. Кинь, плюнь на докторів. (*Співає*). Закаляйся, еслі хочеш бить здоров, постарайся позабить про докторов...

Міля (*підхоплює*). Водой холодной облівайся, еслі хочеш бить здоров...

Толя. Трішки приморозить, підемо на річку. Я тут секцію моржів організую, купання у крижаній воді. Краще за будь-який курорт, про всі хвороби забудеш.

Міля. Да, ці курорти... Я проший год був у Кисловодську, так я звідти достроково втік.

Рахіль *(із сусідньої кімнати)*. Канешно... Аз ми пишт ін флешеле, из а гітер курорт... Якщо пісяєш у пляшечку, так гарний курорт. *(Сміється)*.

Злота. Рухл, ша...

Міля. Чогось Рузя затримується... Рузя має прийти...

Толя. Ладно, врем'я вже... Мені чогось знов хочеться. *(Регоче)*.

Міля. Провести тебе?

Толя. Сам знайду... Я тобі тільки по секрету... *(Голосно говорить, майже кричить, на вухо)*. Скоро Ізраїлю каюк, поставлять со всех сторон “катюші”... Понял? Усі самольоти, що їм американці дали, уже збиті... Там нові літають... їх теж зіб'ємо...

Міля. Ну, ти, Толю, йди.. Я тебе зараз наздожену.

Толя *(підводиться, хитаючися, йде і співає)*. В огонь і дим стальним ударом, грозой зовут тебе даром. Я брюкі хочу купити... Третій рост, шестое место... *(Виходить)*.

Міля *(повертається у бік сусідньої кімнати)*. Чого ви весь час кажете: гой, гой. Вам же ж не подобається, коли вас звуть жид. Чого ж ви інших звете гой? Він вам правильно сказав: усі нації однакові. Головне — яка людина.

Рахіль. Чого ти мене вчиш політика партії ив національний вопрос? Я член партії з 28-го года.

Міля. Гнати треба таких із партії.

Рахіль. Таких, як ти, треба гнати. У тебе стаж три года, ти ще в яслах. Ану, зайдемо в горком до Свінарца, кого більше поважають? Ти думаєш, якщо ти виступив сьогодні на мітинг проти сіоністів, так ти вже большой человек. Ми, старі комуністи, ще 25 — 30 год назад боролися протів сіонізм...

Злота. Рухл, ша... Я тебе прошу...

Толя (з вулиці). Міша! Міша! *(Співає)*. Мішка, Мішка, где твоя улыбка, полная задора і огня? Самая нелепая ошибка то, што ти уходиш от меня.

Рахіль. Он іди, тебе твій п'яніц кличе.

Міля. Це не ваше діло. Ви не варті мізинця цієї людини. Стара відьма...

Рахіль. Щоб ти не дожив до моїх літ... Ну, до моїх літ тобі десять год лишилося. Ти ж уже старий...

Толя (з вулиці, співає). Мішка, Мішка, где твоя сберкніжка, полная червонцев і рублей? Самая нелепая ошибка то, што ти по паспорту єврей. *(Регоче. Кричить)*. Мішка, давай швидше...

Міля *(Рахілі)*. Не хочеться з вами заводитись. *(Швидко виходить, грюкаючи дверима)*.

Рахіль. А щоб тебе вдарило у голову, як ти кинув двері... Він думає, що це йому 47-й год, коли він кинув Рузя, вагітна Мариком... Тому Марик такий прибитий... Злото, ти пам'ятаєш, як Рузя себе била кулаками у живіт? Вона Марика прибила в животі...

Злота *(дивиться у вікно)*. Ша, он вони йдуть назад. Зайдімо до себе.

Рахіль. Знову мит дим гой?

Злота. Ні, гой не видно... Тільки Міля і Рузя...

Входить Рузя. Вона веде Мілю, який обома руками тримається за око.

Рузя. Сволоч цей Толік, ударив Мілю в око... Сядь. *(Кричить)*. Пусти руки, треба подивитися, може, кровоізлиняніє... Треба в поліклініку...

Міля *(кривиться від болю, кричить)*. Краще вмочай швидше у холодну воду рушник.

Рузя *(Рахілі)*. Я йду, я бачу, цей Толя, цей алкоголік, лежить на землі, а Міля його піднімає. Нащо він тобі треба? Нащо ти його піднімав?

Міля. Нащо, нащо... Я його піднімав, щоб він не лежав на вогкій землі... Можна бути розумним... Якщо він зі мною прийшов, значить, я за нього відповідаю... Нехай він буде свиня...

Рузя. Нехай би він подох там, нащо ти його піднімав? Він його піднімає, а той не хоче підніматися... Тоді Міля його силою хотів підняти, а він раптом при мені вдарив Мілю в око... Він його ударив в око... Щоб цьому гою рука відсохла...

Рахіль. Ну, що ж я можу вдіяти... Случаєцца...

Міля (*кричить Рузі*). З ким ти розмовляєш? Кому ти розказуєш? Чому ми взагалі ходимо сюди, чому тут товчуться діти? Що, ми дому не маємо? Щоб вони більше сюди не сміли ходити, до цього хуліганського двору, к Дрибчикам і Лаундям...

Рузя. Мілю, не кричи...

Міля. Не кричи... Ти вмочаєш рушника чи я осліпну...

Рузя виходить на кухню. Забігає Гарик, за ним женеться Марик.

Рузя (*з мокрим, рушником у руках*). Що? Що таке... Марик, Гарик! (*Марик наздоганяє Гарика і б'є його. Гарик плаче*).

Злота. Ай, Боже мій, я не можу жити...

Рузя. Ти чого його б'єш? (*Дає Марику ляща, Марик плаче*).

Злота. Боже мій...

Рахіль. Злото, ша...

Марик (*плаче, Г арику*). Я тебе вб'ю!

Гарик. Казьол... Казлик...

Рузя (*Гарику*). Ти чого його дражниш? (*Дає Гарику ляща, Гарик плаче*). Це через тебе всі діти Марика дражнять. Ти його назвав казьол, і вся вулиця його зве казьол.

Марик (*плаче*). Я його зараз уб'ю !

Рузя (*не підпускає Марика до Гарика*). Тихше, Марик... Замовкни, Гарик... Ви що, не бачите, що тато захворів... Тато впав, ударився...

Міля (*тримає рушника коло ока*). От я зараз обом так дам, що їх треба буде водою відливати... Чого ви сюди ходите? Ви свого дому не маєте? Я вам забороняю сюди ходити...

Рахіль. Я їх не змушую. Мабуть, їм тут більше подобається.

Міля. Більше подобається... Вони тут геть розбестилися... Ану, негайно додому...

Рахіль. Нехай ідуть... Тому, кому тісно, той іде... Баба з воза, кобилі легше...

Міля. Ти йдеш, Рузю? Марик і Гарик, ану, додому... *(Виходить з дітьми).*

Рузя (Рахілі). Мамо, чого ти єхидствуєш? Що ти радієш з чужого горя?

Рахіль. Нащо мені думати про чуже горе, я маю своє...

Рузя. Мамо, ти завжди була людоед... *(Виходить, сильно грюкнувши дверима).*

Рахіль. У голові щоб тобі грюкало, як ти кинула двері...

Злота. Ай, Боже мій, хіба так кажуть на свою дочку?

Рахіль. Дочка... Хороша дочка... Коли я її на свадьбі спитала, ну, Рузю, він тобі подобається? Вона відповіла: нічого пареньок... Нічого пареньок... Міля нічого пареньок... Угробила своє життя і моє життя... Я людоед... Нехай я буду людоед. Вони ж хотіли жити в його мами, нехай там живуть. Мені зараз найменше треба про них думати, мені треба про Люсю думати, вона студентка... Да... *(Підходить до столу).* Понакидували, і прибирай за ними... Я людоед... Рузя, мабуть, думає, що це сорок сьомий год, коли вона розірвала на мені сорочку... *(Разом зі Злотою прибирає брудні тарілки).* Але цей гой коштує мільйони. *(Сміється).* Щоб цьому Толі ніколи рука не боліла за те, що він Мілі ввійшов у лице...

Картина шоста

Частина бульвару в центрі Бердичева. При вході на бульвар гранітний обеліск, горить Вічний вогонь. Коло Вічного вогню два піонери з автоматами. Віддалік дахи будинків, шпиль церкви і над усім — водонапірна вежа. Понад бульваром — гасло-транспарант: „Привет ветеранам Бердичевской дивизии. 1944 — 1969 гг.” І друге гасло: „Да здравствует 9-е Мая — День Победы!”. Теплий сонячний день, на каштанах бульвару свіже травневе листя. Бульвар повний літніх людей при орденах і медалях та іншої по-святковому вбраної публіки. Чути музику. Серед тих, хто гуляє, Рахіль і Злота. Рахіль дуже постаріла, Злота постаріла менше, виглядає майже так само, як і тринадцять років тому, але рухається ледь-ледь, спираючися на руку Рахілі.

Рахіль. Ну, Злото, як ти чуєшся?

Злота. Ой, щось мені паморочиться голова. Нащо ти мене витягла? Краще б я зараз сиділа собі на балкон.

Рахіль. Злото, ти вже виробляєш свої номерочки? Ти ж сама хотіла йти...

Злота. Я хотіла, але я не маю здоров'я. Дай Боже, щоб мені кінець був добрий... *(Схлипує)*. Я раніше так добре ходила.

Рахіль. Ша, Злото, таж люди дивляться... Щоб ти оніміла... Ось вона зараз зробить мені празнік... Ну, сядь на лаву, давай посидимо. Хороша лава. *(Сідають)*. Звідси ми всіх будемо бачити.

Біля обеліска виступає культмасовик.

Культмасовик. Товариші, зараз наш заводський поет Борис Макзаник, інженер відділу технічної інформації, прочитає свої вірші, присвячені Бердичівській дивізії.

Рахіль (Злоті). Як тобі подобається, Макзаника назвали інженер. Який він інженер, він машиностроїтельний технікум кінчив.

Злота. Я до Макзаника нічого не маю. Він, коли мене бачить, завжди каже: здрастьті, тьотя Злота, і завжди про Вілю запитує, як він.

Макзаник (читає).

Пріказом Сталіна ти возвелічена,

Сіяєт соннце на орденах,

Моя дівізія у стен Бердичева

Себя прославіла в грозних боях... *(Оплески)*.

Рахіль. О, он же ж його тоте й моме... Йойна Макзаник і Соня Макзаннк. Диви, як вони радіють, що син виступає... А гіц ін паровоз... Задуха в паровозі. *(Проходить приземкуватий, лисий чоловік з медалями й орденом Червоної Зірки та маленька, присліпувата літня жінка)*. Диви, як вони радіють, ніби їхній син працює в ЦК.

Злота. Ти радієш за своїх дітей, так і вони радіють. Я не люблю, коли кажуть...

Рахіль. Драстуй, Макзанику, драстуй, Соню. Ну, як гарно ваш син виступає.

Макзаник. О, Рахіль. Поздравляю з празніком. Главне, щоб війни не було.

Соня Макзаник. Народ не допустить... Народ не допустить... *(Сміється. Люди підходять до обеліска).*

Рахіль. Народ не допустить... Що ти скажеш? *(Схлипує).* Но мій муж таки лежить у землі, а цей Макзаник був політрук у госпіталі, а тепер ходить по бульвару з медалями... У мене теж медалі. *(Показує на свої груди, де висять дві медалі).* Макзаник тепер теж человек. Хто він такий? Він сторож на завод "Прогрес". Стоїть у прохідній.

Злота. Йойна Макзаник має освіту. До війни, коли я работала в артель, коли почалися ці великі налогі і я пішла в артель, так Макзаник у нас читав лекції о міжнародном положенні єврейською мовою.

Рахіль. Це я пам'ятаю. Він був інструктор райкома партії. Но коли він починав лекцію, він не міг її закінчити. *(Сміється).* По-єврейському він читав добре, но коли він хотів сказати щось по-руські, так він не міг... Він хотів сказати про положеніє Китай і Германія, так він сказав: „Китай Германія, Германія в положенні”. *(Сміється).*

Злота *(теж сміється).* Он іде Йойна і Биля... Йойна Шнеур...

Рахіль. Диви, якого він почепив капелюха. Його капелюх держить мене в Бердичеві. А Биля йде і дує від себе. Канешно, якщо її муж завідує буфетами на залізній дорозі, так можна бути великою з себе.

Злота. Я Билю дуже люблю...

Рахіль. Зараз я їх покличу, і ти зможеш наговорити на мене.

Злота. Я ще такої людини, як ти, не бачила.

Підходять Биля і Йойна. Він в орденів і медалях.

Йойна. З празніком. *(Вітається з Рахиллю і Злотою за руку).*

Биля. Злотно, ти вийшла трохи на бульвар, Злотно?.. Слава Богу... Треба трохи провітритися...

Рахіль. Вона вийшла... Це я її вивела. Так вона вже влаштувала мені концерт, чому я її вивела. Ой, Билю, я маю від неї відкряні годи.

Злота. Ну, вона любить на мене наговорювати. Мені паморочиться голова.

Рахіль. Ой, що я від неї маю. Прошлий тиждень, після майських празніков, коли стало тепло, вона мені каже: я хочу в баню... Гіт, ти хочеш, ходім... Поки ми роздягалися, все було добре. Але щойно ми роздяглися і ввійшли в саму баню, ну, де вже миються, як вона сіла і все... І їй погано...

Злота (сердито). Це якийсь жид-невір... Да, мені стало погано... Ця пара, ця задуха, ці голі жінки...

Рахіль. А що ж ти хотіла? Ти ж пішла у баню... *(Сміється)*.

Біля. У нашій бані здорова людина може знепритомніти, може... А Злотка ж сердечниця...

Злота. Я така хвора, ледь живу...

Рахіль. Словом, я мала взяти її на руки, як дитину, зейве а кинд, і винести з бані... *(Сміється)*.

Злота. Гарний сміх, я б могла там сконати. Я така хвора...

Рахіль. Я теж хвора, і все-таки я ходжу й тягаю такі сумки на сходи... Ой, Білю, відтоді, як я на пенсії, я особливо тяжко работаю.

Злота. Хто тобі винен, що ти їдеш кожен тиждень до Житомира і тягаєш там сумки з харчами, їй не можна. У неї астма, але що вдієш, вона така.

Рахіль. Канешно... Це ж мої діти... У Люсіньки після родов щось із жолчний пузирь... Ой, лихо... Коли вона народила Алла, так їй сказали, що більше родити не можна... Петя хотів ще дитина, він хотів хлопчик, так народилася Еллада... Щоб мені було за кожну її кісточку...

Йойна. А скільки меншій?

Рахіль. Ладонька... Їй уже три года, щоб усе, що має бути поганого в неї, було б у мене... Як вона співає пісня про колокольчик і отак-о робить ручками... *(Показує долонями)*. Ділінь-ділінь... Ой, щоб мені було за неї... А Алла теж гарна дівочка, вчиться музики. Вона хоче бути балерина. Ну, Люся теж гарно танцювала. Це в неї від тата. Ой, тато... Як приходить День Перемоги, я завжди плачу. *(Плаче)*.

Йойна. А як зять?

Рахіль (*втирає очі*). Зять нічого, Петя нічого... Він Люсю любить. Він щітає, що вона найкрасивіша. Люся в Житомир польуєца баьшой авторітет. Єсть полковник, єсть лікарі, єсть один, що він працює в юстиція, єсть підполковники. Всі вони поважають Люсю. Но Петя всіх їх ревнує. Він каже: моя жена найкрасивіша... Ну, все-таки Люся учітельніца по математіке, щоб мені було за її кістки...

Бія. Рахілько, а до тебе він добре ставиться, до тебе він?

Рахіль. До мене? Нічого... Він тільки сказав: тьоща, коли ви в нас жили, так у нас ушло много картошка. (*Сміється*). Ти ж понімаєш, я лишила там всю свою пенсію...

Бія. А як Рузя?

Рахіль. Нічого. Вони живуть у його мамі. Отец помер, Григорій Хаїмович... Нічого... Помер, так на здоров'я... Хлопці великі... Марик в армії, Гарик теж має бути в армії, но він получив отсрочку по болєзні. Ой, скільки ми переживали, коли прошлий год, в август місяц, почалася ця війна в Чехословакія. Рузя мало не збожеволіла. Таж Марик в Чехословакія.

Бія. Я знаю. Моя Мера переписується з ним. Слава Богу, він працює телефоністом у такому місці, де не дуже небезпечно.

Йойна. Кто боїцца пилі, грязі, пріходіте в роту связи.

Злота. Мера вже велика дєвочка. Ой, я пам'ятаю, як ти була вагітна. Таж Мера з Мариком однолітки.

Рахіль. Звиняйте, Марик молодший на год, звиняйте... Ой, коли його послали в Чехословакію, я тиждень не могла спати. А про Рузю я вже не кажу. Мені за неї болить серце. Ти думаєш, їй там легко жити з його мамою, у цих маленьких кімнатках?

Злота. Ти знаєш, Білю, до чого вона це веде? Щоб вони назад до нас перебралися... Цього не може бути... Дус кен нит зан...

Рахіль. Азой... Я тебе буду питати... Це ж моя дитина... Я їм віддам велику кімнату, а ми зі Злотою будемо в малій. Чого нам бракує? Люся має, слава Богу, хорошу квартиру в Житомир, а Рузю я хочу забезпечити.

Злота. Ти вже забула, як ви чубилися, коли жили разом... Я Доня з правдою. Коли ви жили разом, було убивство. Я з ним не сварилася, це ти з ним сварилася.

Рахіль. Він має лежати паралізований. Я не про нього думаю, я про мою дочку думаю. Броня Михайлівна її там пожирає.

Злота. Це Міля хоче зробити заради Броні Михайлівни, заради своєї мами, щоб дві кімнати поміняти на одну в центрі, навпроти башні. Щоб вони перебралися до нас у велику кімнату, а квартиру поміняти. Це не може бути. А як до мене приходять замовниці?

Рахіль. Нічого, прийдуть замовниці, так вони будуть з нами у маленькій кімнаті... Що ти скажеш, Билі? Рузя моя дитина, чи не так, Йойно? Що ти скажеш?

Йойна. Рахіль має рацію. Дочка це дочка.

Рахіль. Я їм усе своє життя віддала. Я своє життя заради них втратила. Я після Капцана лишилася вдовою у тридцять сім год.

Йойна. Оце ти даремно зробила. До речі, ти знаєш, Ісак Бронфенмахер приїхав.

Рахіль. Що ти кажеш?

Біля. І як приїхав, своєю машиною з Москви... „Волгою”... Разом із женою. Він же ж там оженився, взяв жену з більшими деньгами.

Рахіль. Нічого... Я ніколи не мала більшіє деньгі, я все життя работала, щоб мати зайву копійку для дітей.

Злота. Скільки ж його жені років?

Біля. Шістдесят. А йому шістдесят п'ять.

Злота. А як її звуть?

Біля. Віра Ефраїмівна.

Рахіль. Вона Віра Ефраїмівна, а я в себе Рахіль Абрамівна.

Біля. Її прізвище Овечкіс. Дуже хороша жінка, їй шістдесят, но виглядає вона на сорок п'ять, гарно вбирається, туфлі на шпільках, як девушка. І брат із нею приїхав, научний работник.

Злота. Наш Віля ще колись буде научний работник.

Рахіль. О, ось ти маєш. Хто б що не сказав, вона з Вілею.

Биля. Як у нього?

Рахіль. Нічого... Тяжко... Ой, цурес... Ой, лихо...

Биля. Він не оженився?

Рахіль. Ні... Ой, лихо...

Злота (*сердито*). Що за лихо... Він має вчитись.

Рахіль. До скількох же ж років учаться?

Йойна. Вічний студент. (*Сміється*).

Рахіль. Да, вічний студент. Що ти скажеш, Йойно? Га? Аби вона посилає йому посилки.

Злота. Це не твоє діло... Ти своїм дітям все віддаєш, ти Рузі хочеш віддати велику кімнату, і Петі батьки побудували їм із Люся квартиру, а я не можу послати посилку з перетопленим салом? Я не твоє посилаю.

Рахіль. Ша, Злото, не кричи... З нею ж не можна починати... Ой, я від неї не можу витримати.

Злота. Вона хоче бути наді мною хазяйка. Вона хоче мене взяти собі під ноги.

Рахіль. Ша, Злото, сьогодні ж празнік, День Победи. Може, ради празнік мої вуха від тебе спочинуть?

Повз них проходить із піснею група молоді.

Биля. Он же Мера пішла, он же... Мери, підійди сюди, привітайся з Рахількою та Злотою, привітайся... Вона, мабуть, не почула. Мболодеж, їм весело.

Рахіль. Нехай їм буде весело. Нічого. Ми зі Злотого обійдемося без її „здрасьті”.

Злота. Я ще такої людини не бачила.

Биля. Рахілько, щоб ти мені була здорова, завжди ти незадоволена, завжди ти...

Рахіль. Чого мені бути задоволеною, коли всі ходять із медалями по бульвару, а мій муж лежить у землі десь під Харьков?

Биля. Тільки він один лежить?

Рахіль. Мені від цього не легше.

Йойна *(дивиться на годинник)*. Ну, ходімо, Билю. У нас коло башні зустріч з Ісаком Бронфенмахером.

Биля. Ми ще побачимося. *(Вони йдуть далі)*.

Рахіль *(дивиться їм услід)*. А якщо ні, так теж не страшно.

Злота. Боже мій, Боже мій... Як мухи в уборной, так ти шумиш...

Рахіль. Ша, Злото, закрой пасть... Мені треба ця Билечка... Ходить і дує від себе. А Йойна в шляпі. Якби не його шляпа, я б давно поїхала з Бердичева. Його шляпа держить мене у Бердичеві... *(Сміється)*. Ти ж поміляєш, її Мера листується з Мариком... Рузі якраз треба для Марика така жена, як Мера...

Злота. Чого ти смієшся з Мери? Вона вчиться у зубоврачебний інститут, вона буде зубной врач.

Рахіль. В інститут вона вчиться? В Житомирське училище по зубним протезам вона вчиться. Зубной технік. Биля її устроїла, щоб вона мала золото... Гарно вона пройшла і навіть не привіталася... Так мені кисло в задниці... Ти її бачила? Хіба це Мера? Це півень. *(Сміється)*. Саме горло, а більше нічого нема ні спереду, ні ззаду...

Повз них напідпитку проходять ветерани.

Перший ветеран. Найлегша деталь танка важить 64 кілограми.

Другий ветеран. А ти обмотки носив?

Третій ветеран. На фронті ми раз на п'ять днів коли... Гази розпирають... Просто схопишся за живіт і по землі качаєшся.

Перший ветеран. Через живіт я раз мало до німців не потрапив. Під час одступлення напад апендициту. Санітар підбігає: ти ранен? Ні, живіт болить. Ах, живіт, ну, це мелоч, сам іди. А мене скоцюрило, йти не можу.

Проходять ветерани, серед яких полковник Маматюк і полковник Делєв без ока, з зіркою Героя,— вони з дружинами. Побачивши Злоту і Рахіль, Делєва привіталася.

Злота *(гукає)*. Мадам Делєва, вам завтра можна на примірка.

Рахіль. Ти вже геть самашеча. Яка мадам, коли вона член партії, а її муж Герой Совецького Союзу. І чого ти кричиш, щоб усі знали про твою роботу? Щоб тобі рот викривило, як ти кричиш.

Злота. Ой, ой, я не можу жити...

Рахіль. Тихше, німа й глуха щоб ти стала. Люди дивляться. Ще схопися за свої косичечки, почни танцювати перделемешке.

Проходять четвертий і п'ятий ветерани.

Четвертий ветеран. Ізраїль насипав стіну піску перед окопами. Але наші огнєний луч применілі...

П'ятий ветеран. Я положительно ставився до єврейського питання, поки не взнав, як після революції євреї руйнували рускіє церкви. Каганович руководіл. Ворошилов Климентій Єфремович, як узнав, до Сталіна кинувся. Сталін Кагановича визвав, той йому очі замилив... Знаєш, вони вміють.

Ветерани співають: “Непобедімая і легендарная, в боях познавшая радость побед...”

Культмасовик. Товариші, на цей мотив наш заводський поет Борис Макзаник сочиніл новий текст... Песня називається „Марш Бердичевской дивізії”. *(Співає)*. „Пріказом Сталіна ти возвелічена, сіяєт слава на орденах, моя дівізія у стєн Бердичєва себя прославила в грозних боях”.

Проходить група комсомольців в одностроях захисного кольору. Вони співають: „Когда суровый час войны настанет і нас в атаку партія пошльот...”

Полковник Маматюк *(кричить, червоніє, голова сіпається)*. Неправильно співають. Треба пєть „Тогда нас в бой пошльот товарищ Сталін, і первий маршал в бой нас поведьот...” Чому слова переделалі?

Дружина Маматюка. Ходім, Харлампію, ходім. *(Відводить його)*.

Бульваром іде Бронфенмахер. Він дуже посивів. Вбраний по-столичному. Поруч із ним літня жінка з пофарбованим волоссям і чоловік середнього віку в окулярах.

Рахіль. Злото, ось же ж Бронфенмахер. А це, мабуть, його жена. Диви, як вони вбрані, як великі професори. *(Гукає)*. Бронфенмахер!

Злота. Ша, чого ти так кричиш?

Рахіль *(гукає)*. Бронфенмахер!

Бронфенмахер. Ой, це ж Луцька... *(Підходить, цілується з Рахілью і Злотою)*. Ти, Рахілью, погладшала... А Злота не змінилася... Ти погладшала...

Рахіль. Старість.

Бронфенмахер. Я теж так казав, поки не одружився. Познайомся, це моя дружина.

Віра Ефраїмівна. Овечкіс Вєра Ефраїмовна.

Рахіль. Луцька Рахіль Абрамівна. А це моя сестра Злота.

Злота. Я Злота Абрамівна. *(Сміється)*. Я теж у себе большая.

Бронфенмахер. Молодець, Злото Абрамівно. Ви ж старші за Рахіль на сім років, а виглядаєте молодше.

Злота *(ображено)*. Чому я старша? Я ще хочу жити.

Бронфенмахер. Живіть до ста літ, я просто пам'ятаю, що ви дев'яносто восьмого года, а Рахіль — п'ятого.

Злота *(ображено)*. Навіщо лічити чужі года?

Рахіль. Ось, прошу... Ой, Бронфенмахере, я залізна, що я від неї витримую.

Віра Ефраїмівна. Злота Абрамовна права, якщо вона виглядає молодо, значить, вона молода.

Злота. Правильно, я не щітаю себе бабусею. *(Сміється)*.

Бронфенмахер. Коли людині гарно на душі, вона завжди молода. Як ви тут живете? Як діти?

Рахіль. Діти вже мають свої діти, щоб мені було за їхні кістки. Рузя має двоє хлопчиків, так це золото, а Люся двоє дівчат, так це брильянти.

Бронфенмахер. А як вони живуть?

Рахіль. Замічательно... Рузя в Бердичеві, а Люся в Житомирі.

Бронфенмахер. А як ваш брат Сумер? Де він?

Рахіль (*зітхає*). Де Сумер... Сумер у тюрмі...

Бронфенмахер. Що ви кажете... І по якій статті?

Рахіль. Не за воровство. Ти ж знаєш, Бронфенмахере, що вором він ніколи не був. У нас у сім'ї це не заведено. Ми завжди жили бідно, але чесно. Коли до революції наша покійна мама зварила суп із картошка, так у нас був веселий день.

Злота. Що ти розказуєш? Що, ми були жебраки? Які булки мама пекла...

Рахіль. Булки мама пекла на празнік. А скільки разів вона ставила у піч горщики з водою, щоб сусіди думали, що в нас вариться обід, щоб мені було стільки радісних вісток... Але ворами ми не були, Боже паси...

Бронфенмахер. За що ж усе-таки сидить Сумер?

Рахіль. За халатність.

Овечкіс. Плохо заховал. (*Сміється*).

Рахіль. Навіщо ви так кажете, звиняйте, не знаю, хто ви?

Віра Ефраїмівна. Він жартує. Це мой брат.

Бронфенмахер. Вибачте, зовсім забув познайомити. Це брат Віри Ефраїмівни, научний работник. А це Рахіль Абрамівна і Злота Абрамівна.

Овечкіс. Овечкіс Авнер Ефраїмовіч.

Рахіль. Товаришу Овечкіс, наш брат всегда работал на ответственной работе, він всегда був заведуючий, но державну копійку він ніколи не брав.

Бронфенмахер. Як же все вийшло?

Рахіль. Зайшов один, щоб він ходив на милицях, і замовив собі в артель у Сумера, щоб йому вже замовляли гроб, цьому гою, замовив костюм... Так йому костюм спортілі... Буває. Так він написав у газету, і була перевірка, і Сумеру дали три года... Йому ще три місяці сидіти... Прошлий год він захворів. (*Плаче*). Ще добре, що тут знайомі, так його на годину привезли додому, щоб ніхто не знав... З конвойним... Його спочатку хотіли відправити під Вінницю, але, слава Богу, він тут на сахарном заводе... Ти думаєш, це так просто?

Бронфенмахер. Я помімаю.

Рахіль *(плаче)*. Всі деньгі, які були, вже щезли. Ми помагаємо чим можемо, але я сама не маю, і вона не має.

Овечкіс. Не журіться, три місяці не такий уже великий термін, тим більш тут, у Бердичеві. Люди сиділи в Сибіру по 17 — 20 років у концтаборах... Тут у вас, у Бердичеві, як я помітив, взагалі люблять усе перебільшувати, тут усе гучно... Розмовляють гучно, сміються гучно, і взагалі бердичівські нерви.

Рахіль. А мені Бердичів подобається. Ми тут народилися.

Злота. Навіщо ти так кажеш? Ми народилися в Уланові, в містечку. Я Доня з правдою.

Рахіль. Завжди вона мене переб'є. Ми народилися в Уланові, але нас маленькими дітьми привезли в Бердичів.

Овечкіс. Так, тут дуже цікаво. Я вирішив, пройдуся на свято з сестрою. Коли кажуть Бердичів, усе одно, що кажуть єврей... Чуєш — Бердичів, Бердичів, а що таке Бердичів, не знаєш. У Чехова в „Трьох сестрах” один із персонажів каже, що Бальзак вінчався в Бердичеві.

Злота. Чиї сестри?

Рахіль. Вона геть глуха.

Злота *(ображено)*. Чому я глуха? Вона любить на мене наговорювати.

Рахіль. Товариш Овечкіс каже, що в книзі у Чехова... що, я Чехова не знаю, це такий письменник... Коли моя Люся, щоб мені було за її кістки, закінчила вісім класів, так її преміювали книгою Чехова за те, що вона отлічно вчилася і добре танцювала в самодіяльності. А якби ви знали, товаришу Овечкіс, як її отець танцював... Так до чого це я кажу... У цього Чехова написано про Бердичів, що тут одружився один большой человек...

Злота. Я колись читала книга про Бердичів. Я раніше дуже любила читати, а тепер у мене очі болять. Так там описано, які в Бердичеві були погроми. Але нащо мені читати, що, я цього не бачила? Ці погроми стоять мені перед очима.

Рахіль. Що ти кажеш, Злото, при чому тут погроми?

Овечкіс *(сміється)*. Нічого, нічого, дуже цікаво. Мені розповідали, що нещодавно сюди приїздили французи, щоб довідатися, де вінчався Бальзак. Так вони зайшли у вежу в центрі міста, а це, виявляється, водонапірна вежа... У Парижі Ейфелева

вежа, в Бердичеві—водонапірна, *(Сміється)*. Там сидів водопровідник, який уявлення не мав, хто такий Бальзак. Він думав, що Бальзак — це якийсь бердичівський єврей, до якого приїхали родичі. *(Сміється)*.

Рахіль. Ця вежа вже стоїть дев'яносто год.

Овечкіс. Зараз ми йшли повз будинок, де вінчався Бальзак. Колишній костел святої Варвари... Біля дверей велика вивіска “Дитяча спортивна школа”, а поруч менша: “Цей будинок відвідав Бальзак”. Коли він його відвідав, з якої нагоди неясно. Створюється враження, що Бальзак у дитинстві відвідував Бердичівську спортивну школу.

Бронфенмахер *(Рахілі, тихо)*. Клігер ід... Розумний єврей...

Рахіль. Ну, у вас у больших городáх усе по-другому.

Злота. А з Билею і Йойною ви бачилися? Вони йшли вас шукати.

Бронфенмахер. Ми, мабуть, розминулися. Вони нас на обід сьогодні запросили.

Злота *(Вірі Ефраїмівні)*. А які фасони тепер носять в Москву? Я про своє питаю. *(Сміється)*.

Бронфенмахер *(Рахілі, тихо)*. Рахілью, я тобі чесно скажу, я раніше не знав, що таке дружина... Нехай Бебі земля буде пухом, але я не знав, що таке дружина. Був молодий і не знав. А тепер, коли я одружився з Вірою, я зрозумів, що таке дружина.

Віра Ефраїмівна. Ну, ми підемо.

Рахіль. Ходіть здорові.

Бронфенмахер. Ми ще побачимося. *(Йдуть)*.

Рахіль *(услід, тихо)*. Якщо ні, так теж не страшно... Ти думаєш, я забула, як він хотів пробити в моїй стіні двері й носити через мене помії... На обід вони йдуть... Він уже забув, як ходив на милицях, і його жена, і її брат теж будуть ходити на милицях... Москвичі... *(Сміється)*.

Злота. Навіщо ти проклинаєш людей?

Рахіль. Нічого, він із Бердичів сміється, а ця жена Бронфенмахера взула туфлі на тонкій каблук і думає, що хув-сім буде їй шістнадцять год... Як тобі подобається,

він раніше не знав, що таке жена... Кавалер, гарний кавалер у своєї Верочка. Одразу видно, що замолоду ця Верочка була глуха. Мушціна їй казав сідай, а вона лягала.

Злота. Я пам'ятаю, як до війни носили фасон, який називався “мушцінам некогда”... Змійка спереду від верху сукні донизу. *(Сміється, тоді хапається за серце).*

Рахіль *(перелякано).* Що таке?

Злота. Щось серце шпигає.

Рахіль. Злото, я залізна, що я від тебе витримую... Ходім-но додому. *(Підводяться і йдуть до виходу з бульвару. На бульварі триває гуляння, пісні, сміх).*

Злота *(підносить долоню до чола).* Це Гарик іде назустріч?

Рахіль. Ой, я не можу витримати... Гарик знов ходить з Лушиною Тінкою... Якщо Рузя довідається, вона йому поб'є пику... *(Гукає).* Гарику, ходи сюди... Гарику...

Гарик *(підходить).* Чого ти кричиш, бабо?

Рахіль. Гарику, ти вже забув, як тебе мама й тато лупцювали? Чого ти ходиш з цією шиксою... цією гойкою... Ти хочеш лихо...

Гарик. Бабо, закрой пасть... А з ким щоб я ходив? З толстой маланкой?

Рахіль. Ах ти, сволото. На єврейку він каже маланка. Так твоя ж мама теж маланка. От як я держу руку, так я тобі ввійду в лице.

Гарик. Заткнись, дура! *(Підходить до Тіни, бере її під руку).* Бабо, чуєш? *(Співає).* Скажіть ей, што я єврей, што я женюсь, женюсь на нєй. *(Гарик і Тіна, регочучи, йдуть).*

Рахіль *(кричить їм услід).* Гарику, я мамі скажу...

Злота. Боже мій, Боже мій... Тінка дуже вежлива, хороша дєвочка... Гарна, кінчила медучилище...

Рахіль. Ось друга самашеча... Нехай вона буде гарна, але не для нашого Гарика... Валя, яка їздить до нас із Семенівки мити підлогу, каже, що Луша мала Тінку від німця... Вона за окупації жила з німцем.

Злота. Тихше, он Рузя і Міля йдуть... Щоб ти не сміла їм казати про Гарика.

Рахіль. Боже паси. Що, мені треба крик? Ой, горе, горе... Де тільки є горе, воно чіпляється до нашої сім'ї... А Мілечка теж у шляпа. Тепер де кусок ізвініте за виражеиіє, так воно носить шляпа... Дивися на Мілю, його шляпа держить мене в Бердичеві.

Міля (*Рахілі*). С празніком.

Рахіль. Тебе теж... Ти в Житомирі купив цю шляпу?

Міля. Гліну месі, а шляпу носі. (*Сміється*).

Рузя. Ви Гарика не бачили?

Рахіль. Ні, він, мабуть, з товаришами.

Рузя. Якщо я його побачу з Тінкою, так я йому розіб'ю пику при всіх людях.

Міля. Тихше, Рузю, не кричи.

Рузя. Ти мені облиш — тихше... Отец... Я б на твоєму місці давно пішла до цієї Луші і влаштувала їй чьорную жизнь.

Рахіль. При чому тут Луша? Луша мені сама казала, що це їй не нравиться, вона не хоче мати єврейського зятя, тим більше, що Тінка старша за нашого Гарика на п'ять лет.

Злота. Рузю, ти бачила Бронфенмахера?

Рузя. Ай, нащо мені цей Бронфенмахер, мені Гарика знайти треба.

Рахіль. Ну де ж я тобі його знайду? Що ти маєш до мене претензії? Що, це я його посватала з Тінкою?

Рузя. Ай, мамо, з тобою говорити, так треба гороху наїстися... Ходімо, Мілю. (*Ідуть*).

Рахіль. Що ти скажеш, Злото? Горох вона хоче їсти... Я тобі скажу, Злото, вона гірша за Мілю... Він не такий поганий, як вона його робить поганим... Це та ще Рузічка. Вона думає, що я не пам'ятаю, як у сорок сьомому годі вона роздерла на мені сорочку.

Злота. Ти ж хочеш знову з ними жити.

Рахіль. Зажди, я ще не вирішила... Тільки що — вони стрибають мені в лице... Щоб із них душа вистрибнула...

Злота. Боже мій, Боже мій, ці прокльони... *(Вони з Рахиллю йдуть бульваром).*

Макзаник *(читає біля обеліска з підвизанням, наслідуючи московських поетів).*

Тонни камня і металла бросів ввись,
Обеліскі, як по команді „Смірно!”, поднялісь.
Онi стоять, як сiмболи отваги, як сiмвол непокорностi людей,
Защiщавших Родiну когда-то от армiї, в которой главний бил злодей...
Отстоялі! Но какой ценою... Схолько не вернулося назад...
Iменно для нiх, как по команді „Смірно!”,
Обеліскі етi і стоять... *(Оплески).*

До обеліска підходять полковник Маматюк і полковник Делєв з дружинами.

Маматюк *(Делєву).* Тут лежать поховані всі нації, што защiщали родiну... Всi нації, кромє жидов...

Рахіль *(Злоті).* Ти чула, що він сказав?

Злота. Ходімо додому, Рахілю, щось мені шпигає серце...

Рахіль. Ні, ти чула, що він сказав, цей гой? Щоб його грім убив і другого теж разом з їхніми жонами й дітьми.

Злота. Ходім додому, він же ж не тобі це сказав.

Рахіль. Нічого... Мій муж убитий, а він буде казати такі слова... Я йому морду поб'ю...

Злота. Ой, я не можу жити. Вона хоче мати горе... Ось вони вже пішли.

Рахіль. Нічого, я піду за ними... Я не подивлюся, що Делєва твоя замовниця, а Делєв Герой Совецького Союзу... Мій муж убитий, а він так буде говорити... *(Плаче).* Ти тут стій.

Злота. Ой, мені погано...

Рахіль. Нічого, тепер усім погано... Я зараз прийду. *(Йде).*

Проходять Овечкіс, Бронфенмахер, Биля і Йойна.

Овечкіс. Місто мені подобається. Багато старих гарних будинків, ніби десь на Заході. Нагадує австрійські чи польські міста.

Йойна. Ну, тут же ж була колись Литва, а потім Польща.

Овечкіс. Так, приємно погуляти під каштанами Бердичева. Якби тільки бердичівські євреї весь час не кричали... Суцільні скандали... Бердичівські нерви... Ось знову скандал, знову кричать...

Биля. Злотно, чого ти плачеш, Злото? Ой, вей з мір... Що трапилося, де Рахілька?

Злота (*душиться сльозами*). Вона пішла... Я не можу жити... Вона пішла ругатися з полковник...

Биля. З яким полковником? Що сталося?

Злота (*плаче*). З полковник... Ой, її ж можуть арештувати...

Входять полковник Маматюк і полковник Делєв з дружинами. За ними Рахіль.

Дружина Маматюка (*Рахілі*). Чого ви ходите за нами, базарна бабо... Чого ви до нас причепилися...

Рахіль. Ваш муж буде казати, що тут лежать усі нації, погибші за рідину, крім євреїв... Негодяй... Мій муж убитий, а він буде так говорити... (*Плаче-кричить*). Негодяй... Контрреволюціонер...

Маматюк (*побагровівши, голова йому сіпається*). Би... Жи... Сіоністка!

Дружина Маматюка. Замокни, Харлампію, ходімо.

Рахіль. Я сіоністка?! Шмаркач... Я член партії з 28-го года... Мій муж типографській робочий, член партії з 1930 года... Убитий на фронт. Так ти кажеш, що я сіоністка?..

Злота (*плаче*). Билю, Йойно, заберіть її... Я вас благаю...

Рахіль (*плаче*). Ах ти Гітлер... Ти думаєш, я тебе боюся, що ти кидаєш головою...

Маматюк (*харчить, голова йому сіпається*). Би... Жи... Я з тебе м'ясо зроблю...

Рахіль. Ти з мене зробиш м'ясо?.. От як я держу руку, так я ввійду тобі в лице...

Дружина Маматюка. Харлампію, ходімо... Я тебе прошу... *(До Делєва).* Філіпе, допоможи його відвести, у нього рана в голові може запалитися. *(До Рахілі).* Ти, базарна скандалістко, мій муж має п'ять раненій за родіну...

Рахіль. А мій муж зовсім убитий за родіну... Так твій негодяй буде казати, що у братській могилі всі поховані, крім жидов... Він мені буде кричати сіоністка... Щоб упало дерево й убило вас обох... Щоб наїхала машина і розрізала вас на кусочки... Ти блядюга...

Бронфенмахер. Так, Рахіль анітрохи не змінилася... У неї рот — як помийна яма... Ходіте звідси, тут неприємно бути...

Йойна. Ходімо, Билю, ходімо...

Биля. Але ж Злота тут... Ой, Злотка, скільки вона від цієї Рахільки терпить, скільки... Злотко, ходи сюди, Злотко...

Злота (плаче). Куди я піду, коли тут моя сестра... *(Підходить до Рахілі).* Рухл, ходім додому, мені погано. *(Рахіль нічого не відповідає, плаче. Полковник у відставці Делєв, його дружина і дружина Маматюка забирають полковника у відставці Маматюка, в якого сіпається голова).* Рухл, ходім додому, я тебе прошу.

Рахіль. Іди, я тебе не держу. Іди з Билечкою, з цією блядюгою...

Злота (хапається за обличчя). Ой, Боже мій, таж люди дивляться...

Рахіль. Нехай дивляться, це ти їх боїшся, я не боюся. *(Плаче).* Я зараз іду за цим Гітлером, візьму камінь і йому розіб'ю голову... Одер ойт, одер тойт.. Або шкіра, або смерть...

Повертається полковник Делєв, його Зірка Героя виблискує. Підходить до Рахілі.

Делєв (Рахілі). Товаришко Капцан, Маматюк неправильно вчинив, я йому зробив зауваження. *(Рахіль стоїть мовчки, нічого не відповідаючи. Делєв іде).*

Злота (тихо). Рухл, ходім додому... *(Бере її під руку, й обидві сестри повільно йдуть з бульвару).*

Бульваром суне група ветеранів і незграйно співає: “Моя дівізія у стєн Бердїчєва себе прославіла в грозних боях, себе прославіла в грозних боях...”

Завіса

ДІЯ ТРЕТЯ

Картина сьома

У великій кімнаті тісно від меблів. Старі Рахіліні меблі затиснуті новими полірованими меблями Рузі. З'явилася тумбочка з телевізором, розкладний диван-тахта, накритий килимом, холодильник. Бюст Леніна, як і раніше, стоїть на книжковій шафі, але портрета Сталіна вже немає. Зимовий ранок. Міля, сивий, напівголий, з розпареним спітнілим тілом, граючи м'язами, у спортивних штанах і в капцях робить зарядку. Із сусідньої кімнати зрідка визирають то Злота, то Рахіль. Злота дивиться нишком, з усмішечкою, а Рахіль дивиться просто і беззвучно сміється. Зробивши присідання, Міля починає викидати вперед почергово то ліву, то праву руку, стискаючи при цьому пальці. Після цього вибігає напівголий на кухню. Чути, як грюкають входні двері.

Рахіль (*регоче*). Ну, так можна жити? Голий він побіг на вулицю терти тіло снігом. Може, з Божою поміччю він уже почне бігати вулицями й бити шибки. Може, його відвезуть у Вінницю в самашечий дом і ми його здихаємось.

Злота (*продовжує посміхатися*). Ай, Рухл, що ти кажеш... Ну, він фізкультурнік...

Рахіль (*сміється*). Хороший фізкультурнік... Бігає з гоями купатися на річку в ополонці... Фізкультурнік... І Рузі не соромно перед гóродом за такого мужа... Фізкультурнік. Ось так він робить... (*Викидає вперед руки і стискає пальці, кривить обличчя, надимає щоки*). Отак-о... Хопт ди фліген... Отак-о... Ловить мух...

Злота. Ша, Рухл, зайти-но сюди... Ось він уже йде назад.

Рахіль заходить до малої кімнати. Чути, як грюкнули двері. Забігає Міля. Його тіло червоне й мокре. В руках — грудки снігу, яким він тре тіло, крекче й співає: „Румба, закройте двері, румба, тушите свет, румба, да поскорее, румба, терпенья нет...”

Рахіль. Злото, не дивися, а то застудишся.

Злота. Ша, Рухл... (*Міля вибіг на балкон і співає там*).

Рахіль. Злото, що ти скажеш?.. А ліделе... Песенка... Він не має терпенье.

Злота. Перестань, Рухл. Це пісня така.

Міля вертається. Скоса подивився на двері до малої кімнати, але нічого не сказав.
Дзвоник.

Рахіль. Ось я відчиню. *(Йде і вертається з Гариком)*. Ну, де ти був, Гарику?

Гарик. Яке твоє діло?

Рахіль. Яке мені до тебе діло... Ти маєш тата й маму... Як вони тобі нічого не кажуть, так що я казатиму...

Гарик. Бабо, закрой пасть.

Міля *(продовжує робити зарядку)*. Гарику, перестань говорити грубощі.

Гарик. А чого вона пхається?

Рахіль. Навіщо ти мені треба, щоб я пхалася... Краще вийди-но і роздягни у прихожій пальто і шапку. Чого ти йдеш у кімнату в пальті?..

Гарик *(кричить)*. Це не твоя кімната, твоя кімната та мала, іди туди і зачинися...

Рахіль. Зачинися сам... Ти ж розумієш, це його квартира.

Гарик *(кричить)*. Бабо, заткнися!

Міля. Гарик, я тобі зараз дам по губах. *(До Рахілі)*. А ви теж не мішайтеся, ви ж бачите, в якому він стані.

Злота. Рухл, я тебе прошу, ходи сюди...

Рахіль *(шепоче, вимовляючи голосно лише другу половину фрази)*. ...так було б добре, ...так було б добре... *(Йде до малої кімнати)*.

Гарик. Ну, як зарядка, батя?

Міля. Повний порядок. От снігом натерся. Я тебе теж до цього діла залучу. Одразу іншою людиною станеш. Я ж пам'ятаю, як раніше себе почував: м'язи, як кисіль, шлунок хворий... Це краще за будь-який курорт — зарядка, зимове купання... *(Крекче, витирає тіло махровим рушником, вдягає майку, спортивного светра)*. Піди, синку, роздягни пальто, я тобі щось подарувати хочу.

Гарик виходить на кухню, знімає пальто й вертається.

Міля (*сідає до столу*). Сядь, синку, я тобі фотографії хочу подарувати — зимового купання. (*Виймає пачку фотографій*). Ось бачиш, я у плавках і купальній шапочці на снігу босоніж. Довкола народ у кожухах мерзне, а мені не холодно. На цій фотографії я тобі роблю такий напис: „Здоров'я на снігу не валяється, його треба зміцнювати”. І розписуюся. А ось інша. Я по горло у крижаній воді. Пишемо: „Не холодна вода страшна, а страшно, коли про це говорять”. Зрозумів, синку? А ось я з Мариком. Це коли Марик був у відпустці. Бачиш, він у шинелі, у шапці і згорбився, а я в самих плавках, навіть купальну шапочку зняв, і нічого, стою просто... Пишемо: „Від того, що ходиш босоніж по снігу, нежиті не буде! Радше буває навпаки”. А ось я стою босоніж на льоду біля ополонки і тримаю в руках крижину, як букет. Пишемо: „Я люблю фізичну культуру, вона мені відповідає взаємністю”. Підпис... Ось так... Почнеш займатися фізкультурою, всі свої дурощі забудеш... Зараз ми з тобою на річку підемо... Одягайся...

Рахіль (*визирає з малої кімнати*). Що значить на річку? Він же ж іще не снідав..

Гарик. Бабо, закрой пасть...

Рахіль. Сам закрой пасть. Яке мені діло до тебе...

Злота. Рухл, ша...

Міля. Ти голодний, синку?

Гарик. Ні, батя, я пив чай та їв хліб з маслом.

Міля. Ну, тоді вдягайся тепліше. (*Йде і вертається у кожушку, шапці і з якимось пристроєм у руках*). Це, синку, для розрівнювання заметів... Схоже на сачок для риболовлі, але замість сітки — решітка... Візьми там у прихожій сокиру... Сокирою вирубують майну, ну, ополонку, а сіткою витягають уламки криги... Зрозумів, синку? Ну, ходімо. (*Міля й Гарик ідуть*).

Рахіль. Нехай ідуть, яке мені діло... Рузя буде кричати, що він Гарика взяв із собою на річку, але при чому тут я...

Злота. Ша, Рухл, зайдімо до себе... Ось вони повертаються, двері грюкнули.

Заходить Сумер із кошиком.

Сумер. Чого у вас двері відчинені?

Рахіль. Чому ти заходиш і ніколи не вітаєшся?

Сумер (*сміється*). Чуєш, Злото? Рухл уже хоче зі мною сваритися... Я питаю, чому двері відчинені?

Рахіль. Фізкультурнік пішов. Він же ж ходить на річку, й роздягається голий, і бігає там, як самашечий, по снігу. І купається в ополонка. (*Сміється*). Нехай він купається, але навіщо він дитину бере з собою, навіщо Гарика бере з собою?..

Сумер. А що чути у Гарика?

Злота. Ой, лихо... Він тільки хоче одружитися з Тінкою...

Рахіль. Ой, Сумере, я залізна, що я все це витримую. Краще бути в тюрмі, де ти був два года, ніж це витримувати.

Сумер (*сміється*). Ти хочеш у тюрму? В мене там залишилося багато знайомих. Навіть попки, що сидять на вишкє з оружием, мої знайомі. У мене там був швейний цех. Ми шили мішки, спецодєжда, все, що треба, ми шили. Баланду я не їв, у мене завжди був лишній кусок балясіни.

Рахіль. Сумере, вус ейст балясіна?

Сумер (*сміється*). Вори на ковбаса кажуть балясіна.

Рахіль (*сміється*). Сумере, ти ж у тюрмі став справжній гонеф... Справжній вор...

Сумер (*сміється*). У тюрмі я теж був заведующій. А ти пам'ятаєш, коли під час війни мене мобілізували на трудовий фронт і послали у Кіров на лесоразработкі? Так мене там теж зробили заведующім. Мені видали добрі валянки, добрий кожушок, сани з конем, вожчіка... Я мав авторитет.

Злота. Сумере, чого ти стоїш у дверях, сядь до столу.

Сумер (*сідає до столу просто у пальті й шапці, розповідає дуже гучним, веселим голосом*). Чуєш... Так серед мобілізованих був на моєму участкє один єврей... Мені його стало шкода, думаю, нехай сидить у теплі й топить печі в бараках та в конторі. Так цей єврей почав лінитися, почав мені хамити і взагалі так себе поводити, ніби я йому щось винен. Ди гоім приходять з роботи, бараки не обігріті, в конторі не обігріто, грязь... Я йому кажу: чого я тебе взяв? Що ти мені Грицько за кум, Микита за сват... Я замість тебе візьму го́я, так він мені буде вдячний, і я буду уверен, що він мене не підведе. Буде чисто, обігріто завжди. Я з цим євреєм год мучився, поки мене на інший участок не перевели.

Рахіль. Єсть євреї, що вони повинні харкати кров'ю. Прошлий год, коли ти, ой, вей з мір, сидів у тюрму, так на День Победи ми із Злотою трохи вийшли на бульвар... Ти ж знаєш, у День Победи я завжди плачу, бо мій муж лежить у землі.

Сумер. Ну, дим шпиц... Кінець...

Рахіль. Нічого... Ми виходимо, а Злота ледве йде... Ти ж знаєш, як Злота ходить, і яка вона хороша, ти теж знаєш.

Злота. Завжди вона на мене наговорює. Я така хвора. Відтоді я ще ні разу не була на вулиці. *(Плаче)*.

Рахіль. Ось вона вже плаче... Було гуляння... Йойни Макзаника син вийшов читати стіхі, так його об'явілі інженер Макзаннк... Який він інженер, якщо він закінчив бердичівський технікум.

Сумер. Дим шпиц... Кінець... Кінець розказуй...

Рахіль. Так приїхав Бронфенмахер із Москви з новою женой.

Сумер. Гарна жена?

Рахіль. Як моя жизнь гарна. Ти любиш, коли старуха взуває туфлі на тонкій каблук?

Злота. Вона дуже гарна дама... Я не люблю, коли кажуть.

Рахіль. Сумере, ти мене слухай... І з нею приїхав її брат, що дуже великий із себе... Московський єврей... Так він з Бердичева сміявся... Я йому кажу, що ви смієтесь... Да, ти ж знаєш, що я можу сказати.

Сумер. О, потрапити до твого рота...

Рахіль. Нічого, турбуйся про свій рот...

Сумер. Так ти розкажеш кінець?

Рахіль. Зажди, а що я роблю, до чого я веду? Биля вийшла з Йойною, який носив таку шляпу, що вона мене держить у Бердичеві... І Міля теж почепив шляпу... Ти поміваєш, Міля почепив шляпу... І вони всі йдуть... А в цей час підходить до братської могили Маматюк... Ти знаєш Маматюк?

Сумер. Отставнік, що він працює на сахарном заводі?

Рахіль. Цей, цей... Так Маматюк підходить і каже Делеву... Знаєш Делева? Герой Совецького Союзу...

Сумер. Знаю, дим шпиц...

Рахіль. Підходить Маматюк і каже: тут, у братській могилі, лежать усі нації, крім євреїв... Так я йому дала єврей... Він став у мене синім... І цей Герой Совецького Союзу потім підійшов і перепросився...

Злата. Його жінка була моя замовниця. Але відтоді вона в мене більше не шие.

Рахіль. Ось ти маєш... Так, по-твоєму, я мала мовчати... Цей Маматюк мені кричав „єврейка”, і які тільки хочеш погані слова він мені кричав. А я повинна йому мовчати... Мій муж убитий на фронт, а він буде так казати. *(Плаче)*. Так усі євреї на бульварі казали, що я єврейка. Що я не мала озиватися, коли цей Гітлер, щоб він уже лежав і гнів із своєю жінкою, цей Гітлер кричав „єврейка”... Цей, що він приїхав із Москви, і Бронфенмахер, який хотів носити через мою кухню поїї, і Біля, яка дує від себе... Щоб я мовчала, коли цей падлюка сказав, що тут закопані всі нації, крім євреїв...

Сумер *(Рахілі)*. Ти пам'ятаєш, де у вісімнадцятому році було ЧК?

Рахіль. А що ж, я не пам'ятаю... Коло нас, там, де ми жили по Житомирській вулиці.

Злата. Що ти кажеш... По Житомирській вулиці був Совет робітників, солдатських і селянських депутатів.

Сумер. Злата краще за тебе пам'ятає... А ЧК було коло єврейського кладовища, з якого потім зробили Городской сад імені Шевченка.

Рахіль. Неподалік базару...

Сумер. Так, там базар... І там на розі є будинок точнісінько такий, як той, що ти в ньому живеш, сирій, цегляний, з такими ж пухлякими буржуазними балконами.

Рахіль. Що, я не знаю... Це доктор Шренціс побудував. Він побудував міський театр і кілька таких будинків.

Сумер. Так у цьому домі було ЧК, а у дворі цього будинку були сараї. І тих, кого ЧК розстрілювало, воно закопувало в ті сараї. Тепер братська могила на бульварі, а тоді була братська могила в сараї... Коли в місто увійшли петлюрівці, так стало відомо, де ЧК розстрілювало.

Злота. Що, я не пам'ятаю... Я пам'ятаю... Йойна первий комсомолец... Раніше він був кравець, а потім став чекіст... Жена в нього була така брудна, паскудна... Його у тридцять сьомому годі самого вбили... І ще був Срулик, що в нього на оці було більмо... його всі звали Срулик слепой... Тоже чекіст...

Рахіль. Срулик потім став не тільки слепой, а й хромою, но пенсію він не має.
(Сміється).

Сумер. Ви дасте мені розказати... Коли ввійшли в город петлюрівці, так вони ловили євреїв і посиляли їх викопувати убитих... Так мене теж спіймали...

Злота. Я пам'ятаю... Ой, як ми всі переживали тоді... Ми були маленькі діти.
(Сміється).

Сумер. Коли ми викопували, довкруг нас зібралися православні баби, і плакали, і кричали, що всіх нас, євреїв, які викопують, треба вбити... А тих, кого ЧК розстріляло, хотіли ховати з хоругвами... Так серед розстріляних знайшли не тільки православних, а й євреїв... Цей Йойна рідного брата розстріляв, який мав магазин... Його теж там знайшли. І других... Так петлюрівці не знали, що робити... Перед нами, правда, не вибачились, як перед тобою, Рухл, тепер, але нас відпустили... Отож — тоді казали, що у братській могилі закопані всі, крім євреїв, і тепер так кажуть. (Сміється).

Дзвонить телефон.

Злота (бере трубку). Што? Кто? Кто? Кто?

Рахіль (підбігає, видає трубку). Да, дівушка, я заказивала Житомир... Харашо, я подожду. (До Сумера). Чуєш, Сумере... Як курка кудкудахче, коли за нею біжить півень, так Злота говорить по телефону.

Злота. Боже мій, Боже мій, весь час вона мене перекривляє... Я маю од неї відкраяні роки...

Рахіль. Ша, Злото, я ж нічого не чую... Да, дівушка, я жду... По талону... Куплен на Бердичевской городской почт... (До Сумера). Я дзвоню кожний день, якщо я Люсі не подзвоню, я не можу. Ой, ці Алла і Лада — я без них не можу.

Злота (сміється). А сюди вони рідко дзвонять.

Рахіль. Ну, що поробиш. Пєтя дуже ошадливий. А мені не жалко. Півпенсії в мене йде на телефон... Да, дівушка... Я слухаю... Це Алла? Люся... У вас один голос... Драсьті... Як ви живете? Ну, вчора я дзвонила вчора, а сьогодні — сьогодні. Я тут

вам купила мішок картошкі, я приїду, так я привезу. Невже Петя не може під'їхати? Де? В командіровка? На сореєнованні в Днепропетровск... Ну, поки він вернеться в Житомир, я привезу... Візьму таксі і привезу картошка, мені не важко, ти ж знаєш... Як Лади́на рука? Як Алла? Ой, Боже мій, Алла має чиряк... Мої діти ніколи не мали чиряк... Ладонька... Де Ладонька, щоб мені було за її кістки... Я приїду, я привезу їй „Київський” торт. Чиряк треба лікувати, це може стати фурункул... Як Лада їсть? Я їй куплю торт за три рублі... Якщо вона не буде ходити боса по підлозі, я їй куплю. А кефір ви купуєте? Не треба його шукати, треба йти і купити. Я маю єврейську звичку не шукати. Вей з мір... Масло ти кушаєш, ковбаса? Словом, я сказала, я приїду, я привезу „Київський” торт і мішок картошка... Рузі нема... Міля на речке, купається в ледяная вода. *(Сміється)*. А з Гариком нещастя. Він тільки хоче женитися на Тінка. Ой, я не живу... Тут Сумер... Привіт тобі... І від Злоти... Я завтра знов подзвоню... Зай гезинт... Бувай здорова... *(Кладе трубку, радісно посміхається)*. Ти чуєш, Сумере? Лада сидить і плаче. Аллі на іменини я купила великий торт, а їй я купила маленький торт... Ой, щоб мені було за кожну її кісточку... Ой, це солодка дєвочка...

Сумер. Нічого, нехай вона тільки стане трохи старша, ти почнеш із нею сваритися. *(Сміється)*.

Рахіль. Ой, я до цього не доживу. *(Зітхає)*. Але коли я там жила, мій зять сказав мені, що я у них з'їла много картошкі... Це Міля номер два... Я няньчила дитину, я варила обід, я ходила на базар... Но нічого, треба мовчати... Для своїх дітей я мушу бути хороша, а для всіх решти я не хочу бути хороша... Нехай про мене кажуть що завгодно, мені кисло в задниці... Це Злота хоче для всіх бути хороша...

Злота *(сміється)*. Отак вона до мене чіпляється.

Сумер *(сміється)*. Я теж хотів бути хороший... Коли я служив за Миколая, так унтер построїв нас, визвав одного жлоба із строя, а потім він визвав мене й каже: Луцкій, дай єму в морду... Я не хотів... Тоді він каже тому жлобу: ти дай єму в морду... І що ти думаєш, він дав мені в морду... *(Сміється)*. Але так дав, що я на все життя запам'ятав.

Злота. Он, що я не пам'ятаю, як ти розказував... Коли почалася війна, це ще до революції, так ти качався по землі, качався і так по землі ти додому прикачався з фронт... *(Сміється)*.

Грюкають двері.

Рахіль. Це Рузя, вона має ключа.

Рузя *(заходить сердита, перелякана, збентежена)*. Гарик вдома?

Рахіль. Його твій муж забрав із собою на речка...

Рузя. Я йому дам водити Гарика на речку. Гарика треба роздягти, роззути й посадовити вдома. Ти знаєш, Тінка приїхала з Вінниці.

Злота. Ой, я не можу жити...

Сумер (*дістає з кошика пакунок*). Рузю, дивись, яке я м'ясо купив. Правда, добре? Я стояв у черзі, але я був перший.

Рузя. Ай, Сумере, відчепися зі своїм м'ясом. Я зараз зайду до Луші, так я їй устрою чьорний день...

Рахіль. Боже паси, при чому тут Луша? Луша сама плаче.

Стукіт у двері.

Рахіль (*заходить на кухню*). Ось вона сама йде. (*Повертається з Лушею*).

Рузя (*кричить*). Лушо, я вас попереджаю.

Луша. Чого ви кричите?

Рузя (*кричить*). Я не кричу, я попереджаю. Якщо я побачу вашу Тінку...

Луша. Стежте за своїм Гариком.

Рузя (*кричить*). Якщо я побачу вашу Тінку з Гариком, я їй голову поламаю.

Луша (*кричить*). Я тобі поламаю, що своїх не впізнаєш... На кой хрен мені нужен в доме твой єврейській сопляк...

Рахіль. Ша, Лушо, ти так не кажи... Що значить — єврейській сопляк... Ану, вийди-но звідси. Іди, щоб тебе не бачити... Гарика ми роздягнем і роззуєм, і він буде вдома сидіти... Він не жениться на твоїй Тінке.

Луша. Рахіль Абрамівно, дай вам Боже здоров'я, якщо ви так зробите. (*Плаче*). Ця Тіна в мене всі сили забрала. (*Йде*).

Сумер. Що це за Луша?

Рахіль. Луша — це одна з нашого двору, що вона спала з німцями... Тінка ж від німця... Валя, яка їде до нас із Семенівки мити підлоги, каже, що ця Луша при німцях гола танцювала на столі...

Злота. Ай, те, що тобі Валя скаже...

Рахіль. Ось ти маєш защітніка...

Сумер. А що це за Тінка?

Злота. Тінка хороша дівочка... Вона скінчила бердичівський медтехнікум, а тепер вона вчиться у Вінниці в медінститут на доктора.

Рахіль. Що ти скажеш, Сумере?.. Мою Люсю у Вінницький медінститут не прийняли, а Тінка, яка народилася від німця і що мати у неї безграмотна уборщія, так вона вчиться... Гой завжди має щастя... Тінку взяли, а Люсю ні... Що це за власть... Це таки гонейвіше меліхе... Воровская власть.

Сумер (*сміється*). Хіба член партії так може говорити...

Рахіль. А що, я тебе боюся?.. Ти комусь розкажеш?..

Рузя. Давно пішов Міля з Гариком?

Рахіль. Не дуже... Ти йди за ним, а я теж піду в одне місце... Словом, я знаю, куди мені йти. (*Рузя виходить*). Злото, давай я тобі включу телевізор, ти ж любиш. (*Сумерові*). Це їхній телевізор, так ми його можемо дивитися, поки Мілі немає вдома. Нічого, я ще куплю телевізор. Зайду до Баліної в „Культтовари”, так я візьму на разсрочку... Мені дадуть... Ти думаєш, цей телефон йому дали? Це мені дали... Ще слава Богу, що мене в Бердичеві поважають. (*Вмикає телевізор*). Чуєш, Сумере, Міля не дає Злоті дивитися телевізор... Це що, Київ показують? Це площа Богдана Хмельницького... Ось він сидить на лошадь.

Сумер і Рахіль ідуть. Злота наливає собі чаю, сідає перед телевізором, бере ножа і рубає грудку цукру, притуливши до неї ножа й стукаючи ножом і грудкою об стіл.

Заходить Міля з якимось хлопцем спортивного вигляду. Міля вимикає перед Злотою телевізор. Злота мовчки підводиться, бере склянку чаю і йде до своєї кімнати.

Міля (*хлопцеві*). Андрію, посидь.

Андрій. Ні, Мілю, мені час іти, Дай мені фотографії, і я піду.

Міля. Ось вони, твої фотографії. *(Дістає пакунок)*. Ось ти в ополонці, ось вилазиш на лід, ось масовий заплив моржів... Бачиш — це я, це Дзівановськнй... З тебе п'ятірка... *(Вмикає телевізор)*. Посидь...

Андрій. Ну, харашо... Путьова передача?

Міля *(дивиться телевізор)*. Балет *(пауза)*, танцюють *(пауза)*, пішли *(пауза)*, дикторка... Светочка, здрасьтє... Гарна баба...

Андрій. Баба нічо, а балет я не люблю... Якби хокей показували... Ну, я піду, бувай здоров.

Міля. А я хокей не люблю, я футбол люблю... У хокеї шайба маленька, стежити важко, куди вона летить... Хокей у нас учора на льоду був, медсантруд і кожзавод.

Андрій. Який щьот?

Міля. Два — ноль в пользу бедних. *(Сміється)*.

Андрій іде. Міля мовчки дивиться телевізор. Злата обережно виходить зі своєї кімнати, наливає ще одну склянку слабого чаю й обережно йде. Гучно й швидко заходить Рузя.

Рузя. Гарик удома?

Міля. Ні...

Рузя. Він же ж пішов з тобою?

Міля. Так поки я перевдягався для купання, він десь подівся.

Рузя *(кричить)*. Щоб ти провалився зі своїм купанням! Навіщо ти взяв із собою дитину?

Міля. Рузю, не кричи... Рузю, Рузю... Поки я перевдягався, він був із Колею Рабіновичем.

Рузя *(кричить)*. З Колькою Рабіновичем?! Щоб він подох, цей Колька... Ти хіба не знаєш, що в цього Кольки Рабіновича Гарик зустрічається з Тінкою?

Міля. Рузю, не кричи...

Рузя *(кричить)*. Щоб ти пропав, а не Гарик... Гарика не можна було випускати надвір, навіщо ти його взяв із собою... Сволота! Негідник!

Міля. Рузю, замовкни...

Рузя. Сам замовкни... годі... Двадцять три роки я живу за виразом твого обличчя. Сволота! Одягайся і йди шукати Гарика!

Швидко заходить Рахіль.

Рахіль. Я тіки що була у Раї із ЗАГСу. Гарик подав заявленіє, щоб його розписали з Тінкою.

Злота. Ой, я не можу витримати...

Рузя (Мілі). Одягайся й ходім шукати Гарика... Я його замкну вдома голого...

Злота (дивиться у вікно). Ой, ось він сам іде.

Міля. Тихше, тільки не кричіть на нього, я сам із ним поговорю.

Заходить Гарик. блідий, збуджений.

Рахіль. Де ти був, Гарик, щоб ми всі тебе шукали?

Гарик. Не твоє діло.

Міля (Рахілі). Ви не мішайтеся. (Гарчкові). Роздягнися, синку, сядь, я з тобою поговорю.

Гарик. Нема чого говорити. Ми з Тіною подали заявленіє до ЗАГСу... Я люблю її, вона любить мене...

Рахіль. Але ж вона старша за тебе на п'ять год... Її тато був німець, що він убивав євреїв, а її мама уборщіца, що вона тут у дворі хіба мало кричала: жиди!

Гарик. Бабо закрой пасть.

Рахіль. Закрой пасть... Шмаркач... Чекай, Тінка ще тобі крикне — жид... І Луша тобі крикне — жид... Луша тебе ненавидить...

Гарик. Я женюся на Тіні, а не на тьоті Луші.

Рахіль. Тьотя Луша... Злота в нього не тьотя Злота, він їй кричить „заткнися”, а Луша, що вона ненавидить євреїв, у нього тьотя... Луша, що вона при німцях танцювала гола на столі.

Міля (*Рахіль*). Навіщо таке казати при молодому хлопці?.. Ви це бачили?

Рузя (*Мілі*). Ти ще будеш Лушу захищати? Віддай Гарика в її руки, віддай. Гарик, я тебе голим роздягну... (*Хапає Гарика. той намагається вирватися. Боротьба. Від удару з книжкової шафи падає й розбивається бюст Леніна*).

Рахіль. Обережно, зараз ви розіб'єте дзеркало... Взяли й розбили... Цей Ленін у мене з 45-го года стояв і був цілий.

Рузя. Мовчи, мамо... Людоєд... Я тобі заплачу за бюст Леніна... Гарик, стій, Гарик... Мілю, чого ти сидиш?..

Міля. Сядь, синку, поговоримо...

Гарик (*плаче, кричить, хапає ножа для хліба, притуляє його до зап'ястка*). Я собі удери переріжу... Я собі вени порозпорюю...

Рахіль (*кричить*). Заберіть у нього ножа... Ой, ой, ой...

Злота. Ой, мені погано...

Міля і Рузя хапають Гарика, забирають у нього ножа, стягають з нього пальто й одного черевика. Гарик виривається, хвицяється, не дає Мілі стягти другого черевика, влучає йому ногою попід живіт.

Міля (*хапається за уражене місце руками*). Ой... Темно в очах...

Рузя (*кричить*). Чого ти скарлючився! Держи Гарика!

Міля. Не можу... Він мені попав ногою...

Гарик відштовхує Рузю. біжить до дверей в одному черевіку, але Рахіль встигає підбігти, тяжко. астматично дихаючи, і перепинити дорогу, Гарик штовхає її у груди. Вона похитнулася, але встояла. Тоді він хапає її за халат коло горла, але цієї миті Рузя й Міля, що опритомнів, учепилися в нього. Чути, як розривається тканина.

Рахіль (*кричить*). Ой, він розірвав на мені халат! Ой, він розірвав на мені халат! Ой, він розірвав на мені халат! Ой, він розірвав на мені халат!

Під крики, плач, дзенькіт посуду, що б'ється, повзе завіса.

Картина восьма

У великій кімнаті стало набагато просторіше, зникли Рузині поліровані меблі. Замість старого телевізора стоїть телевізор іншої конструкції. Теплий травневий вечір. Двері балкона прочинені. За столом сидить Рахіль.. Вона дуже погладшала, обрезать, проте її погляд, як і раніше, жвавий, меткий. Поруч сидить, огрядний бородатий чоловік, у якому нелегко впізнати Вілю. Злота коло люстра приміряє сукню Білі. Злота з рідким сивим волоссям, її вицвілі очі сльозяться. Тонкі косички в неї стовбурчаться, як козячі ріжки. Рухається Злота геть повільно. Биля ще молодиться, але старість уже явно проступає на її обличчі і ще більше увиразнюється пудрою та фарбованими губами.

Злота (*співає кволим голосом*). Тіра-ра-рай, пташко, співай... Тут буде зустрічна складка...

Рахіль. Чуєш, Билю, так я пішла і дала за килим завдаток три рублі... Мені дадуть у разсрочку, щоб повісити над Злотиним ліжком, замість її шмати. Що ти скажеш, Вілю, я правильно зробила?

Злота. Я тобі свою стіну не дам. Ти потім віддаси килим дітям, а я залишусь із голою стіною. У мене шмата як шмата...

Рахіль. Ой, вона кричить... Вілю, у вас у Москві теж так кричать?

Віля. Ти маєш од неї відкраяні годи. (*Сміється*).

Злота. Вона потім віддасть килим Рузі, а я залишусь із голою стіною.

Биля. Ну, як Рузя, задоволена квартирою Рузя?

Рахіль. Нічого. Вони получили там, де був раніше роддом. Однокімнатна, но єсть удобства — уборна, отлів... Я вже не маю сили тягати зі сходів відра, особливо взимку.

Биля. Так Рузя задоволена, Рузя?

Рахіль. Їм вистарчає... Їй та Мілі... Хлопці вже поженилися... Марик у Ленінград, а Гарик у Мінск... Нічого...

Биля. А хто їхні жони?

Рахіль. Хто вони? Марикова жена учітельніца, її звать Надя... А Гарикова жена ще студентка, разом із ним вчиться в строительный інститут, але її теж звать Надя... Нічого... Вона буде економіст, а він буде строитель.

Злота. Я до Марикової Наді нічого не маю і до Гарикової Наді нічого не маю. Вони дуже хороші...

Рахіль. У тебе всі дуже хороші... Нічого. *(Зітхає)*. Як би там не було, але таки погано тим, хто лежить у землі. *(Починає плакати)*. Як кажуть ди гоїм: коли не умирати, то треба день теряти...

Биля *(втирає очі)*. Я чула, що Сумер помер на вулиці, я чула... Так кажуть...

Рахіль. Щоб у того викрутило рота, хто так каже... Що він, жебрак, щоб умерти на вулиці...

Биля. При чому тут жебрак, причому тут... Слухай-но... При чому тут жебрак... Кожний може померти де завгодно... Навіть цар може померти на вулиці, навіть цар...

Злота *(плаче)*. Він стоїть мені перед очима... Він був такий хороший брат... Він не вистарчає мені в кожному куточку... Вже п'ять місяців скоро, як він помер...

Рахіль. Щоб у того викрутило рота, хто говорить про нашого Сумера, що він помер на вулиці... Він помер не на вулиці, а в цей новий універмаг, що побудували коло церкви. *(Плаче)*. Чуєш, Вілю, двадцять шестово январь, ой, я добре запам'ятала це число, він пішов купити відро в універмаг. Я його зустріла на вулиці й кажу: „Сумере, зайди до нас”... Він каже, я зараз піду, куплю відро в універмаг і на зворотній дорозі зайду до вас... Тільки-но він піднявся на сходи, щоб увійти в універмаг, одразу впав... Тоді якісь люди його занесли всередину, бо надворі мороз... А ці гойки, продавщиці, тепер же ж продавщиці всі гойки із села в нас, євреїв тепер ив торговая сеть нема, так гойки почали кричати: винесіть цього п'яницю... Але в універмаг була Векслер, що вона колись работала зі мною в Торгсін... Ти знаєш, Вілю, що таке Торгсін? Це де товар дефіцитний продавали не на деньгі, а на золото і драгоценніє камні... Так ця Векслер каже: ні, це не п'яніца... Це Луцький...

Злота *(плаче)*. Він стоїть мені перед очима... Він пережив Зіну пошти на год... Зіна померла від сахарної болєзні...

Биля. Так, я чула, від діабету.

Рахіль. Словом, як розказують, Сумер оклигав, сів, витягнув цукерку, поклав до рота, витягнув хусточку, витер губи... Йому кажуть — позвать сестру? Це про мене... Мене ж у гóроді всі знають... Позвать сестру, Рахілью Абрамівну? *(Плаче)* Він каже: не треба... Це були його останні слова... Потім я прийшла в больніцу, так він лежав і спав. Але одне вухо в нього було синє. Я його поцілувала... І ще один

там лежав і спав. Так той прокинувся, а Сумер — ні... Три дні йому не вистарчало до сімдесят год... Ми йому влаштували похорон... Але в больніца хотіли, щоб він ще лежав... Не було кому копати яму... Того дня було шість покійників... Тоді товариш Сумера дав із свой карман двадцять рублів, і яму викопали... Вілю, ти пам'ятаєш Сумера?

Віля. Авжеж... Бердичівський Вольтер...

Рахіль. Що значить — Вольтер? Що значить, ти кажеш на Сумера — Вольтер... Я не розумію...

Біля. Це такий пісатель.

Рахіль. Він не був пісатель, но він був дуже розумний.

Гучно заходить Валя з веретами в руках. Вона вдягнена в обноси, перев'язана подертою хусткою. Весела, кругловида, з маленьким носиком.

Валя. Луша каже: ти чого доріжки тріпаєш... Пиль на неї йде... От зараза, вредна... Каже, вона мене вдарить... *(Сміється)*.

Рахіль. Нехай спробує... Луша думає, що це їй за німців, коли вона гола танцювала на столі... Ти знаєш, Білю, що це за Луша? Таж Гарик хотів женитись на її дочка Тінка... Ой, тут було нещастя... Ця ж Тінка від німця... Правда, Валю?

Валя. Від німця... Луша-кацапка з німцями гуляла з комендатури... *(Сміється)*.

Віля. А ви звідки знаєте? Ви з одного села?

Валя. Ні, я з Семенівки. *(Сміється)*.

Рахіль. Що, ти не пам'ятаєш Валю? Вона в нас уже, може, десять год підлоги мие... У неї є сестра у Вінниці, теж уборщіца, а більше нікого нема... Я правильно кажу, Валю?

Валя. Правильно. *(Сміється)*.

Віля. Ви в колхозі працюєте?

Рахіль. Як же ж вона в колхозі, коли вона їздить мити підлоги... Ой, вей з мір...

Валя. Я без матері коли зосталася, пішла на стройку підсобницею. Дали мені паспорта... А як скоротили — паспорта у мене відібрали. Пішла поденно.

Злота. У неї в селі є землянка... Вона держить собаку, кицька, кілька курей... *(Сміється)*. Я їй завжди для собаки кістки збираю.

Валя. Собака гавкає, а кіт миші й горобці ловить... Я йду на роботу, і він на роботу. *(Сміється)*.

Биля. Скільки ж ви їй платите за те, що вона прибирає, скільки?

Рахіль. Я їй даю рубель і поїсти...

Злота. У Валі головне — картошка... Я їй купую тюльку, я їй купую капусту... Вже десять год вона миє в нас підлоги.

Рахіль. Но я не маю сили, я не можу зігнутися.

Віля. А скільки ж вам літ, Валю?

Валя. Шістдесят три... Поки не хвора, то добре, а як захворію, хто мене годуватиме... Подохну. *(Сміється)*.

Злота. Як помреш, то задниці не побачиш. *(Сміється)*.

Рахіль. Валю, візьми доріжки, що під ноги кладуть, і потріпай... Але більше їх не стели коло ліжка.

Злота. Як це не стели... Мені холодно в ноги.

Рахіль. Я не маю сили тріпати, а Валя замість усього цього ганчір'я краще нехай добрий килим витрусить.

Злота. Але мені холодно в ноги.

Валя *(сміється)*. Злота хоче, щоб чисто було і щоб не тріпати... Цю Злоту треба начальником посадити. *(Сміється)*.

Рахіль. Да, на чужих плечах вона молодець.

Злота. Ну, я не можу, отак вона на мене наговорює.

Биля. Злотно, не нервничай, Злотно...

Віля *(до Валі)*. А пенсія у вас є?

Валя. Нема... Нічого... Ці пенсіонери вже смердять... А я, як хвора стану, краще помру. *(Сміється)*.

Рахіль. Валю, щось ти сьогодні багато говориш... Винеси відро. *(Валя йде)*. Зі дарф есен дрек... Вона має їсти, ізвініте за вираженіє, те, що в уборной... Така брудна... І вона живе, а Сумер помер. *(Плаче)*.

Биля. Вічного нічого немає, правда, Вілю? Віля дуже добре виглядає.

Рахіль. Ну, що ти хочеш, научний работник.

Віля. Я не „научний работник”.

Рахіль. Ну, все одно, большой человек... Ой, скільки ми пережили, скільки Злота плакала... Тепер уже слава Богу... Билю, ти бачила, яке в нього гарне пальто?

Биля. Я бачила, московське... Моя Мера тоже має скоро поїхати в Москву... У неї там знайомі, у неї там... Овечкіс. Ти не чув, Вілю, Овечкіс? У нього труди опубліковані. Цей Овечкіс теж тепер приїхав, він у нас гостює... Ти не чув Овечкіс?

Віля. Я не чув.

Рахіль. Звідки він знає? Що, Москва це Бердичів?

Биля. Злотно, так коли на примірку, Злотно?

Злота. Через три дні.

Биля *(перевдягається в сусідній кімнаті, виходить)*. Коли ти їдеш, Вілю?

Злота. Він же ж тільки приїхав.

Биля. Ну, слава Богу... До побачення. *(Йде)*.

Рахіль. Злотно, швидше переверни склянку... Зі кен гібен а гитойг... вона може наврочити. *(Дає дулі у двері)*. Сіль ув очі, каміння в живіт.

Злота. Навіщо ти так кажеш?.. Це наша родичка...

Рахіль. Родичка. Троюрідний гудзик від штанів... Вілю, ти мене слухай, якщо я кажу, так це сказано. Ти її Мєру бачив? Півень. Саме горло й більш нічого ні спереду, ні ззаду... Коли Мєра їздила у Крим, так вона протринькала триста

рублей. Але не можна казати. Вона ходила їсти тільки туди, де музика грає... Ще добре, що вона з Криму не привезла сіфіліс...

Злота. Боже мій, що вона каже... Мера дуже чесна дівочка...

Рахіль *(сміється)*. Дівочка... Олте мойд... Старая дева, а не дівочка... А Биля приховує, що її отец був простий бондар... Усе життя вона хотіла дружити тільки з докторами... Вона хотіла мужа для Мери доктора... Но її Мера поїхала у Крим і, кажуть, вона там жила з одним узбеком... Ще добре, що вона не привезла сіфіліс, як дочка Іванова.

Злота. Де є сплетня, так вона приносить.

Рахіль. Злото, щоб Бог поміг припинити твої крики... Ти мене слухай, Вілю... Ти Іванова знав?

Злота. Звідки він знає Іванова?

Рахіль. Його фамілія Іванов, но він єврей... Закупщик скота... Багатий... Кооперативна квартира... А в його дочки вже дитині десять год. Так вона поїхала на курорт, познайомилася з киевлянином і привезла сіфіліс. *(Сміється)*. Нічого... Мужа в неї нема, з мужем вона розійшлася... Но у квартирі треба робити ремонт, так прийшли малярі. Так вона лягла з одним маляром і заразила його. А він розніс сіфіліс по городу. *(Сміється)*. Така сволота... А цей Іванов був при німцях...

Злота. Рухл, що ти розказуєш всяка єрунда, дай йому поїсти. *(Ставить на стіл яйця і котлети)*.

Рахіль. Злото, що за маленькі котлетки ти зробила? Великі люди їдять ці котлети, а ти зробила, як для маленьких дітей...

Злота. Ну, я не можу... Тільки вона хоче бути наді мною хазяїном, тільки вона хоче взяти мене собі під ноги... Вілю, не бери масло з цієї маслянки, це Рахіліне... Ось наше. *(Підсуває таку саму маслянку)*.

Рахіль. Вілю, якщо я від неї витримую, так я залізна... Ну так що, як він візьме трохи мого масла? Що, я збіднію?

Злота. Навіщо, коли в нього є своє...

Віля. А як же ж ви розрізняєте? Таж маслянки цілком однакові, обидві із синьої пластмаси?

Злота. У моєї тут прикріплене паперове кружальце від катушки.

Рахіль. Вілю, подивися на неї з цими косичечками. *(Сміється)*. Зі кен аф минен... Вона може придатися для минен... Ти знаєш, що таке минен? Це у синагозі треба десять мушкін, щоб відбулася молитва. Якщо дев'ять, так це не годиться... Тоді шукали десятого, кого завгодно, навіть ідіота. *(Регоче)*.

Злота. Якби не моє горе, я б твого лица не бачила... Я б поїхала у Москву... Що, я б там не мала замовниць? *(Плаче)*.

Рахіль. Ша, Злото, дай Вілі спокійно поїсти... Бальшой деятьель... Вона вже п'ять год не виходить надвір, так вона поїде у Москву.

Злота. Вона мені не дає слова сказати, вона мене весь час перебиває... Я раніше так добре ходила, я мала такі крепкі ноги...

Рахіль. Ти завжди мала плоскостопіє, скільки я тебе пам'ятаю... Вілю, ти мене слухай... До революції ми жили, як злидні. Хто був наш отец? Простий шорник... Так якщо покійна мама зварила суп із картошкі, ми мали веселий день. Боже паси, щоб діти колись їли яйця. Але Злоті запарювали яйця.

Злота. Мені давали яйця тому, що я найперша з дітей почала работать... Раніше за Сумера... Мені ще було вісім год, коли я пішла работать ученицею до кравця. *(До Вілі)*. Раніше кравчинь не було, тільки кравці... Раніше краще вбиралися, а тепер барахло... Мені лежить у пам'яті, коли після революції покійний Сумер держав магазин од речей. *(Сідає, наливає собі чаю, бере яблуко, надкушує)*. Я люблю чай пити з яблук... Так про що я говорила?

Рахіль. Злото, коли п'ють чай, так мовчать, бо можна, не дай Боже, подавитись... Ти пам'ятаєш, як ти подавилася кісткою від риби? Ой, Вілю, я залізна... Якби Дуня одразу не прибігла й не почала Злоту гамселити по спині, так кістка б не вискочила... Ти би бачив кістку... Як людина може проковтнути таку кістку... Ця кістка, коли вискочила, так гепнулася об миску, що аж дзеленькнуло.

Злота. Ну, вона не дає мені слова сказати... Я пам'ятаю, як у Варшаві була єврейська релігія.

Рахіль. Вона пам'ятає... Ти що, була у Варшаві? Злото, щось із годами ти стала лигнерин... брехуха...

Злота. Але вона мене тільки хоче погано поставити перед людьми... Я не була, але я пам'ятаю, як дідусь розповідав... Я пам'ятаю нашого дідуся, він був такий гарний, у нього на всіх пальцях були кольца... Скільки було пальців, стільки було

кольця... Він мав теркешер пос... Турецький паспорт... Так тільки почалася війна, так приходили ці красні ковпаки і його арештовували... Я пам'ятаю, як ми, всі діти, сиділи й обідали і прийшли красні ковпаки і його арештували... Ой, ми так плакали...

Рахіль. Ось вона тобі скаже... Красні ковпаки це ж гайдамаки, вони в громадянську війну були... А до революції був пристав... Цей пристав прийшов, щоб арештувати дідуся, що, я не пам'ятаю?..

Злота. Я краще за тебе пам'ятаю... Дідусь був прикажчик. Він їхав у Варшаву за товаром. Раніше євреїв не пустили у Київ і Москву, тільки у Варшаву. Мені лежить у пам'яті. О, які сукні тоді були... Тепер не сукні, а барахло. Вони їздили у Варшаву купувати... У Києві жили тільки первогільднікі, капіталісти і ремесленікі... Тоді кравчинь не було, тільки кравці...

Рахіль. Злото, чого ти повторюєш одне й те саме?

Злота. Ну, вона не дає мені слова сказати... У Варшаві євреї ходили з бородами, шапки з козирком, жінки носили перуку...

Рахіль. Злото, що за вареники ти зробила? Котлети ти робиш маленькі, а кожний вареник, як Егдешман... Тут був такий здоровий грущик Егдешман, так кожний вареник — як Егдешман.

Заходить Валя з веретами.

Валя (сміється). От зараза... Луша знову каже, що мене вдарить, бо я доріжки тріпаю й роблю пилуку... Трясця її мамці... Кацапка паршива... Її позавчора з церкви піп вигнав...

Рахіль. Ти чуєш, Злото, що таке Луша... Валя каже, що Луша обделалась перед попом і він велів її вигнати з церкви.

Злота. Навіщо таке казати на человека?

Валя (сміється). Я сама бачила, як її з церкви вигнали...

Рахіль. Ну, ходи, Валю, здорова... Так ти прийдеш у п'ятницю? Йди...

Валя йде.

Злота *(гукає)*. Валю... Валю... Ой, якщо я сяду, так я вже не можу підвестися... *(Хапається руками за стіл, підводиться, бере з підвіконня газетний згорт)*. Я забула їй дати... Ці кістки я збираю Валі для собаки.

Рахіль. Дай-но сюди... Викинь їх... Валя має знати, що ти їси курку?

Валя *(зазирає)*. Ви мене кликали?

Рахіль. Ні, нічого, йди, Валю. *(Валя йде)*. Вона потім піде вниз і все розкаже про нас гоім, як ми живем, що ми їмо курку. Але в мене вони можуть знати тільки, що в задниці темно...

Віля. А де Дрибчик?

Злота. Дрибчик? Ой, він пам'ятає Дрибчика... Дрибчик ще два гола тому втопився.

Рахіль. Він заложився на півлітру, що перепливе Гнилоп'ять... Так туди він переплив, а назад — ні... А тут був у дворі ще один бандит, Вітька Лаундя, ти пам'ятаєш. Так йому відрізали обидві ноги, в нього гангрена... А ти пам'ятаєш муж Дуня, що вони були на Рузиній свадьбі?

Злота. Фамілія його Євгенєвич, ні, Євгенєв... Щоб я так знала про нього...

Рахіль. Ось вона тобі скаже... Євгенєв його фамілія... Так п'ять літ тому він застав у Дуні одного пенсіонера, що він цю стару доглядав, і так зойкнув од ревностів, що в нього обірвалося серце. *(Сміється)*.

Злота. Нащо тобі треба сміятися? Людина померла...

Рахіль. Щоб він раніше на тридцять год пішов головою в землю... Це він нам порекомендував Мілю... А коли я запитала Рузю — Рузю, він тобі подобається? Вона відповіла: нічого пареньок...

Злота. Рухл, перестань. Міля зовсім змінився. Він тепер зовсім інший, після того, як з ним скоїлося нещастя.

Віля. Яке нещастя?

Рахіль. Ой, ти ще не знаєш... Йому ж відрізали пальця...

Злота. Боже мій, що тут було... Він ходив купатися зимою на річку, і на нього впав лід... Думали, що відріжуть усю руку, але відрізали тільки пальця... Ще слава Богу...

Рахіль. Так одним пальцем він уже на тому світі. *(Сміється)*.

Злота. Рухл, перестань, він іще молодий... Йому недавно отметілі шесдісятілетіє, прошлий місяць. Так вечерінка була тут у нас, бо в них нема де. Він прийшов і говорив зі мною і з Рахілею... Шістдесят год... Він іще молодий...

Рахіль. Молодий... Собака в його віці вже давно подихає...

Злота. Ой, Боже мій... *(Сміється)*.

Рахіль. Коли вони тут жили і Злота хотіла дивитися телевізор, так Міля його виключав, коли вона виходила, так він знову включав.

Злота *(сміється)*. Ну, такий він человек... Поганого человека треба підняти....

Рахіль. Це ти їм роби почьот... Ти хороша, а я не хочу бути хороша... Вілю, ось Злота зараз буде кричати, але Биля тепер каже, що ти добре виглядаєш і в тебе хороше пальто. А раніше вона сміялася з тебе.

Злота. Це неправда. Вона завжди питала, як Віля.

Рахіль. Ти мене слухай... Йойна тебе назвав „вічний студент”... Я йому кажу, що значить „вічний студент”... Як ви так кажете, Йойно... От ви зараз смієтесь, а ще буде время, і люди лопнуть од заздрості, коли подивляться на нашого Вілю... Я і Злота всім так казали... Ми наші діти не кидаємо... Якщо треба посилка, так посилка... Сьогодні ми Вілі дамо, завтра він нам дасть... Правильно, Злото... А Йойні за те, що він так казав, тепер вирізали з носа кусок м'яса.

Злота. Навіщо ти радієш, це ж нещастя...

Рахіль. Нічого. Те, що я сказала Вілі, так Віля нікому не розкаже. Кажуть, що у Йойни рак, але Биля це приховує. Чуєш, Вілю, кожний год Биля з ним їде у Київ і у нього з носа вирізають кусок м'яса... Це коштує ще ті деньгі... Ай, я не хочу про них думати, я маю про що думати. Вілю, подивися краще на Алла і Лада, щоб мені було за них. *(Дістає з буфета альбом)*. Це Алла, ой, як вона гарно танцює, вона буде балерина... А це, ти думаєш, Люся в дитинстві? Ні, це Ладонька... Дивися, з воздушним шаріком. Це я їй купила, думаєш, це Петя їй купив?

Віля. Сучасний Бердичів у третьому коліні.

Рахіль. Щоб мені було за їхні колінця... Ой, треба ж подзвонити до Раї у ЗАГС... Алла не хоче бути Пейсаховна... Вона хоче бути Петровна... І Лада теж від неї

вчиться... Коли Петя народився, так його батьки записали не Петя, а Пейсах... А я їм кажу: про що ви раніше думали, ідіоти?

Віля. Так, проблема складна, але тимчасова. Це останні Пейсаховичі та Ісаковичі... У життя ввійшло нове покоління Анатолійовичів, Едуардовичів, Олексійовичів, Олександровичів...

Рахіль. А йому дали ім'я Пейсах... Так я зайшла до Раї у ЗАГС... Ой, Рая, вона не має звідки прожити день... Скільки в неї зарплата? Так вона збирає пляшки, що їх залишають п'яніці, і здає... Так Рая мені каже, коли Аллі сповниться п'ятнадцять год, треба написати заявлення і п'ятнадцять рублєй... Але я думаю, що за п'ятнадцять рублєй я їм обом Пейсаховна поміняю на Петровна. Що ти скажеш, Вілю?

Віля. Ні, за п'ятнадцять рублів тільки Алла буде Петровна.

Рахіль. Ну, що ж, мейле... візьму в каса взаїмопомощі тридцять рублєй... Заради своїх дітей треба робити все... Хтось дзвонить... Злото, забери-но своє трико... Завжди вона повісить своє трико на палка, що я відкриваю задвіжку у грубі, і поставить це своє трико на видноті сушити...

Злота. Вона рве від мене куски... *(Знімає трико й виносить його).*

Входить Борис Макзаник.

Макзаник. Ну, де тут ваші гості?

Рахіль. Які кості?

Макзаник. Де тут знаменитий человек? Ах, ось він, бородатий... Ну, здоров...

Віля. Боріс Макзанік нас заметіл і, в гроб сходя, благословіл.

Макзаник *(регоче, вирячивши очі).* Ну, як Москва?

Злота. Сідайте, випийте з нами чаю... Я тепер вам не можу казати „ти”.

Макзаник. Да, ми повзрослелі. *(Регоче).* І побороделі. *(Плеще Вілю по плечі).*

Рахіль. Як тато, як мама?

Макзаник. Нічого, хворіють... Старше покоління...

Злота. Я пам'ятаю, як ваш тато ще до війни читав лекції о міжнародном положенні на єврейському мові.

Макзаник. Отець у мене хороший, батя... Канешно, возраст, але продовжує, несподруга на пенсію, працювати в галузі журналістики. Позаштатний кореспондент "Радянської Житомирщини". Ви читали недавно його велику статтю "Жертви сїонїзму", про євреїв, які виїхали з Житомира в Ізраїль і тепер хочуть повернутися назад?

Рахїль. Я тільки мєстную газету виписую — "Радянський шлях".

Злота. А як ваш син? Вибачте, я вас розпитую...

Макзаник. Син... Ось мій син. *(Виймає фото)*. Уже сім літ хлопчику. *(Вілі, тихо)*. Може, прогуляємося, бо тут тьотушкі.

Віля. Ні, гуляти не хочеться.

Макзаник. Е-е, ти, я бачу, скис. А от дивися фото: ми з тобою, які молоді хлопці, і ось твій напис: другу по надєждам і мєчтам... Молодість...

Віля. Мао Цзедун має рацію. Замолоду людина — це чистий аркуш паперу...

Макзаник. Дивні у вас у столиці думки... Прийшов би на завод, поспілкувався б із робочім класом, тоді й ідеї з'являться. *(Рєгоче)*. Це ж дуже просто... Не виходить, передихни, погуляй трохи по кімнаті, з'їж ложку меду... Ну, а коли серйозно, я вірші своєму сину Саші недавно написав. Хочеш послухати?

Віля. Прочитай.

Макзаник. Вірші звичайно приходять увечері, після важкого дня... Ось послухай: „Сину Саше. Епоха целая прошла с тех пор, как мама на горшок тебя сажала, а ти кричал уа-уа і нічево не понимал. Теперь ты взрослый человек, не делаешь сирых пельонок, но я хочу, щоб целый век бил жив в тебе, мой сын, — ребьонок”. *(Останню фразу вимовляє тремтливим голосом)*.

Віля. Нічого... *(Починає кахикати)*.

Макзаник. А ось зовсім інша тематика, скоро буде надруковано... „Страна советская большая, нет в ней бесчисленных врагов, живьот, прекрасно расцветая, среди полей, лесов, лугов. А если враг захочет снова Россию пеплом всю дождеть, не надо им влезать в Россию, им надо голову беречь”. *(Рєгоче)*. Це я по проблемам мірново сосуществованія.

Віля. Взагалі непогано. *(Починає кахикати)*. Щось я застудився.

Макзаник *(дивиться на Вілю скоса)*. Тоді, щоб по-рабочему вилікувати тебе від інтелігентської простуди, я тобі прочитаю дещо інше... Ось афоризми, які, можливо, підуть тобі на користь... „Душа — це алмаз, а розум — це інструмент, який обробляє алмаз”... „Притлумлюючи свою душу або не пов'язуючи її з розумом, з дійсністю, людина заглиблюється у світ ілюзій та містики, а наслідком цього є зневага до людей”.

Віля. Нічого. *(Кахикає)*. А це ти сам писав чи у співавторстві, як Козьма Прутков?

Макзаник. Про людину можна судити не з того, що вона говорить, а які запитання вона ставить. *(Підскакує)*. Ти був дурак і лишився дурак, хоч щось там виробляєш у Москві.

Рахіль. Ой, вей з мір... Що? Кому ти кажеш дурак? Шмаркач паршивий. Так, як я держу руку, так я тобі ввійду в лице.

Макзаник *(кричить)*. Негодяї, сволочі... У мене нерви, як струни! Ти думаєш, я не бачив, як ти з мене насміхався... Кашляє, кашляє...

Рахіль. Ти сам сволоч... Твій тато завжди мав любовниць, і ти такий же ж... Іди, щоб тебе не бачити... Хто тебе сюди звав? Ти сам дзвонив кожен день, питав, коли Віля приїде... Що ти нам треба... Навіть коли я сиджу в уборной, я про тебе не думаю...

Макзаник. Коли мені треба буде, я піду... Нехай ваш Віля не думає, що тільки він один людина, а всі довкола нього клопи... Він був дурак і лишився дурак... Ось він показав себе зараз у всій красі. *(Швидко виходить, грюкаючи дверима)*.

Рахіль. У голові щоб йому стукало... Вілю, чого ти йому не відповів? Він тобі сказав „дурак”, треба було сказати — од дурака слишу... Чого ти так зблід, Вілю, чого ти переживаєш? Що, ти не знаєш Макзаника, це ж ідіот... Його весь Бердичів має за ідіота.

Злота. Боже мій, Вілю, ти себе щось погано почуваєш? Може, ти ляжеш, а я тобі дам чаю в постель?

Рахіль. Таке горе... Це твоя ідея, Злотеле... Я сказала — він тут не треба, а ти кажеш, треба запросити, невдобно... Макзаник просить... Він просить... Щоб він уже собі смерті просив...

Злота. Вона від мене куски рве. *(Плаче)*.

Віля (*підводиться*). Може, справді мені сьогодні поїхати? Я ще встигну на козятинський поїзд, а вночі з Козятина багато поїздів на Москву.

Злота. Як це їхати? Щось я тебе не розумію. Ти ж тільки приїхав, ти не був п'ятнадцять років. (*Плаче*).

Віля. Але я вас побачив, побув день... Досить...

Рахіль. І за те, що Макзаник сказав тобі „дурак”, так ти хочеш поїхати? Дивись-но, Злота плаче. Я тобі зараз розкажу, так ти зрозумієш. Тут у Житомирі є один, так його ім'я Ізраїль. Так його всі звуть „Агресор”. Так він сміється. А ти переживаєш, що Макзаник сказав тобі „дурак”.

Віля. Він сміється? Тоді інша річ, тоді я просто погуляю по Бердичеву.

Злота. Вілю, куди ти йдеш? Таж пізно, дощ починається.

Віля. Я маю парасольку. (*Виходить*).

Рахіль (*кричить навздогін*). Тільки не сварися з гоїм тут у дворі... Ти собі поїдеш, а нам з ними треба жити... Злото, ти не переживай, не переживай... Цей Віля завжди був розкручений... Цидрейтер... Мишігінер... Самашечий...

Злота (*кричить*). Ти і твої діти самашечі. (*Плаче*).

Рахіль. Злото, щоб тобі викрутило рота... Він пішов, так я винна... Таке горе... Діти мої їй не подобаються... Діти... Макзаник таки має рацію, хоч він ідіот... Що, я не знаю, що Віля сміється з мене, з моєї Люсі, з моєї Рузі, з Марика, з Гарика, з Петі, з Алли, з Лади, з усіх... Тільки він розумний... Але де він працює, невідомо, і яка в нього зарплата — невідомо, і хто він такий — невідомо... Моя Люся таки правильно про нього каже...

Злота. Твоя Люся така сама, як твій муж Капцан... Вона мовчазний собака, собака із закушеним ротом...

Рахіль. Ти сама собака... Мій муж їй не подобається... Треба було мати свого мужа...

Злота (*кричить, плаче*). Ти кажеш, що в тебе муж, а в мене не було... Якби я хотіла, я б мала мужа... Но я мусила годувати маму й тата, вони були хворі... (*Дзвонить телефон*). Ой, щось мені погано, щось мені шпигає серце, щось мені схопив живіт...

Рахіль. Ну, йди на відро... Тихо, це Житомир... Німа щоб ти стала... *(Бере трубку)*. Дівушка, льо... ето Житомир? Да, я заказивала... *(До Злоти)*. Іди на відро... Тихо... *(У трубку)*. Люся... Драсьті... Ой, я без дітей не можу, я кожний вечір дзвоню, ти ж бачиш... Ой, я тільки що мала... Віля приїхав, так прийшов Макзаник і сказав йому „дурак”... Чого ти смієшся... Так Віля побілів, як стіна, і хоче їхати назад у Москву... Нічого... Слава Богу... Так він добре виглядає, в нього гарне пальто... Він привіз лимони, так десять він дав мені, а шість я взяла так, може, я візьму ще кілька... Я приїду, так я привезу вам лимони... Злоті не можна, у неї кислотність... Так він добре виглядає, но де він працює і яка в нього зарплата, коли я знатиму, так я тобі скажу. *(Сміється)*. Він пішов гуляти, цей йолд... А Злота на відро... Що у вас? Що чути? Ти, мабуть, ходиш боса... Відвари дітям кусочок курки, я приїду, я привезу ще кури... Лада, щоб мені було за неї, як вона?.. Але про Вілю ти не розкажуй манси у Житомирі... Дай Ладоньку... Драстуй, моя солодка дівочка... Як баба тебе вчила стіхі? От а йолд а капелеш... Має дурень капелюха... Мит ди ланге пеєс... І довгі пейси... *(Сміється)*. Ось він іде, цей йолд... Цілую тебе, щоб мені було за тебе... Ні, це Рузя і Мідя прийшли... Я цілую... Я завтра подзвоню... *(Кладає трубку)*.

Входять Рузя і Міля. Рузя дуже посивіла, погладшала й стала схожа на Рахіль.
Міля, навпаки, схуд, його рука перев'язана.

Рузя. А де Віля?

Злота. Він пішов трохи погуляти.

Рузя. У такий дощ гуляти?

Рахіль. Ну, так він гуляє у дощ, що можна зробити... Ой, я тобі скажу, Рузю, я залізна, що я все це витримую...

Злота. Я не можу жити... *(Плаче)*.

Міля. Не треба сваритися, головне—здоров'я...

Рахіль. Як твій палець?

Міля. Який палець? Пальця нема.

Рахіль. Я питаю, як рука.

Міля. Ние... От сьогодні дощ, так вона ние особливо, і палець, хоч його нема, теж ние.

Рахіль. Що пише Марик? Що пише Гарик? Щоб мені було за їхні кістки.

Рузя. Слава Богу, все гаразд... Марик скоро має получить квартиру, а Гарику я послала посилку.

Рахіль. Злото, куди ти йдеш?

Злота. Вийду на балкон, може, Віля надійде.

Рахіль. Самашеча, хочеш простудитися... Ой, я залізна, я вже не можу... Віля посварився з Макзаником, так він хоче поїхати... Що я винна... Я сказала, Макзаника не треба запрошувати, а Злота хотіла.

Злота. Ти все кажеш, як тобі вигідно.

Міля. Цей Макзаник до ювілею надіслав мені стіхі... „Лічно вас поздравіть рад, должен вам прізнацца, што вам на від не шестьдесят, а трі раза по двадцать”...Так потім я з'ясував, що Макзаник посилає ці вірші всім ювілярам, тільки міняє цифри... Так хіба можна на нього ображатися...

Рахіль. А що я кажу, на ідіота не можна ображатися... Но Віля, Вілечка... Віля такий гіркий, як жовч... І не можна сказати, Злота кричить... Він посварився з Макзаником, так він хоче поїхати... А Злота плаче.

Міля. Взрослий человек, а поводится, як мальчішка. Ви пам'ятаєте, як я колись прийшов з товаришем, а він був п'яний і вдарив мене в око... Мало що може статися...

Рахіль. Це було у 56-му годі... Я добре пам'ятаю.

Міля. Так я з ним місяць не розмовляв, а він ходив за мною і просив пробачення. Ось як треба поступать.

Рахіль. Ой, Боже мій... Що далі, то нам трудніше жити разом... Дві старухи... Якби вже знайти якийсь хороший варіант і поміняти вашу кімнату і наші дві на окрему двокімнатну квартиру з удобствами...

Злота. Я скоро помру, так тобі буде легше.

Рахіль. Ша, Злото, он Віля йде... Злото, знайшлася твоя пропажа... Злото, ти сиди, я відчиню. *(Рахіль іде й вертається з Овечкісом, убраним по-столичному, в окулярах).*

Овечкіс. Вибачте за пізнє вторгнення, мені потрібен Віллі Гербертович.

Рахіль. Хто?

Овечкіс. Віллі Гербертович.

Злота. Ну, Віля потрібен... Він пішов погуляти, заходьте, прошу, сідайте.

Овечкіс. Дякую. Нас колись знайомив Бронфенмахер. Кілька років тому, коли я сюди приїздив. Але я не знав, що ви родичка Віллі Гербертовича.

Рахіль. Я пам'ятаю... Ви у Билі зупинилися?

Овечкіс. Так, у Билі Яківни. Приїхав до Києва у відрядження, дай, думаю, навідаю.

Злота. Хочете чаю?

Овечкіс. Дякую, я чай майже не п'ю...

Злота. Що ви кажете... А я без чаю не можу...

Рузя. Ой, я була у Москві, так там усі ходять із собаками. Такі гарні собаки... У Бердичеві я не бачила таких собак... Ви теж маєте собаку?

Овечкіс. Маю.

Міля. Я люблю німецьку вівчарку. Бойовий собака, може захистити хазяїна. Його варто кормить... У вас вівчарка?

Овечкіс. Ні, у мене доберман-пінчер.

Рахіль. Як? Боберман-Пінчер? Що ти скажеш, Злото? У Москві вже собаки мають фамілії, як люди... У мого покійного брата був собака, так його звали Шарик... Він із ним тільки по-єврейському балакав. Він йому казав: Шарик, штел зех ін угол... Значить, Шарик, ставай ив угол... Він ішов і ставав... По-руські він не розумів.

Овечкіс. Шарик цілком російське ім'я... Дивно, що він розумів тільки по-єврейськи. *(Сміється)*.

Міля *(сміється)*. Ну, теща, ви даєте... *(До Овечкіса)*. Ну, люди все життя прожили в Бердичеві... А як воппе Москва?

Овечкіс. Стоїть на своєму місці.

Міля. А як „Аннушка”, як „Букашка”? Я маю на увазі кольцевіє трамваї.

Овечкіс. Скажу щиро, я трамваєм не користуюся, в мене машина.

Рахіль. Там у Москві багато хто має машини... А як Віля живе? Ви у Москві часто бачитеся?

Овечкіс. На жаль, ми в Москві не були знайомі... Справді безглуздя: приїхати з Москви до Бердичева, щоб познайомитися...

Злота. Вам про нього Биля розповідала?

Овечкіс. Чому Биля? Я в Москві про нього багато чув.

Рахіль. А що трапилося?

Овечкіс. Трапилося? Саме трапилося... Може, саме трапилося... Тому мені й хочеться познайомитися з цією людиною.

Рахіль. Щось я вас не розумію. Він працює, у нього хороша зарплата? Ми ж нічого не знаємо, він нам нічого не розкажує.

Овечкіс. Віллі Гербертович користується авторитетом у нашому колі...

Рахіль (*дивиться, витріщивши очі, підперши щоку долонею, стенає плечима*). Ну, нехай усе буде харашо.

Злота. Дай вам Боже здоров'я за такі гарні слова. Я завжди казала, що люди лопнуть од заздрощів, дивлячись на нього. (*Плаче*).

Рахіль. Злото, чого ж ти плачеш? Ти ж чула, що все вже харашо. (*До Овечкіса*). Отак ми живем... Що вдієш, старі люди... Пенсіонери...

Рузя (*повільно говорить, дивлячись поперед себе*). Тепер таки багато пенсіонерів... Якби я на власні вуха не чула і на власні очі не бачила, я б нікому ніколи цього не розказала. Один лежав у лікарні, так прийшла комісія й сказала, чому так багато пенсіонерів займають ліжка.

Міля. Я скажу чесно: простому человеку, простому рабочему таки погано, чи він пенсіонер, чи ні... Ось я на бюлетені... Прийдеш до завкома, так він тебе облає і ти підеш ні з чим.

Рузя. Завком у нас таки грубий. Я працюю в електромонтажному цеху вже десять літ, мій муж у відділі технічної інформації — вже двадцять літ, але що в завкома не попросиш, він відмовляє... Він каже: звідки я візьму, що я, подоюся?..

Міля. Він таки грубий.

Рузя. А якби ви бачили жону завкома. Ніхто вона, ніхто. Але вона жена завкома. Піде в гастроном — найкращу ковбасу, конфети... Міля бачив, яке м'ясо їй дали.

Міля. А він нікому нічого не робить... Ну, ходімо, Рузю, вже пізно.

Рузя. Да, ми підемо... Добраніч. *(Ідуть)*.

Овечкіс. Я завтра вранці їду, а мені хочеться познайомитися з Віллі Гербертовичем. Ви не заперечуєте, якщо я ще посиджу?

Злота. Сидіть, сидіть... Може, вам включити телевізора? *(Вмикає)*.

Рахіль. Злото, тільки зроби тихше, я хочу подзвонити на почт. *(Набирає номер)*. Будьте добри, вчора ввечері в полдвенадцатого позвонілі із почти і сказали, што я два рази звоніла по одному талону, номер восьмдесят четьре... Нет, дорогая моя, в полдвенадцатого я звоніть не могла. Я ложусь после последних известий по телевизору, после передачи "Врем'я"... Жалко шестнадцать копеек... А вейтек вам... Я вам не дам лишнее... Я пенсионер... У меня шестнадцать копеек это один хлеб... Я позвоню начальнику... Што ви бросілі трубку? *(До Овечкіса)*. У вас у Москві теж такі телефоністки? Ой, це ужас що за телефоністка... Такий ужас, що нема примера... У вас теж такі єсть?

Овечкіс *(посміхається)*. Різні є.

Злота. Ось, здається, йде Віля.

Входить Віля.

Віля. Дощ, але повітря гарне... Я обійшов увесь гóрод, був за Греблею... Виявляється, башню знесли... Гóрод, як без носа.

Рахіль. Вона дев'яносто год стояла. Болячка на них... Її не могли зняти, так воєнніє її взорвали.

Злота. Ось до тебе прийшли.

Овечкіс. Дуже радий познайомитися. Багато про вас чув у Москві, але дивно, що зустрілися ми в Бердичеві... Овечкіс Авнер Ефраїмович...

Віля. Дуже приємно. *(Сідає).*

Овечкіс. Ну, як вам Бердичів?

Віля. Бердичів? *(Дістає блокнот, читає).* „Уездный город Киевской губернии на реке Гнилопяти. По переписи 1897 года 80 процентов евреев. Селение Беричиков, входившее в состав Литвы, упоминается в акте 1546 года. В 1793 году присоединен к России в качестве местечка Житомирского уезда Волынской губернии”.

Овечкіс. Це словник Граната?

Віля. Так... Але от я нині ходив під дощем, дивився й думав... Я не був тут п'ятнадцять років, я ходив і думав — що є Бердичів? І я зрозумів, що Бердичів це потворна халупа, збудована з уламків великого храму для захисту від холоду, і дощу, і спеки... Так завжди чинили люди під час катастроф, загибелі кораблів, коли вони будували собі на березі халупи з уламків своїх кораблів, під час землетрусів чи пожеж, коли вони будували халупи з уламків зруйнованих чи згорілих будинків... Те саме відбувається й під час історичних катастроф, коли людям потрібне місце не для того, щоб жити, а для того, щоб вижити... Вся ця потворна халупа Бердичів людині, що приїхала зі столиці, дійсно видається купою мотлоху, але почніть розбирати це частками, і ви побачите, що заплъовані, облиті помями сходи, котрі ведуть до перехняблених дверей цієї халупи, складено з прегарних мармурових плит минулого, якими колись ходили пророки, на яких колись стояв Ісус із Назарета... У столичних квартирах ви ніколи цього не відчуєте.

Овечкіс. Усе, що ви кажете, дуже цікаве й поетичне, день-два ще можна перебувати тут, у цій халупі, але потім хочеться піти, втекти, сховатися. Принаймні в мене таке почуття. Невже вам не хочеться відокремитися від усього цього?

Віля. Найбільше щастя людини — це можливість особистого відокремлення від того, що їй неприємно. А не мати такої можливості — найбільше лихо. Але особисте відокремлення можливе лише тоді, коли нація скріплена внутрішніми зв'язками, а не зовнішніми загорожами. Росіянин може особисто відокремитися від неприємних йому росіян, англієць — від неприємних йому англійців, турок — від неприємних йому турків. Але для євреїв це питання майбутнього. Доти, доки ми скріплені зовнішніми загорожами, а не внутрішніми зв'язками, я не можу внутрішньо відокремитися від Макзаника.

Овечкіс. Хто це — Макзаник?

Рахіль (*із сусідньої кімнати*). Це один бердичівський дурень.

Злота. Рухл, ша... Дай людям поговорити...

Віля. Однією з головних ознак будь-якої несаможиттєвості, зокрема національної несаможиттєвості, є надання надмірної ваги чужій думці. Звідси панічний страх перед тим, що про нас подумають у зв'язку з тією чи тією подією, що про нас скажуть... Звідси суто міфологічний страх перед дитячо-мавпячим прізвиськом „жид”... Цей страх — наслідок надання надмірної ваги чужій думці... Навчіться нехтувати чужою думкою — ось одне з національних завдань... Усі нації, що досягли історичної сталості, в минулому і в сучасному чинили саме так.

Овечкіс. Говорите ви цікаво, але чи не закликаєте ви до національної обмеженості?.. Адже ми з вами люди іншої культури, іншої мови, іншого світогляду...

Віля. Можна зректися своїх ідеологічних переконань, але не можна зректися власного носа... І якщо ідеологічний перекинчик виглядає непорядно, то національний перекинчик до того ж виглядає ще й смішно. (*Пауза*).

Овечкіс. Вибачайте, але те, що ви проповідуете, мені глибоко чуже... Мої батьки були російські інтелігенти, мій дід був російський лікар і лікував російських селян, за що вони його палко любили... Я ніколи не думав, що ви людина подібних поглядів... Проповідь національного відокремлення у сьогоднішньому світі — це нісенітниця.

Віля. Я нічого не проповідую... Я радше не проповідую, а сповідаю... Я вважаю, доки не буде відновлено внутрішні зв'язки, не можуть бути знищені багатовікові зовнішні загрози. Це все самообман... А лише коли буде знищено зовнішні загрози, зійде над нами і над народами, що серед них ми жили відокремлено віками, зійде спільне сонце і ми разом поснідаємо великодніми крашанками з мацою...

Овечкіс. Так, не сподівався, що ви людина таких поглядів... Мені завжди був чужий націоналізм... Але я сподіваюся, що в Москві ми побалакаємо не так плутано... Ось моя візитна картка... На все добре.

Злота. Ви вже йдете?

Овечкіс. Час... На все добре... (*Йде*).

Рахіль. З цим ти теж посварився? Що він тобі лишив за картонка? *(Читає)*. Овечкіс Авнер Ефраїмовнч, доцент... Задуха в паровозі...

Злота. Чому він посварився? Я ще такої людини не бачила... Ти ж чула, що цей доцент про Вілю найкращого мненія... Він прийшов і таке про тебе тут розказував, він каже, що ти у Москві большой человек і він спеціально прийшов з тобою познайомитися... Він таки розумна людина?

Віля. Він ідіот...

Злота. Ідіот? Як це ідіот, коли тут написано „доцент”... Що значить — ідіот? Він про тебе такого хорошево мненія, а ти кажеш на нього ідіот... Ти і Рахіль таки схожі.

Рахіль. Ми таки з Вілею схожі... Це у Злоти всі хороші... Цей Овечкіс приїхав кілька год тому, але я не хотіла йому нагадати... Ін ді вайсе ейзелех... У білих штанцях... Да... Епес а вейдел... Це якийсь хвіст... Чуєш, це другий Макзаник, хоч він пишеться доцент... На Макзаника теж кажуть, що він інженер, а що він кінчив... Він кінчив в уборной і знає ізвініте за вираженіє... Що, я не полімаю... Для того, щоб писати стіхі, треба кінчити якісь хороші інститути, а він кінчив бердичівський технікум...

Злота. Ай, ідуть вони всі к чорту... Давай включимо телевізора і будемо пити добрий чай з добрими коржиками, з варенням і пирогом... Хочеш чай?

Рахіль. Чого ти його питаєш? Звісно, він хоче... Цього телевізора я взяла ив разсрочку... Коли вони тут жили, так Міля не давав Злоті дивитися телевізор.

Злота. Ти ж хочеш поміняти квартиру і знов із ними жити...

Рахіль. Ай, моя сестра, щоб ти мені була здорова... Я залізна, що я тебе терплю... Буду я з ними жити чи не буду, ще побачимо. Ти ж полімаєш, я люблю Мілю... Вілю, ти пам'ятаєш, як у 47-му годі Міля став тут у дверях *(підводиться, стає у дверях)* і сказав *(мінє голос під Мілю)*: тепер ясно, куди мої деньгі йдуть. На годування тьотушек і плем'яника... *(Знов сідає до столу)*. Ти пам'ятаєш? Ти тоді малий був... Ой, вей з мір....

Злота. Рухл, дай спокійно попити чаю. Міля тепер дуже змінився на краще.

Рахіль. Так, він змінився... Він має лежати паралізований і питати, що робиться надворі. *(Сміється)*. Чуєш, він і Рузя тижнями не розмовляли між собою... Тепер вони прийшли разом, а проший тиждень вони не розмовляли... Вони не розмовляють, а сплять разом... *(Сміється)*.

Злота. Хоч який би він був, а Рузя його любить.

Рахіль. Ой, ді шмоте кер ци дим тухес... Чуєш, Вілю, ця ганчірка від цієї задниці... Якщо я скажу, так це сказано... Тут год із вісім тому був празнік у День Победи... Так Маматюк, що він уже лежить у землі, нехай собі лежить на здоров'я, так цей Маматюк почав кричати, що у братській могилі лежать усі нації, крім жидов... Так я йому дала — „жиди”, він синій став... Тоді Овечкіс, що він приходив тепер сперечатися з тобою, і Бронфенмахер, що він хотів носити через мене помії, і Биля, що вона дує від себе, сказали на мене, що я скандалістка...

Злота. Давай краще дивитися телевізор... Слухай, цей артист чогось так кричить...

Рахіль. Коли цей артист приходить додому, так йому болять у горлі. Правда, Вілю? Ой, це тяжка робота...

Злота. Що це за передача, Вілю?

Віля. Це Шекспір... Гамлет...

Злота. Дивись, яка риба на столі... *(Сміється)*.

Рахіль. Ах, я б їла кусок риба...

Злота. Як це все составляють? Мабуть, викручують собі голову... *(Сміється)*.

Рахіль. Хороша каструля... Тобі ця передача подобається, Вілю?

Віля. Ні.

Рахіль. Ну, давай переключи на останні новини... Хороший телевізор... Міля думає, що я йому дам цей телевізор... Я йому можу дати від рабина яйця...

Злота. Боже мій, які вираження, мені темний сором за твої вираження... Ти таки бальшой грубіян.

Рахіль. Нічого, нехай я буду грубіян... Я йому можу дати, ти ж розумієш... Ні, буфет я їм обіцяла, і цю шафу, але своє ліжко я їм не дам... Ой, моє ліжко, воно коштує мільйони, коли я в нього лягаю... Я їм досить давала, і все одно, що нічого... Вони все одно невдячні... Було вря, коли вони жили в його мамі, болячка її батькові, де він лежить у землі перевернутий...

Злота. Ой, вей з мір... *(Сміється)*.

Рахіль. Да... Так їм було далеко ходити на обід із заводу... Так ми їм варили тут обід... Так Злота йому подала, так він їй сказав — „не подавайте, мені гидко, коли ви подаєте...” Чого ти смієшся, Злото... А тепер вони з Рузею прийшли, і Міля був такий голодний, я ж бачила... Але що значить — голодний, він би з'їв коняку... Але я йому нічого не дала. І завжди, коли він прийде, у мене для нього стіл буде голий, як задниця без штанів...

Злота (сміється). Це з першого дня так... Вони одне з одним воюють уже двадцять сім літ... Ти пам'ятаєш Рузина свадьба?

Віля. А де Пинчик?

Злота. Ой, що ти згадав про Пинчик... Пинчик таки був на Рузина свадьба.

Рахіль. Що мені цей Пинчик? Я його в моєму житті, може, тричі бачила... Хто він мені такий? Троюрідний гудзик від штанів...

Злота (тихо). Про Пинчик не можна говорити, він поїхав в Ізраїль з усіма дітьми... Коли ти його бачив на Рузина свадьба, після фронт він був майор... А потім він уже був полковник і в Ріге мав харошу квартиру. Так він усе кинув і кудись поїхав...

Рахіль. Ай, що ми будемо про нього говорити... Я про нього не думаю, навіть коли сиджу в уборной... Нехай їде... Я ніде не їду... Нехай їдуть ті, в кого бальшіє деньгі... Я люблю Бердичів... Ой, вей з мір... (*Зітхає*). Я маю моя пенсія од Советской власті.

Злота. Ой, дивись-но, дивися по телевізору... Що це так багато людей?.. Що, вони щось купують?

Віля (сміється). Це мітинг показують... Борьба за мір...

Рахіль. Борьба за мір... А що нового кажуть у Москві? Раніше казали: у Москві є три знаменитих євреї. Один мовчить, другий говорить... Ні, не так... Один пише, другий говорить, а третій мовчить... Пише Ілля Еренбург, говорить диктор Левітан, а мовчить Кагановіч... Що, ти думаєш, я не розумію, я йолд... Я в партії з 28-го года... Я ще пам'ятаю, як писали у газеті: Ленін, Троцький, Луначарський строят мір по-пролетарські...

Злота. Завтра на базарі треба купити два свіжі бурачки, я хочу варити борщ.

Рахіль. Споц з тобою... Ти мені не кажи, що купувати, я без тебе знаю.

Злота. Так вона не дає мені рота відкрити... У Срединей Азії я була здорова, так я сама ходила на базар... Я пам'ятаю, там був Куриний базар. Капан базар... Коли я підходила й питала: ніч пуль... Мені відповідали: бір сум... Так я казала: їх зол азой висин фин дір... Щоб я так про тебе знала... *(Сміється)*. Ой, Вілю, у Срединей Азії ти сказав, що хочеш вінегрет... Я взяла олівця й підрахувала, скільки коштують бурачкн, і морква, і огірки, і п'осне масло, і сіль, і все разом. І вийшло, що вінегрет мав коштувати п'ятсот рублів? Хіба собі можна було таке дозволити? Но завтра я тобі зроблю хароший вінегрет...

Рахіль. Ось уже кінчилися останніє ізвестія, ось уже спорт. Ось уже ця жєнщина вийшла розказувать про спорт. Коли нікого немає, ми двоє, і вона виходить розказувать про спорт або ще мущина є, що він розказує про спорт, ми виключаємо телевизор і лягаємо спати... Спорт мене не інтерєсує, а завтрашню погоду я побачу у вікно... Дивися, Злото, вона в тій самій кофточці. Більше вона не має...

Злота. Ця ось, що вона говорить про спорт, схожа на Марикову Надю. Я до Марикової Наді нічого не маю. І до Гарикової Наді теж нічого не маю.

Рахіль. Усі наші невістки із села, селянки. Жодної, щоб її отец був доктор. Ах, краще б уже Гарик одружився з Лушиною Тінкою. Ти знаєш, Вілю, де тепер Лушина Тінка? В аспірантурі в Москві. Мама у неї сволоч, паршива уборщца, мала Тінку від німця, а Тінка в аспірантурі. І яка вона вродлива, якби ти бачив... Гой усі годá має щастя.

Злота, Я до Марикової Наді нічого не маю. Вона очєнь всжлівая дама.

Рахіль. Дама... А гоє... Селянка із села...

Злота. Ну, то й що таке, вона із харошої сім'ї... Отец у неї дуже хароший... Його звуть Іван Іванович. Коли він тут був, він сидів зі мною і розмовляв. Він розказав мені свою автобіографію... Коли він був маленька дитина, так їх було вісім дітей, і його віддали пану служити у двір. Він був батрак. Потім, коли почалася революція, йому вже було дванадцять-тринадцять год. Він поступив у комсомол, но не знав жодної букви, його відправили на железну дорогу. Він був способний. Його видвінули. Він получив два ордєни Леніна. І сказав: коли у мене будуть діти, вони получают висшее образование.

Рахіль. Злото, не говори з повним ротом... Сидіти з тобою за столом, так може знудити... У тебе все падає з рота...

Злота. Ну, отак вона рве від мене куски...

Рахіль. Ти чуєш, я рву від неї куски... Злота ж у раю, і для неї це нічогісінько. Я з астмою тягаю ті ще сумки, я все заношу. Чи Рузя приносить, коли Рузя має час... Злота у раю, їй усе заносять додому, но вона це не визнає, їй ще не подобається, вона ще влаштовує мені скандали, чому я погано купую. Чому дорого... Іди сама на базар...

Злота. Ну, отак вона на мене наговорює... Я така хвора, я вже не можу працювати... Я вже ледве хожу... *(Плаче)*. Тут, у квартирі, я нічого не маю. Я тільки маю швейну машину, і ці два стільці мої, і ліжко, і за півшафи я заплатила. А холодильник її, телевізор її. Мені невдобно дивитися телевізор, я не маю звідки дати їй за телевізор половину.

Рахіль. Самашеча... Що я, Міля, що він закривав перед тобою телевізор... Я тобі щось кажу? Дивися собі на здоров'я... Ой, Вілю, я залізна, що я від неї витримую. Таж можна прожити тихо, мирно ці трошки років, що лишилися... Що б там не було, Вілю, та аби ти любиш свою квартиру і свою жінку... Я свою квартиру люблю, а свого життя я не пам'ятаю. *(Зімхає)*. Злото, ти знаєш, хто мені цієї ночі снівся? Цолек Мардер мит ди криве фіс... Цолек із кривими ногами, що він був директором Торгсін у 25-му годі... Чого він мені наснився? Коли я сиджу в уборной, так я про нього не думаю.

Злота. А мені прошла ніч Фаня наснилася, що вона повісилася у день Рузиної свадьби. Ти пам'ятаєш, Вілю? Її муж був гой. Він її дуже бив. Спочатку він її ховав од німців, він її спас, а потім він їй кричав „жидовская морда” і бив, а дітям кричав „жиди”. Но його теж нема. Він їхав на мотоцикл і убився к чорту.

Рахіль. У день свадьба, коли вона повісилася, він прибіг голий по снігу, з дитиною на руках... Ця дитина уже в армії. А Зоя, Люсіна подруга, не за єврея заміж не хотіла вийти. Тут один хороший хлопець за нею ухажував.

Злота. Ця Фаня стоїть мені перед очима... А Стаська, ти пам'ятаєш, полячка знизу... Так прийшли й її арештували... Вона жила на чердаку, бо вона не мала квартири... Десь вона далеко вислана.

Рахіль. Ой, що я буду про неї думати... Коли мій муж лежить у землі, і наш молодший брат Шлойма у землі, і Віліні батьки у землі, і Сумер у землі... Ой, Сумер... Тепер уже можна розказати... Тут був Перель, председатель артелі, так він Сумера не любив, бо Сумер знав, що цей Перель бере хабарі... Нічого... Так коли Переля зняли, Сумер купив вінок і вночі поставив його коло Переля дому. Перель вийшов із дому і бачить вінок із написом „Вечная память Арону Михайловичу”. *(Сміється)*.

Злота. Ой, ой, ой...

Рахіль. Що таке?

Злота. Щось мені штрикнуло у голову...

Рахіль. Он, Вілю, я залізна... Злото, що ти тримаєшся за голову... Ти мені не делай номерá... Ти ж бачиш, що від людини нічого не остається. (*Зімхає*). Тільки запах, якщо вона полежить зайвий день...

Віля. А Луша де працює?

Рахіль. Чорт її знає, десь уборшіца.

Злота. Луша кормить коза. Я їй завжди збираю лушпайки од картошкі.

Рахіль. Злота їй збирає лушпайки, а вона Злоті кричить: „ти труп”, і до мене біжить із дрючком, і кричить „жиди”... А потім вона приходить миритися і каже, що вона за мене молиться у церкві... Вчора вона підійшла до мене у дворі, обійняла мене і каже: я більше не буду з вами сваритися, у гóроді кажуть, що ви хороша людина... Я їй відповідаю: до мене чіплятися може тільки самашечий... Вона мені каже: Рахіля, я за твоє здоров'я буду молитися у церкві, бо за ворога полагаєцца по нашій релігії молитися. А я їй кажу: я в Бога не вірю... Я тільки вірю у день народження і у день смерті.

Злота. Що значить, вона біжить до тебе із дрючком... Треба визвать міліцію.

Рахіль. Мені міліція не треба, я сама міліція. Всі годи я сама себе захищала. Тільки від дітей своїх я не можу себе захистити. Рузя, коли вона була вагітна Мариком, роздерла на мені сорочку, а Гарик, коли він хотів женитись на Тінка, розірвав на мені халат. А більше ніколи у своєму житті я подертої білизни не мала. А Билечка, що її муж має всі буфети на жєлезной дороге, коли приходить до Злоти міряти й роздягається, так у неї подерта білизна, їй на білизну не вистарчає, така вона смердюча...

Злота. Вона тільки хоче, щоб я сварилася із Биля. Хто у нас іще залишився? Мало ми пережили... Ти пам'ятаєш, коли був погром, а ми лежали попід стіною й ховалися од ці красні ковпаки, і денікінци, і другі бандити... Тоді бомб не було, но були кулі... Ой, і куска дров не можна було дістати, ми не палили, але ми всі були здорові й молоді... У тата нашого були великі ботінки, я їх узула і пішла шукати дрова і хліб... Ти пам'ятаєш дідуся?

Віля. Пам'ятаю.

Рахіль. Ой, коли він помирав у Середній Азії, так він був задоволений, що ця земля, де він буде лежати, схожа на Палестину... Він був релігійний.

Злота. Пекарі, які пекли тоді хліб, були бідні, а стали багаті, бо хліб коштував дорого. Навіть у кого був капітал, теж не мали де купити... Я взяла мамину хустку і поміняла її на повний мішок пшона... Шлойма наш, що його потім убили на фронт у 42-му році, був найменший, маленький... Але на Пісках був ліс, називався "маленький лісочок", і ми ходили всі і рубали гілки, і Шлойма теж ходив. Але ми всі боялися красні ковпаки. Це такі бандити. Окрім красні ковпаки, вони ще пелерини носили... Це було у 18-му році. Ми чуємо крики, відчиняємо віконниці, дивимось: навпроти вийшли красні ковпаки, грабували.... А на другий день знову мінялася власть.

Рахіль. Злото, не кричи так. У тебе залізний голос.

Злота. Ну, вона не дає мені слова сказати... На Пилепилер гос, на Белопольская вулиця, потім на Малая Юрідіка, за Греблею, і скрізь люди бігали і кричали „гвалт”! Но коли увійшли поляки, вони різали євреям половину бороди... Всі євреї ходили з половиною бороди... *(Сміється)*. Вони хотіли обрізати татові борода, я почала кричати, і поляк не обрізав, але хльоснув мене нагайкою... У всьому горіді Бердичеві був гвалт. Цю ніч дуже багато вбивали людей... Були багаті, що вони мали деньгі і повтікали у Київ. Но коли у нас нагорі, там, де ми жили, був Совет рабочіх, крістьянскіх депутатів, тоді стало легше, укріпилася трохи власть. Туди без мандата не пускали. Там були Фаня Ніренберг і Котік Ніренберг... Ну, його звали „Котік”, таке ім'я... Вони були великі багаті, а потім стали большевікі. І були Стадніцкіє, три сестри, їхній отец держав на Житомирській фірму „Гуталін”. Одна була есерка, одна большевічка, а одну вбили... Ой, як вони виступали на зборанні... Я цілими днями сиділа на зборанні, мені було цікаво все знати... Мене пропускали. Коли появилася Совет рабочіх, крістьянскіх депутатів, так уже стало трошки тихо.

Рахіль. Вона зі своїми історіями...

Злота. А чому не можна це розказувати? Що, я анекдоти розказую? Я це бачила на власні очі.

Рахіль. Я все життя не любила анекдоти... Ти у Москві розказуєш анекдоти?

Віля. Розказую.

Рахіль. Розказуй, розказуй, так ти залишишся без куска хліба... Я анекдоти не любила, але що ти думаєш, я йолд, я нічого не помімаю... Тут у нас був у Бердичеві Свінарец. секретарь горкома, що коли була реформа у 47,-му році, так він покрит борг старими деньгами, щоб не віддавати новими. Так тепер він на

пенсії. Ти би бачив, який у нього двухетажний дом, які мебелі із Чехословаччини. І сину він побудував дом. А Ленін витягав із кишені куски хліба і їв їх... Кабінет у Леніна був красивий, но що було в тому кабінеті? Він і кицька. Коли Ленін лежав хворий, так Крупская читала йому дитські казки... Що ти думаєш, я дурна, я не розумію... Я пам'ятаю, що коїлося тут у 29-му році під час колективізації. І коли у 37-му році Капцана мали арештувати, так він швидко звільнився з роботи і поїхав до Чуднова. *(Дзвоник у двері)*. Що то за самашечий ще йде? Злото, ти сиди... Я завжди боюся, що вона піде відчиняти двері. й зачепиться, і собі щось поб'є.

Віля. Я відчиню. *(Іде й повертається з хлопчиком, який тримає в руках аркуш паперу)*.

Рахіль. Вуси, інгеле? Що таке, мальчик?

Хлопчик. Підпишіть.

Рахіль. Що таке я маю підписати? Я нічого не підписую.

Хлопчик. Підпишіть... Свободу патріотам Іспанії.

Рахіль. Що, що? Щось я не розумію.

Віля *(сміється)*. Ти повинна підписатися, щоб з іспанських тюрем випустили патріотів.

Рахіль. Так у вас у Москві теж ходять такі мальчики? У нас уперше... Хто тебе послав, мальчик?

Хлопчик. Учительница.

Рахіль. І мама тебе пускає так пізно ходити?

Хлопчик. Я не встиг удень зібрати всі підписи, я був на тренівці. Мені треба три будинки обійти.

Рахіль. А шейн інгеле... Гарний мальчик... Как твоя фамилия?

Хлопчик. Иванов.

Рахіль. Ой, це ж твій дедущка работает у промкооперации заготовителем скота... *(Сміється)*. Це Хаїма Иванова внук. Вілю, я тобі про них розказувала, про цю сім'ю... Це про ту, що приїхала з курорту.

Злота (*підходить з паспортом*). Я колись сама ходила на участок, а тепер мені ноги болять. До війни я вже у шість годин ранку була на участок.

Рахіль. Куди ти йдеш із паспортом... Ти думаєш, це вибори?

Злота. Як, це не голосування?

Рахіль (*сміється*). Вона звикла... Їй усе заносять додому... Навіть бюлетень для голосування їй заносять додому і коробку, куди його треба вкинути... А якби ти жила при капіталізмі, про тебе ніхто б не клопотався. Ти б сама мала йти на голосування.

Злота. Смійся, смійся... Я така хвора... Я ходила на вибори, у шість ранку я вже була на участок, а тепер я не можу...

Рахіль. Ні, щось мені ця історія не подобається... Я піду у двір до Дуні взнати, чи вона підписала.

Злота. Мальчік, на тобі коржики.

Хлопчик (*бере коржики*). Спасибі, бабушка...

Злота (*ображено*). Чому я бабушка? Я тьотя. Що ти мені кажеш „бабушка”... Я тобі дала коржики, а ти мені кажеш „бабушка”.

Рахіль (*Вілі*). Ось ти маєш... Ой, від неї неможливо витримать... Мальчік, ходім, я в сусідів узнаю... Якщо вони підписали, так і я підпишу... Ходім... (*Виходять*).

Злота (*дивиться на фотографію у своєму паспорті*). Ой, тут фотографія моя, може, літ із двадцять тому. Я дуже постаріла. (*Плаче*). Я нічого не можу їсти. Що б я не поїла, мені кисло у роті... Ой, якби ти мені не помагав і якби не Рахіль, я б давно була на тому світі... Рахіль дуже хороша, но вона занадто швидка...

Віля. Коли вона тобі купує, як і раніше, бере зайве?

Злота. Скільки вона там бере... П'ятнадцять-двадцять копійок... (*Сміється*). Вона інакше не може... Іноді вона мені позичає деньгі й хоче заробити на своїх власних деньгах... Ковбаса коштує два п'ятдесят, вона каже — два шістдесят... Чи за маргарин бере з мене лишні п'ять-шість копійок... Вона має виграти, це їй подобається... Но це ж моя єдина сестра, нехай вона дістає задоволення, на здоров'я... (*Сміється*). Вона думає, що я не розумію, скільки коштує ковбаса...

Повертається Рахіль.

Рахіль. Я таки не підписала... Нехай Дуня підписує, нехай усі підписують... Звідки я знаю, що це за патріоти Іспанії? Нехай із цією бомагою прийде хтось із ісполкома, тоді я підпишу... Що ти смієшся, Вілю?

Віля. Я не сміюся. *(Сміється).*

Рахіль. Смійся, смійся з мене... Ти хойзекмахер... Насмішник... З усіх він сміється... Сміється з Рузі, сміється з Люсі, з Петі, з Марика, з Гарика, з Алли, з Лади...

Злота. Боже мій, Боже мій, вона вже знов хоче крики...

Рахіль. Ша, Злото, які крики... Крім тебе, тут ніхто не кричить... Вілю, чого ж ти не п'єш чай? Поїж щось...

Біля. Я не голодний...

Рахіль. Не хочеш, так не треба...

Злота. Він заморився. Іди спати, Вілю... Зробити тобі на ранок котлети з курячого бейлека?

Рахіль. Хіба він знає, що таке бейлек?

Віля. Знаю. Я ж єврей. Бейлек — це біле м'ясо курки.

Рахіль. Ой, він таки знає... Ти іноді береш у столовой котлети? Ой, я люблю котлети із столовой...

Злота. Фе, вони ж робляться із свіной...

Рахіль. Ну, я не релігійозна...

Злота. Я теж не релігійозна, но свиняче мені смердить у ніс...

Рахіль. Вілю, а про що ти говорив із цим Овечкісом? Щось я не зрозуміла.

Злота. Що ти згадала, він хоче спати... Ідуть вони всі к чорту.

Віля. Про що я говорив? Я казав, що ви свою бердичівську домівку самі собі склали з уламків біблійного каміння і плит, як бродяги складають собі халабуди з уламків колись розкішних автомобілів і старих вивісок... А Овечкіс живе у чужих умебльованих кімнатах... Але незабаром весь Бердичів переїде теж у мебльовані кімнати, а біблійні уламки знесуть бульдозерами...

Рахіль. Так ви про квартирний вопрос із ним говорили?

Віля. Щось у цьому дусі... По суті, про квартирний вопрос.

Рахіль. Ти таки правий. Я таки хочу переїхати. Я не маю сили тягати відро з помями по сходах... Так Злота рве від мене куски... Вона каже, що вона хоче тут померти...

Злота. Ай, завжди вона хоче мене погано поставити перед людьми...

Рахіль. Ша, Злото, закрой пасть... Ти ж бачиш, Віля спати хоче...

Злота (*зітхає*). Ой, вей з мір...

Рахіль (*зітхає*). Ой, вей з мір... Кожний день має свою історію... Я тобі скажу, Вілю, що год для мене прожити не тяжко. Год пролітає, і його нема... А день прожити дуже тяжко... День так тягнеться, ой, як він тягнеться... І після кожного дня я мертва... Спасибі моєму ліжку, воно коштує мільйони... Я моє ліжко нікому не віддам... Ой, дис бет...

Злота. Що ти йому кажеш, ти бачиш, у нього злипаються очі. Вілю, йди спать. (*Віля виходить*).

Рахіль (*вимикає телевізор*). Давай, Злото, подцітаєм, скільки я тобі денег потратила... Що ти зітхаєш? Що тобі погано? Надвір ти не ходиш. Тобі навіть коробочку спічек додому заносять...

Злота. Рухл, перестань мене гризти...

Рахіль. Ша, Злото, голос, як у грущика... Таж Віля ліг спати... Щоб ти оніміла...

Злота. Вона робить мене з болотом нарівні...

Рахіль. На базарі все так дорого, і воппе все так дорого, так я винна. От зараз я почну подцітивать, ти знов почнеш кричати „гвалт”.

Злота. Говорить, і говорить, і говорить... Чіпляється і чіпляється...

Рахіль. Ша... Значить, пишемо: м'ясо — два рублі сорок п'ять копійок, огірки — шістдесят, капуста — п'ятдесят, буряк — двадцять, редька — десять, резка півня у різника — двадцять п'ять копійок... Маємо чотири рублі двадцять п'ять копійок... Це на базар... Потім магазин: ковбаса — два шістдесят, сьогодні ковбаса дорожча, масло — один рúбель п'ять копійок, маргарин — вісімдесят шість, сир — сімдесят,

хліб — тридцять дві, молоко — двадцять шість. Маємо п'ять сімдесят дев'ять... На, перевір... За ситро я в тебе не беру... На, перевір...

Злота. Нащо мені перевіряти, я не маю часу перевіряти... Я хочу зробити на ранок фарш для котлети...

Рахіль. Дай краще я швидше зроблю... Я не можу дивитися, як ти поцяєся і поцяєся коло м'ясорубки...

Злота. Я не люблю м'ясорубку, м'ясо не сочне, я буду м'ясо рубати сікачем...

Рахіль. Хочеш рубати — рубай... А на перше звари юшку з гуся... Крильця, пупки, цибуля, морква, трохи квасолі... Все є... Що, тобі не подобається, який гусь я купила? Щоб я мала такий год, який це гусь...

Злота йде на кухню, там чути грюкіт.

Рахіль *(злякано підхоплюється, біжить на кухню).* Тьху на твою голову, на твої руки й ноги, як ти мене злякала. Ти, коли щось не розбиваєш, так сама падаєш. Я тебе боюся сама лишити вдома.

Злота *(чути її голос із кухні).* Де б узяти ще, аби мені було п'ятдесят год, так я би краще ходила...

Рахіль. Зроби менше вогонь...

Злота. Куди ти сиплеш сіль? Ой, я думала, це сіль...

Рахіль. Що за шмату ти почепила на голову? Вус ис фар а шмоте?

Злота. Мені болить голова.

Рахіль. Бинд дим тухес... Коли болить голова, зав'язують задницю... У мене астма, но я тягаю на сходи кожну сумку, що дим іде...

Злота. З тобою стояти за плитою, краще померти... Я така хвора, що нема приміра... *(З перев'язаною рушником головою заходить до темної кімнати, бере зі столу склянки і знову виходить на кухню).* Мені нада у фарш трохи молока і булку... Я завжди так роблю...

Рахіль. Ти робиш, а Бог щоб поміг припинити твої крики...

Злота. Дивися, молоко не свіже, а булка, як каменюка...

Рахіль. Злото, ти, мабуть, хотіла би, щоб тут, у квартирі, стояла корова і жив пекар... *(Сміється)*.

Злота. Ецем-кецем... Рухл, перестань до мене чіплятися... Чіпляється й чіпляється, як мокра сорочка до задниці...

Велика кімната — темна й порожня. Світло падає лише з кухні, звідки долинають голоси сестер.

Повзе завіса.

© З російської переклав Мойсей ФІШБЕЙН. Усі права застережено.